

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

JELISAVETA MARKOVIĆ

**SVOBODA JAVNE BESEDE IN RAZŽALITVE KOT JEZIKOVNOSTILNO
VPRAŠANJE**

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

JELISAVETA MARKOVIĆ

Mentorica: izr. prof. dr. Monika Kalin Golob
Somentorica: izr. prof. dr. Melita Poler Kovačič

**SVOBODA JAVNE BESEDE IN RAZŽALITVE KOT JEZIKOVNOSTILNO
VPRAŠANJE**

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

*Hvala mentorici izr. prof. dr. Moniki Kalin Golob za nasvete in potrpežljivost ter
somentorici izr. prof. dr. Meliti Poler Kovačič za konstruktivno kritiko.*

Hvala Barbari in teti Simoni za pomoč.

*Hvala domačim in prijateljem, ki so me spodbujali, poslušali,
sploh pa prenašali med nastajanjem tega dela ...*

... ta dosežek je tudi vaš uspeh ...

SVOBODA JAVNE BESEDE IN RAZŽALITVE KOT JEZIKOVNOSTILNO VPRAŠANJE

Diplomsko delo obravnava besede, ki so v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah postale stilno zaznamovane. V našem prostoru so to predvsem besede, ki se nanašajo na prejšnjo državno ureditev – socializem. Ta je zaradi ideološke hladne vojne pridobil številne druge pomene, pogosto s pejorativnim predznakom. Slabšalnost se je intenzificirala tudi zato, ker je socializem demokracijo razumel drugače, kot jo razumemo in podpiramo danes. Dejavnosti ljudi in organizacij, ki so bile prej del legitimnega sistema, tj. socializma, so danes obsojane in zaničevane. Besede, ki se nanašajo na njih, imajo zato danes negativno, celo slabšalno konotacijo, čeprav so kodificirane kot nevtralne – pomenskih premikov ni zabeležil niti pravopisni slovar (2001). Demokratizacija medijev z državno osamosvojitvijo je tako prinesla tudi številne spremembe v medijskem prostoru, ki so vplivale na način pisanja. Svoboda se je postavila pred odgovornost, torej etiko, kar je posledično povečalo število tožb zaradi kaznivega dejanja razžalitve. Z jezikovnostilno analizo smo v diplomskem delu zato skušali najti odgovore na vprašanja, ali besede in besedne zveze, ki so zaradi družbeno-političnih sprememb postale stilno zaznamovane in posledično vzrok sodnih obravnav zaradi kaznivega dejanja razžalitve, povezane s tipom medija oziroma ljudmi, ki so kot »javni uslužbenci« z družbeno pomembno vlogo bolj odvisni od javnega mnenja.

Ključne besede: svoboda javne besede, razžalitve, jezikovna stilistika, demokratizacija medijev, samoregulacija.

FREEDOM OF PUBLIC WORD AND SLANDER AS A LINGUOSTYLISTIC QUESTION

The thesis deals with words which have in changed social-political circumstances became stylistically marked. These are words, which are in Slovenian culture related to the previous regime – socialism. Due to ideological cold war such words have gained numerous other meanings, often with a pejorative undertone. The negativity intensified also because socialism understood democracy differently than it is understood and supported today. The activities of people and organizations, previously a part of legitimate system, namely socialism, are today condemned and despised. Thus, words related to them have a negative connotation today, although they are codified as neutral. The changes in meaning have not even been noted in *pravopisni slovar* (the orthographic dictionary; 2001). The democratization of the media that came with Slovenia's independence hence brought numerous changes in the media area as well. These changes have in turn influenced the way of writing. Freedom prevailed over responsibility, namely ethics, which consequently increased the number of suits due to the criminal offence of slander. By means of linguostylistic analysis this thesis thus tries to find the answers to the questions such as, whether words or phrases, which have due to social-political changes became stylistically marked and are thus a source of judicial proceeding by reason of the criminal offence of slander, connected to a type of media or people, who are as "public employees" with a socially significant role, more dependant on public opinion.

Key words: freedom of public word, slander, linguostylistics, democratization of media, self-regulation.

KAZALO

1. UVOD	7
2. OPREDELITEV OSNOVNIH POJMOV	10
2.1 Svoboda javne besede	10
7. 1. 1 Odgovornost kot temeljni pogoj svobode (javne besede)	12
7.1.2 Etika javne besede, novinarska etika in medijska etika	14
2.2 Stil in stilistika	17
3. DEMOKRATIZACIJA MEDIJEV IN SPREMEMBE V POJMOVANJU SVOBODE JAVNE BESEDE	18
3.1 Razumevanje razžaljenca v medijski demokratizaciji	21
3.2 Razžalitve glede na klasifikacijo tiska	23
3.3 Razžalitve glede na žanrsko delitev besedil	27
4. RAZŽALITVE V MEDIJIH	29
4.1 Pravna ureditev razžalitev	30
4.1.1 Pravno varstvo v Sloveniji	30
4.1.2 Pravno varstvo Evropskega sodišča za človekove pravice	33
4.2 Jezikoslovni vidik razžalitev	37
4.2.1 Kontekstualni vidik razžalitev	37
4.2.2 Kvantitativni vidik razžalitev	39
4.2.3 Sobesedilni vidik razžalitev	40
5. KOLIZIJA MED JEZIKOSLOVJEM IN PRAVOM	41
5.1 Indic namena zaničevanja	43
5.2 Subjektivna in objektivna žaljivost	46
6. REŠEVANJE PROBLEMA RAZŽALITEV V MEDIJIH	49
6.1 Samoregulacija	50
6.2 Sodelovanje prava in jezikoslovja	54
7. ANALIZA PRIMEROV	56
7.1 Ivan Kristan proti Ivo Hvalica: mafijski boss in mafijski boter	58
7.1.1 Besedje kot vzrok razžalitve	58
7.1.2 Sobesedilo	59
7.1.2.1 Pripovedna perspektiva	59
7.1.2.2 Ločila	60
7.2 Dnevnik proti Danijel Malenšek: udbovec in kosovec	61
7.2.1 Besedje kot vzrok razžalitve	61
7.2.2 Sobesedilo	63
7.2.2.1 Naslovje	63
7.2.2.2 Pripovedna perspektiva	64
7.2.2.3 Ločila	65
7.2.2.4 Besedje	65
7.3 Borut Johannes Sommeregger proti Salomon 2000: udbomafija	67
7.3.1 Besedje kot vzrok razžalitve	67
7.3.2 Sobesedilo	69
7.3.2.1 Besedje	69
7.4 Dušan Senčar proti Janez Markeš: kapo	71
7.4.1 Besedje kot vzrok razžalitve	71
7.4.2 Sobesedilo	72
7.4.2.1 Pripovedna perspektiva	72
7.5 Žarko Petan proti Tone Fornezzi Tof: partijski ritoliznik	73
7.5.1 Besedje kot vzrok razžalitve	74

7.5.2 Sobesedilo	75
7.5.2.1 Besedje	75
8. SKLEP	77
9. VIRI IN LITERATURA	80

1. UVOD

Jezik je najbrž tista vrsta vedênja, s katerim je zaznamovan največji del človekove dejavnosti. Človeka opredeljuje, zaznamuje in izraža njegovo družbenost, je nepogrešljiv posrednik med ljudmi. Z njegovo pomočjo ljudje oblikujemo svoje zaznavanje sveta.

Maks Kaš

Beseda je orodje in orožje, zato lahko gradi in ruši, ohranja pri življenju in ubija. Uporaba in zloraba besede je stvar odgovornosti posameznika, žal pa tudi odločitev drugih in predpostavljjenih.

Anton Dolenc

Navedeni misli sta na prvi pogled podobni, z enako sporočilno vrednostjo, pa vendar bistveno različni. Prva misel kaže, da so besede (jezik) namerna izbira posameznika, saj z njimi posameznik ubesedi svoje dožemanje sveta. Jezikovna kultura je tista, ki posameznika opredeljuje kot družbeni subjekt. S tem ga naredi odgovornega za uporabo besed. Tudi druga trditev izpostavlja odgovornost posameznika. Pa vendar kaže tudi na temno, a realno stanje rabe besede v množičnih medijih v današnjem, tržno naravnem (ne)novinarstvu.¹ V svetu množičnih medijev, kjer novinarji v prvi vrsti odgovarjajo vzvodom politične in gospodarske moči, je težko ostati zvest samemu sebi. Kljub vsem »višjim silam« pa to ne sme in ne more biti izgovor za neodgovorno rabo besede, ki z javnim posredovanjem prek množičnih medijev in ob zavedanju o njihovem vplivu na življenja ljudi, lahko dobi rušilno moč.

Meje svobode izražanja javne besede bomo obravnavali v drugem poglavju. Odgovornost za javno besedo bomo postavili pred njeno svobodo, saj bomo izhajali iz spoštovanja človekovega dostojanstva kot vrhovne vrednote. Ker je svoboda izražanja univerzalna pravica, ki pripada vsem ljudem, bomo razlikovali tudi med etiko javne besede, ki so ji zavezani vsi, ki se vključujejo v javni krog komuniciranja, ter medijsko etiko in novinarsko etiko, ki je najožji pojem. Vse tri temeljijo na istih vrednotah, spoštovanju človekovega dostojanstva kot vrhovni, hkrati pa so prepuščene posameznikom, ki jih upoštevajo ali ne. Meje dopustnega in etičnega izražanja bomo preverjali z jezikoslovjem oziroma stilistiko, saj je to »veda, ki preučuje vrednost izraznih možnosti« (Toporišič 1965: 158) oziroma »znanost, ki ugotavlja in razlaga

¹ Uporaba pojma (ne)novinarstvo izpostavlja problem sodobnega diskurza o novinarstvu, saj se pojavljajo različna mnenja o tem, ali novinarstvo sploh še obstaja. Ob tem se zavedamo, da enotne definicije novinarstva ni, vendar je to vprašanje preobširno, da bi ga obravnavali v diplomskem delu.

sporočilno vrednost jezikovnih sredstev« (Toporišič 1965: 163). Znotraj stilistike bomo opredelili tudi stil kot način izražanja in posameznikov namerni izbor jezikovnih sredstev iz sistema jezika.

V tretjem poglavju bomo izpostavili demokratizacijo medijev v Sloveniji z osamosvojitvijo in sprejetjem prvega »demokratskega« novinarskega kodeksa leta 1991. Prestop iz nedemokratskega družbenega sistema v demokratskega je sprožil spremembe v pojmovanju svobode javne besede. Razmahnilo so se meje in pojmovanje kritičnega pisanja, kjer je bila ostra kritika pogosto zamenjava in izgovor za žaljivo pisanje, zlasti se je ostreje kritiziralo javne osebe, sploh politike, ki so bili v prejšnji ureditvi bolj zaščiteni. Kritično je postalo tudi pisanje o zgodovinskih kolektivnih pojavih, s tržnim usmerjanjem medijev pa so postale nejasne tudi meje med žanri ter klasifikacija tiska na resnega, popularnega in rumenega. Način pisanja je postal občasno senzacionalističen tudi v tradicionalno resnih medijih. Svoboda (javne besede) je dobila prednost pred odgovornostjo in etiko. Zaradi zatiranja in neupoštevanja osebnostnih pravic v prejšnjem sistemu, so posamezniki začeli uporabljati možnost varstva osebnostnih pravic, zato se je, sploh v prvih letih po osamosvojitvi, ko se je slovenska pravna praksa šele začela utemeljevati, povečalo število tožb zaradi kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime. Žanrska delitev besedil ter znotraj nje razlikovanje med dejstvi in mnenji ter klasifikacija tiska sta z vidika razžalitev pomembni zato, ker ju sodišča upoštevajo kot kriterija razsojanja žaljivosti. To je sporno tako z etičnega kot jezikoslovnega vidika.

Pravni in jezikoslovni vidik razžalitev bomo obravnavali v četrtem in petem poglavju. Seznanili se bomo s pravnim varstvom zoper razžalitev v množičnih medijih v Sloveniji in pravnim varstvom Evropske konvencije o človekovih pravicah. Slovenija se je z njeno ratifikacijo zavezala, da bo upoštevala pravno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice. Z opredelitvijo jezikoslovnega vidika razžalitve ob pravnem bomo videli, da imata jezikoslovje in pravo problem v opredeljevanju pojmov – med vprašanjem žaljivosti izražanja in namenom zaničevanja. Izraz je namreč lahko žaljiv tako s pravnega kot jezikoslovnega vidika, vendar ni kazniv, če ni izrečen z namenom zaničevanja. Na tem mestu se zavedamo tudi možnih razlik med pravnim in etičnim vidikom presojanja in ravnanja posameznikov, ter pomembnosti etike, saj pravo daje dejanjem legalnost, torej kaj je dovoljeno, etika pa legitimnost, ki predpostavlja posameznikovo odgovornost za svoja dejanja. Nekatera dejanja so sicer zakonsko dovoljena, vendar etično sporna (Goodwin, Smith 1994: 5). Možnih razlik med pravnim in etičnim vidikom presojanja v diplomskem delu zaradi omejenosti s prostorom ne bomo obravnavali.

Poskus reševanja problema razžalitev v medijih bomo obravnavali v šestem poglavju, kjer bomo izpostavili formalno šolanje in samoregulacijo novinarjev, pa tudi pozvali pravo, da pri svojem razsojanju upošteva jezikoslovje, pri čemer ga bomo omejili na jezikovno stilistiko in družbenostno jezikoslovje.

Naši hipotezi sta:

1. po osamosvojitvi Slovenije in spremembi političnega sistema se je stilna vrednost besed, povezanih z realnostjo prejšnjega sistema, spremenila. Nekdaj nevtralna poimenovanja za nosilce (političnih) funkcij so v spremenjenem okolju dobila stilno vrednost;
2. ob predpostavki, da resni tisk politični tematiki posveča več pozornosti od popularnega in senzacionalističnega, obravnavane besede in besedne zveze v diplomskem delu pa izhajajo iz političnega okolja, smo predpostavili, da so se pravne obravnave zaradi izbranih jezikovnih sredstev nanašale na objave v resnem tisku, kar bi lahko izhajalo iz predpostavke, da posamezniki pogosteje reagirajo na tisto, kar je zapisano v resnem mediju, ker ima ta večjo kredibilnost. Potencialna razžalitev v resnem tisku je torej predvidoma večkrat povzročila, da so prizadeti posamezniki iskali pravico na sodišču.²

V diplomskem delu nas bodo torej zanimali odgovori na vprašanja: Ali lahko trdimo, da so se sodne obravnave razžalitev obravnavanih leksemov nanašale na besedila, objavljena v resnem tisku, saj predvidoma posamezniki pogosteje reagirajo na tisto, zapisano v resnem mediju, ker mu pripisujejo večjo kredibilnost? Ali lahko trdimo, da imajo razžalitve, ki so se zgodile zaradi spremenjenih konotacij, večjo težo v resnem kot pa v senzacionalističnem ali popularnem tisku? Ali lahko trdimo, da pri razžalitvah zaradi besed in besednih zvez, ki so postale zaznamovane zaradi družbeno-političnih sprememb, pravico na sodišču večinoma iščejo tožniki, ki opravljajo javne, tj. družbeno pomembne funkcije?

Odgovore na ta vprašanja bomo dobili v drugem delu diplomskega dela, v katerem bomo na podlagi teoretičnega vidika razžalitev v prvem delu diplomskega dela določili kriterije

² To tezo bi sicer lahko podrobneje raziskali z anketami in intervjuji, vendar se bomo zadovoljili s pregledom dokumentacije časnika Delo, kjer imajo arhivirano celotno medijsko poročanje o razžalitvah v slovenskih medijih, glede na to, da do sodnih arhivov nismo imeli dostopa. Ob tem se zavedamo, da ima Delova dokumentacija arhivirano vse, kar je prišlo na sodišče, a to še zdaleč ni vse o razžalitvah v medijih na Slovenskem.

jezikovnostilne analize primerov, ki smo jih dobili v poročilih o razžalitvah in sodnih epilogih, ki so jim sledili, s pregledom dokumentacije časnika Delo o razžalitvah od osamosvojitve do marca 2006. Osredotočili se bomo na primere, ko so bili posamezniki razžaljeni zaradi besed in besednih zvez, ki izhajajo iz političnega okolja. To so besede in besedne zveze, ki so sicer v jezikovnih priročnikih kodificirane kot nevtralne, vendar so z družbeno-političnimi spremembami postale zaznamovane. Pri jezikovnostilni analizi besedil (študije primerov) v empiričnem delu diplomskega dela, kjer indici namena razžalitve določajo objektivno presojo, bomo tako uporabili raziskovalno metodo analize in interpretacije primarnih virov, saj bomo analizirali izvirne prispevke, na katere so se tožbe nanašale, in jih primerjali z razsodbami in poročili razsodb, objavljenimi v medijih, s čimer bomo analizirali in interpretirali sekundarne vire. Rezultate bomo predstavili v sklepu.

2. OPREDELITEV OSNOVNIH POJMOV

2.1 Svoboda javne besede

Svoboda javne besede je v bistvu svoboda izražanja. Beseda postane javna v javnem prostoru, ki je predpogoj svobode izražanja. V njem se »lahko besede učinkovito zoperstavijo besedam« (Rosenberg 2006). V demokratičnih družbah določajo okvire svobode izražanja formalno določena pravila, poleg tega pa obstaja še mnogo nenapisanih družbenih in kulturnih dogovorov, kaj lahko posamezniki javno izrazijo v določenih kontekstih. Svoboda izražanja brez skupnega javnega prostora in (ne)napisanih pravil vodi le v nesporazume (prav tam).

Svoboda izražanja je ustavna in človekova pravica, saj 39. člen *Ustave Republike Slovenije* (1991; v nadaljevanju Ustava) pravi: »Zagotovljena je svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Vsakdo lahko svobodno izbira, sprejema in širi vesti in mnenja.« *Splošna deklaracija o človekovih pravicah* (v nadaljevanju Deklaracija) iz leta 1948 jo določa v 19. členu, ko pravi, da ima vsakdo »pravico do svobode mišljenja in izražanja, všteti pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimi koli sredstvi in ne glede na meje.«

Svobodo mišljenja, ki jo določa Deklaracija, je treba razumeti kot svobodo izražanja misli, svoboda izražanja kot del svobode javne besede pa je zagotovilo osebne svobode. Če ni zagotovljena, vse ostale temeljne pravice in svoboščine, kot so svoboda vere in svoboda političnega ter drugega prepričanja (14. člen Ustave), ostanejo zgolj na papirju. Kot pravi Berden, »/b/rez te svobode ni mogoča kontrola izvrševanja ostalih temeljnih pravic in svoboščin. Prav v tem je ta svoboda velika, morda največja pravica in največja odgovornost. Brez svobode izražanja so vse ostale temeljne pravice in svoboščine zgolj iluzija« (1999: 17). Brez svobode izražanja se ne more ustvariti javno mnenje, brez javnega mnenja pa ni nadzora oblasti. Javno mnenje je vez med tistimi, ki vladajo, in tistimi, ki se jim vlada (prav tam). Kot trdi Verčič, »/o/dprta družba temelji na svobodnem pretoku informacij zato, ker brez tega ni mogoče zagotoviti zavedne privolitve ljudi v podrejanje javne oblasti, brez slednje pa se svobodna družba sesuje in preide v tiranijo« (2002: 34). Z nadzorom nad mediji se zato legitimirajo sfere družbenega življenja in določenih posameznikov, med njimi tudi politične oblasti.

Svoboda izražanja in torej svoboda javne besede pravno gledano nista absolutni in brezpogojni, niti ne moreta biti. Svoboda izražanja se konča tam, kjer začne posegati v svobodo drugega človeka. Z besedami Johna Stuarta Milla: »Posameznik je družbi odgovoren le za tisti del svojega ravnanja, ki zadeva druge ljudi, medtem ko je v delu, ki zadeva zgolj njega samega, njegova neodvisnost upravičeno brezpogojna. Posameznik je edini vladar nad samim seboj, nad lastnim telesom in duhom« (2003: 145).

Svoboda izražanja je torej omejena s pravicami drugih enakopravnih subjektov, torej pravicami, ki jih drugim določa Ustava (3. odstavek 15. člena). Naslanja se na etiko javne besede, ki ne zavezuje le novinarjev, ampak vse, ki javno komunicirajo: pisce pisem bralcev, poslance v parlamentu, intervjuvance v intervjuju, govornike na konferencah, učitelje in profesorje v šolah in na fakultetah ... Dejstvo je, da je kršenje etike javne besede najbolj očitno v množičnih medijih. Sploh je občutljiv tisk, verjetno zaradi narave medija: zapisano besedo lahko še enkrat prebereš (preveriš) in odstraniš potencialni dvom o napačni interpretaciji, govorjeno pa zlahka preslišiš. Za svobodo javne besede je, sploh v zadnjem času, zanimiv medij medmrežje, saj ga je izredno težko nadzorovati in upravljati. Ne samo, da imajo mediji svoje spletne izdaje, posebej zanimiv je pojav blogov.

Svoboda javne besede temelji na vrednotah, ki so pri posameznikih lahko sicer različne, vendar pa obstajajo tudi obče vrednote, ki so skupne (ali bi morale biti skupne) vsej družbi, kot trdi tudi Šuštar: »Kljub vsem kulturnim, svetovnonazornim in individualnim razlikam so formalne etične vrednote in obveznosti vsem ljudem skupne, vsebinsko, v izhodišču in v cilju pa se kažejo marsikakšne razlike« (1988: 614). Merilo bi moral biti človek kot oseba in kot družbeno bitje v vseh svojih razsežnostih:

Vsaka dejavnost človeka kot osebe in kot družbenega bitja ima neizogibno tudi etično razsežnost. Ravno v tem obstaja posebno človekovo dostojanstvo, da se zaveda etičnih vrednot in razlikuje med prav in napačno, med dobrim in slabim. Zaveda se tudi svoje moralne obveznosti, da dela prav in pošteno, kakor tudi svoje odgovornosti za svobodne odločitve in njihove posledice (Šuštar 1988: 613).

7.1.1 Odgovornost kot temeljni pogoj svobode (javne besede)

Svoboda izražanja predpostavlja spoštovanje človekovega dostojanstva – dostojanstva osebe. Že Kant ugotavlja, da je človek umno bitje, ne le čustveno in razumsko, ter je že po naravi cilj sam po sebi. Cilji imajo bodisi ceno bodisi dostojanstvo. Vse, kar je nadomestljivo, ima ceno. Človekovo dostojanstvo pa ni nadomestljivo, zato nima cene. Ker oseba ni nadomestljiva, je dobro sama po sebi. Je cilj in ne sredstvo za doseg cilja.³ Oseba je »tista dobrina, dostojanstvo in vrednota, ki ji je vse podrejeno. Lahko bi rekli, da oseba podreja vse druge vrednote, sama sebe pa nikomur ne podreja« (Kovač 1996: 6). Dostojanstvo osebe je utemeljeno v preambuli *Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah* (1966), ki izraža, da je »priznanje dostojanstva, ki je prirojeno vsem članom človeške družine, ter priznanje njihovih enakih in neodtujljivih pravic, temelj svobode, pravičnosti in miru na svetu, v spoznanju, da izvirajo te pravice iz dostojanstva, ki je prirojeno človekovi osebnosti«. V 6. členu ga utemeljuje tudi *Zakon o medijih* (2006), ki neposredno ob svobodi izražanja izpostavlja, da dejavnost medijev temelji na

svobodi izražanja, nedotakljivosti in varstvu človekove osebnosti in dostojanstva, na svobodnem pretoku informacij in odprtosti medijev za različna mnenja, prepričanja in za raznolike vsebine, na avtonomnosti urednikov, novinarjev in drugih avtorjev pri ustvarjanju programskih vsebin v skladu s programskimi zasnovami in

³ Ta trditev je sicer nasprotje makiavelizma, utilitaristične etike, kjer »cilj posvečuje sredstvo«, vendar pa po mojem mnenju javna beseda ne bi smela upoštevati te logike.

profesionalnimi kodeksi, ter na osebni odgovornosti novinarjev oziroma drugih avtorjev prispevkov in urednikov za posledice njihovega dela (poudarila J. M.).

Svoboda izražanja in v njenem okviru javna beseda zaradi svoje »javnosti« nujno predvideva naslovnika in iz tega dejstva izhajajočo odgovornost do naslovnika. V medijskem prostoru gre sicer v prvi vrsti za odgovornost novinarjev in urednikov, vendar pa zakon jasno zavezuje tudi »druge avtorje prispevkov«. Primarna odgovornost novinarjev do javnosti je utemeljena tudi v *Resoluciji Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki* (1993), po sklepu katere množična občila »služijo naslovnikom«. Tudi v *Münchenski deklaraciji* (1971) je zapisano, da je novinarjeva odgovornost do javnosti »nad katero koli drugo odgovornostjo, zlasti nad odgovornostjo do delodajalca ali oblasti.« Tudi zdaj veljavni *Kodeks slovenskih novinarjev* (2002) že v preambuli določa, da je prvo vodilo slovenskih novinarjev »pravica javnosti do čim boljše informiranosti. Obveščenost javnosti je temelj delovanja sodobnih družb in je pogoj za delovanje demokratičnega sistema.«

Etika moderne dobe postavlja v ospredje vprašanje individualne moralnosti, saj trdi, da je človek kot avtonomen subjekt sam izvor moralnih pravil. Poudarja svobodo posameznika: ne moreš biti odgovoren, če nisi svoboden subjekt. Kant daje odgovornosti značaj inteligibilnosti oziroma umnosti, Sartre pa v svobodi vidi celo temelj odgovornosti. Novoveški subjekt torej »potrebuje svobodo, da bi bil lahko moralen. To pomeni, da je v besednjaku moderne svoboda na prvem mestu, etika oziroma odgovornost pa ji sledi« (Poler Kovačič 2001: 588). Poler Kovačičeva (2005: 208) moderno razumevanje razmerja med svobodo in odgovornostjo povezuje s krizo novinarske odgovornosti. Rešitev vidi v postavitvi odgovornosti pred svobodo, sklicujoč se na filozofijo Emmanuela Lévinasa, ki meni, da odgovornost »ne sledi svobodi, ampak je pred njo, saj je odgovornost za drugega pred razumsko odločitvijo. Odgovoren sem, ker sem k temu poklican, in ne zato, ker bi se kot svoboden posameznik posebej odločal za to« (Poler Kovačič 2002: 98). S tem, ko odgovornost postavimo pred svobodo, odgovornost postane neskončna, »saj ni z ničemer omejena« (Chalier 1998: 363). »Drugi me nagovarja in njegov etični nagovor od mene terja etični odgovor. Ta nikoli dokončen, nikoli zadosten odgovor je moja odgovornost« (Poler Kovačič 2005: 209), saj šele odgovornost »človeka naredi za-človeka« (Chalier 1998: 363).

Bistven prelom v razumevanju razmerja med svobodo in odgovornostjo je leto 1947. Komisija o svobodi tiska, ki jo je vodil Robert W. Hutchins, je izdala poročilo z naslovom *Svoboden in*

odgovoren tisk (A Free and Responsible Press), t. i. *Hutchinsovo poročilo*, v katerem je navedenih pet meril delovanja svobodnega in odgovornega tiska (Lambeth 1997: 17):

1. Zagotavljati »resnicoljuben in celovit prikaz dogodkov dneva v takšnem kontekstu, ki jim daje pomen«.
2. Služiti kot »forum za izmenjavo komentarjev in kritike«.
3. Ponuditi »reprezentativno podobo konstitutivnih družbenih skupin«.
4. Predstavljati in razjasnjevati »družbene cilje in vrednote«.
5. Zagotavljati »celovit dostop do dnevnih informacij«.

S Hutchinsovim poročilom, iz katerega je izšla tudi nova teorija – teorija družbene odgovornosti – se izpostavi etični vidik novinarstva.

7.1.2 Etika javne besede, novinarska etika in medijska etika

Etika je temelj morale ali moralna usmeritev, ni nekaj področnega, ampak je univerzalno hotenje dobrega (Poler 1997: 37), ali kot etiko opredeljuje Kovač (1994: 32), »temeljna moralna naravnost«. Trdi (prav tam), da je morala »časovno, krajevno, družbeno pogojena« in da

/d/ružba brez morale ne obstaja. Tudi ljudje, ki se nam zdijo etično sporni, imajo neko moralo. Moral, kakor vidimo, je veliko in do njih skušamo biti strpni, vendarle pa moramo poudariti, da vsaka morala, ki je skupek navad, predpisov itd., potrebuje nenehne popravke. Gre za temeljno etično naravnost, ki vsebinsko še ni določena, je pa usmerjena k dobremu in – če se odločimo za altruistično etiko – k dobremu drugega človeka ali sočloveka.

Morala torej predpisuje načine vodenja, ki so za družbo na določeni stopnji razvoja potrebni, čeprav niso zapisani v obliki zakonske prepovedi, etika pa je tista, ki moralna pravila povezuje in utemeljuje (Drčar-Murko 1986: 1057).

Etika utemeljuje tudi javno besedo. Etiko javne besede moramo razlikovati od medijske etike oziroma etike množičnih občil in novinarske etike, ki je najožji pojem.

Novinarska etika je profesionalna etika.⁴ Zavezuje posameznike predvsem v okviru določenega poklica, v našem primeru novinarje kot člane novinarskih organizacij.⁵ Je »etika novinarjev kot središčnih oseb medijske realnosti« (Poler 1997: 71). Zajema torej »odgovornost ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z javnim obveščanjem« (Drčar-Murko 1988: 617). Novinarska etika »zagotavlja filozofski premislek moralne sodbe, je teoretski diskurz o normah, ki so temelj novinarjeve moralne izbire, in o legitimnosti teh norm v dani situaciji« (Poler 1997: 71). Novinar pa mora imeti tudi občutek za moralo. Novinarska morala pomeni konkretno ravnanje novinarjev v določenem času in prostoru. Je niz določenih standardov oziroma norm. Koširjeva (2003: 115) novinarjevo moralno odgovornost pred samim seboj postavi kot izhodišče novinarske etike. Sploh pa novinarsko etiko opredeljuje kot odgovornostno etiko, ki temelji na spoštovanju osebe, njene integritete in dostojanstva na treh ravneh: v spoštovanju naslovnika kot osebe, v spoštovanju novinarja kot osebe in v zaščiti dostojanstva osebe kot predmeta upovedovanja novinarskega sporočila (prav tam). Milosavljević (2004: 149) in Poler Kovačičeva (2002: 102) dodajata še odgovornost oziroma spoštovanje vira informacij kot četrtega subjekta, ki je utemeljen v slovenskem novinarskem kodeksu.⁶ V smislu novinarstva kot stroke ali profesije se spoštovanje novinarske etike kaže tako skozi konkretne novinarske izdelke kot skozi celoten novinarski diskurz (Poler 1997: 71).

Medijska etika oziroma etika množičnih občil je »etika govora množičnih občil, pri čemer izraz 'govor' obsega besedo, sliko in zvok. Gre torej za govor množičnih občil v najširšem pomenu besede, ki ne vključuje le novinarskih sporočil, ampak tudi oglase, pisma bralcev, filme, razvedrilne oddaje ..., različne oblike in vsebine govora v proizvodih množičnega občila« (Poler 1997: 71). Medijska etika se od medija do medija razlikuje, vendar pa je vse, kar prenaša nek medij, zavezano medijski etiki. Potrebujemo jo iz istih razlogov kot novinarsko etiko – zaradi velikega vpliva množičnih medijev na usode in življenja ljudi.

⁴ Uporabili smo sicer termin »profesionalna etika«, čeprav je še vedno odprto vprašanje, ali je novinarska dejavnost profesija ali ne. Splichal (1988: 621) ugotavlja, da novinarstvo v primerjavi s tradicionalnimi profesijami, kot sta medicina in pravo, »lahko označimo kvečjemu za semi-profesijo – predvsem zaradi odsotnosti avtonomije.« Krizo novinarske avtonomije obravnavamo na dveh ravneh: 1. *notranja svoboda* oziroma *novinarska svoboda* – avtonomija novinarjev znotraj novinarskih organizacij, torej odnos do delodajalcev, urednikov, kolegov ..., in 2. *zunanja svoboda* oziroma *svoboda množičnih medijev* – avtonomija novinarstva navzven, v odnosu do drugih dejavnosti in institucij (Poler Kovačič 2005: 48), tj. pretežno politike in ekonomije. Poler Kovačičeva (2005: 22) je z vprašanjem oblikovanja profesionalne identitete novinarja poleg krize avtonomije izpostavila tudi krizo etike kot dveh ključnih postavk profesije.

⁵ V Sloveniji Novinarsko častno razsodišče (NČR), ki je samoregulativni organ sindikata in društva novinarjev Slovenije, lahko obravnava tudi delo novinarjev, ki niso člani novinarskih organizacij ali avtorjev prispevkov, ki sploh niso novinarji. Več o NČR v poglavju 6.1 Samoomejevanje.

⁶ Več o slovenskem novinarskem kodeksu v poglavju 6. Reševanje problema razžalitev v medijih in 6.1 Samoomejevanje.

Etika javne besede je najširši pojem. Uporabljajo jo tako novinarji kot ostali akterji v javnem komuniciranju. Zajema torej novinarsko etiko in etiko množičnih občil. Opredelili bi jo lahko kot minimalna pravila občutljivosti ljudi v javnem komuniciranju za družbene in splošne vrednote in dojemljivost za družbeno moralo v širšem pomenu besede (Grčar 1987: 15).

Že to pove, da ne more biti osamljena in izločena iz družbenega dogajanja; usodno je zavezana s političnimi etičnimi načeli. Čim večja je volja po spoštovanju človekovih pravic (skupaj s pravnim varstvom, učinkovitim neodvisnim sodstvom in pravno državo nasploh), čim daljša je tradicija dialoga in strpnosti do drugače mislečih – tem več dolžnosti imajo udeleženci procesa javnega komuniciranja (Drčar-Murko 1988: 616).

Vse tri etike, novinarska, javna in medijska, temeljijo na podobnih vrednotah. Prepuščene so posameznikom, ki jih uporabljajo ali ne. Spoštovanje etičnih norm javnega govorjenja in pisanja torej ni le stvar poklicnih novinarjev, ampak vseh, ki se vključujejo v krog javnega komuniciranja. Zato je stvar celotne javnosti, kako podpira in zaščiti pošteno in odgovorno uporabo javne besede. Kot trdi Grčarjeva (1987: 21), je eden od temeljnih pogojev demokratičnega družbenega razvoja »čim širše odpiranje množičnih občil javnemu mnenju, ki tudi omogoča, da vse več ljudi lahko javno izraža svoje poglede in mišljenja«. S tem se po njenem mnenju odpira tudi vprašanje etike javne besede nasploh, ne le profesionalne etike novinarjev (prav tam). Ključ za razumevanje etike javne besede se torej nahaja v odgovornosti do naslovnikov. Javna beseda pa ima svoja vrednostna merila tudi zunaj množičnih medijev (parlament, sestanki, predavanja ...), vendar pa se osmisli in opomeni šele, ko je razširjena prek množičnih medijev.

Šuštar (1988: 613–616) navaja tri pogoje za etično spoznanje in odločanje. Prvi je čim boljša obveščenost o dejanju samem, o njegovi etični kakovosti ter o njegovih posledicah za človeka samega in za družbo. Drugi pogoj zajemajo notranja in zunanja svoboda, možnost izbiranja in samoodločanja. Tretji pogoj pa je komuniciranje med ljudmi: le dialog med ljudmi različnih spoznanj in kultur pomaga, da prerastemo svoje omejenosti. To pomeni, da mora javna beseda graditi in ne podirati, spodbujati mora medsebojno spoštovanje in razumevanje, kar pa ne pomeni, da ne sme kritizirati. Kritika izloči vse nepotrebno iz družbe in njenega mišljenja.

Vendar pa »brez minimuma etike javne besede družba v celoti lahko samo nazaduje« (Grčar 1987: 20).

2.2 Stil in stilistika

Jezik je sistem izraznih sredstev, stil pa je način uporabe teh sredstev. Po saussurjevski dihotomiji stil kot pojav, vsebovan v jezikovnem sporočilu, spada k uporabi jezika (*la parole*) in ne k jeziku kot sistemu (kot *langue*) (Korošec 1998: 8). Najbolj preprosta in hkrati preveč poenostavljena razlaga stilistike je leksikonska, ki pravi, da je stilistika »nauk o lepem in pravilnem pisnem izražanju« (Leksikon Cankarjeve založbe 1998: 1916). V jezikoslovju pomeni stilistika »vedo o izbirnih možnostih jezika (leksikalnih, skladenjskih, oblikoslovnih, glasovnih) glede na vlogo oziroma namen besedila« (Enciklopedija Slovenije 1998: 317). Podobno jo opredeljuje Čechová »kot možnost posameznikove namerne izbire in urejanja jezikovnih sredstev, ki sodelujejo pri nastajanju besedila« (v Kalin Golob 2002: 31). Stil je torej »tipični izbor jezikovnih prvin v besedilu« (SSKJ), pojem, ki ga lahko apliciramo na dve ali več entitet, ki so si v osnovi enake, a se razlikujejo po posameznih značilnostih, ki pa ne spremenijo bistva teh entitet (Akhmanova 1976: 3). Izbiro jezikovnih sredstev in njihovo razvrstitev v ločevanju stila med avtorji, besedili in obdobji v svoji definiciji upošteva tudi Katie Wales (v Logar 2004: 179). V vseh definicijah stil predvideva izbiro, ali kot pravi Toporišič, »kjer ni izbire, ni stila« (1992: 311) oziroma »kjer je izbira, gre za stilnost« (1974: 245).

Korošec (1998: 8) obravnava več vidikov stila, za nas so pomembni trije. Postopkovni vidik stila se kaže na vseh ravneh besedila. Stil obravnava kot skupek lastnosti jezikovnega sporočila, ki se dosega z izborom iz danih jezikovnih sredstev jezika kot sistema. Izbor kot sestavino jezikovne dejavnosti, katere namen je sporočanje, predvideva teleološki vidik. Izbor jezikovnih sredstev je odvisen od čisto določenega cilja sporočevalca. Da se sporočevalec in naslovnik razumeta, morata razpolagati s skupnim vrednostnim kodom. Edino pod tem pogojem se sporočanje vidik stila lahko uresničuje.

Logarjeva obravnava še stilistiko po Johnu Haynesu, ki pravi, da je preučevanje stilistike »preučevanje razlik oz. primerjava tega, kako je bilo kaj rečeno, s tem, kako bi isto še lahko bilo rečeno« (2004: 179). Po njegovem mnenju bi bilo treba v stilistično obravnavo besedil poleg estetskega vidika vključiti »tudi razmerje do okoliščin, v katerih je besedilo nastalo oz. v

katerih se dogaja, in razmerje do vseh drugih besedil, ki nastajajo oz. se dogajajo v istih okoliščinah«, ob tem pa avtor tudi poudarja, »da se pri preučevanju stila praviloma osredotočamo na način, na katerega slovnica, slovar in intonacija udejanijo namene diskurza in izrazijo razlike med tvorci« (prav tam).

Moč jezika je torej v prvi vrsti v možnosti izbire. Jezik v množičnih občilih »utemeljuje izbor jezikovnih sredstev kot orodje vplivanja in vrednotenja« (Kalin Golob 2004a: 704). Izbira je vedno avtorjeva in hotena, usmerjena k cilju. Moč vrednotenja in vplivanja podeljuje (ali odvzema) tudi moč posameznikom, posameznim družbenim skupinam, osebam, ki vstopajo v javnost. Sploh so na to občutljivi politiki in estradniki.

Jezikovne enote so deli sporočanja sistema. Njihova primarna naloga je prenos informacije. Če ob tej nalogi dobijo še kakšno dodatno vrednost, če so uporabljene za neke druge namene, to vedno pomeni nekaj dodatnega, pomožnega glede na njihovo glavno vlogo. Dodatna vloga je predmet jezikovne stilistike (Akhmanova 1976: 4) in ta dodatna vloga nas zanima pri našem raziskovanju, tj. dodatna vloga jezikovnih sredstev, ki so zaradi družbeno-političnih sprememb dobila dodatno stilno vrednost.

3. DEMOKRATIZACIJA MEDIJEV IN SPREMEMBE V POJMOVANJU SVOBODE JAVNE BESEDE

Z demokratizacijo medijev razumemo spremembe, ki so se v slovenskem prostoru dogajale z osamosvajanjem in po njem, torej po letu 1991.⁷ Slovenska družba se je iz enostrankarskega sistema preobrazila v večstrankarskega, iz nedemokratskega v demokratskega. Zaradi represije totalitarnega režima, ki je vladal prej in ki ni spoštoval osebnostnih pravic posameznika, svobodo tiska pa je omejeval, so se razmere razmahnile in zasukale v nasprotno smer. Novinarji in drugi avtorji prispevkov so se »hitro privadili bolj sproščenemu načinu

⁷ Bistveni premiki v smer demokratizacije medijev so vidni že na posvetovanju Društva novinarjev Slovenije 22. marca 1988 v Cankarjevem domu (glej *Teorijo in prakso* (1998): 25(5) ali Košir, Manca (2003): *Surovi čas medijev*. Ljubljana: FDV), ko se zgodi preobrat v pojmovanju novinarske odgovornosti – novinarji nočejo biti več družbenopolitični delavci. »Prehodni« kodeks iz leta 1988 je tako zamenjal prvi slovenski »demokratski« kodeks leta 1991 (s čimer utemeljujemo formalno letnico demokratizacije slovenskega novinarstva, saj je demokratizacija medijev širok pojem, ki ne vključuje le novinarskega diskurza), saj je za temeljno novinarjevo obveznost postavil »resnično in neponarejeno obveščanje javnosti«. S tem so »novinarji ubesedili taka načela, ki so v demokratskem svetu, kjer obstajajo težnje k profesionalizaciji novinarske dejavnosti, prevladujoče sprejeta« (Poler Kovačič 2004: 90). Trenutno veljavni Kodeks slovenskih novinarjev iz leta 2002 demokratsko usmeritev nadaljuje, ko v preambuli pravi, da je vodilo dela novinarjev »pravica javnosti do čim boljše informiranosti. Obveščena javnost je temelj delovanja sodobnih družb in je pogoj za delovanje demokratskega sistema«.

izražanja, brskanju po zakulisju in drugim prednostim dejanske svobode tiska« (Leskovic 1993: 20), prav tako hitro pa se je izgubila tudi meja med »kritičnim peresom in žaljivostjo« (prav tam). Časopis je tako postal tržno blago, »ki ga najbolj prodajajo bolj ali manj pikantne zgodbe o javnih osebah« (Kalin Golob, Poler Kovačič 2005: 289).

Tržno novinarstvo je odprlo vrata tudi edinemu manjkajočemu znaku zahodnega novinarstva: senzacionalizmu⁸ (Korošec 1998: 150), ki se kaže v tabloidnem in rumenem tisku. V senzacionalističnem novinarstvu so »stilne prvine hotena oblika, s katero se želi doseči čisto določen učinek, tj. pritegnitev kupcev« (Korošec 1998: 150). Na ravni demokratizacije jezika so tako v javna knjižna besedila začele vstopati tudi prvine, ki so »del ozko zasebnega, celo kavarniškega kroga« (Kalin Golob 2004b: 77), zato verjetno ni naključje, da se je z novo politično ureditvijo in širšimi mejami svobode javne besede število tožb zoper čast in dobro ime povečalo. Bivši predsednik Ljubljanskega okrožnega sodišča Aleš Zalar je povečanje števila tožb komentiral:

Očitno je, da se z demokratizacijo družbe, s pluralizacijo in polarizacijo mnenj tudi ostreje piše, kadar to delajo novinarji, ali ostreje izraža, kadar to delajo politiki. Posledica tega je, da posamezniki uporabljajo možnost varstva svojih osebnostnih pravic (zasebnost, ugled, dobro ime ipd.). Na to se deloma posledično navezujejo tudi civilni, odškodninski postopki, saj posamezniki terjajo odškodnine zaradi razžalitve in prizadejanih duševnih bolečin. Prej tega ni bilo (v Mihelčič 1993a: 9).

Poleg večjega števila javno izraženih žalitev v medijih v začetku devetdesetih let 20. stoletja, se je ostrilo tudi kritično pisanje o zgodovinskih kolektivnih pojavih:

Prav zasramovanje tistih zgodovinskih dogajanj, ki so konstruktivna za sodobno razumevanje demokracije (zlasti v evropskih državah), je (bilo) pomembna stalnica v upravičevanju simbolnega izničenja in stvarnega odpravljanja socialističnih nastavkov demokratičnih vzorcev medčloveškega sožitja. Zdi se, kot da je plaz sramotenja pokopal tudi trdnejša merila za presojanje moralne usmerjenosti oziroma primernosti ali neprimernosti javno delujočih ljudi. Diferencirano pojmovanje meril moralno pozitivnega/negativnega delovanja temelji na razpolaganju z različnimi viri moči. V množičnih medijih se izražajo splošni odnosi (zlasti ekonomske, politične)

⁸ Zаметki senzacionalističnega načina pisanja v Sloveniji so se pojavili že konec 70. in v začetku 80. let 20. stoletja s primerom Trobec, torej v ne izrazito tržnem obdobju (Korošec 1998: 151).

moči, hkrati pa so sami po sebi kot razširjevalci in utrjevalci določenih pomenov brez dvoma izjemno pomembni viri moči. Kot obvladovalci javnega mnenja so ključni v družbeni razdelitvi časti in/ali sramote skupinam in posameznikom (Jogan 2002: 109–110).

Prehod v demokratično družbo je odprl tudi širino kritiki oseb, ki vstopajo v javnost,⁹ sploh politikov. Politiki so bili v prejšnji ureditvi sploh zaščiteni. Šelihova se spominja:

Imeli smo celo vrsto varovalk, ki so dajala politikom bistveno večje možnosti, da se jih ni kritiziralo, kot je danes. L. 1987 sem prvokrat pisala o tem, da je javni funkcionar dolžan prenesti večjo mero kritike kot običajni zasebnik. V tistih letih so se v Sloveniji pojavile prve sodne odločbe, ki so sploh začele razmišljati, kakšno je razmerje med svobodo informiranja in osebno nedotakljivostjo, zlasti ko gre za 'osebe javnega življenja' (1997: 42).

S tega vidika prehod v demokratično družbo pomeni predvsem višjo stopnjo tolerance in kritike, ki so jo dolžni prenesti politiki (in ostale javne osebnosti) kot javne osebe od ostalih posameznikov (zasebnikov). Svoboda javne besede in demokratizacija medijev sta med novinarji in nosilci javnih vlog in funkcij pogosto napačno razumljeni, »zdi se, da pod tem pojmom razumejo brezmejno svobodo, torej svobodo brez odgovornosti« (Kalin Golob 2004b: 73). Demokratizacija družbe, medijev in medijskega jezika so nedvomno dobrodošli, a »ne na račun meje, ki je postavljena v javnem sporočanju, in ne na račun pravice slovenskih bralcev in poslušalcev, da je javna beseda tudi kulturna« (Kalin Golob 2004b: 82). Kot trdi Leskovičeva (1993: 21), so svoboda izražanja, svoboda tiska oziroma svoboda javne besede in kazensko pravno varstvo časti in dobrega imena sopotniki, ki drug drugega pogojujejo in hkrati omejujejo.

⁹ Slovensko ustavno sodišče na podlagi tega, kolikšen značaj javnosti je mogoče pripisati določenemu posamezniku glede na njegova ravnanja oziroma njegovo družbeno vlogo, ločuje *absolutno javne osebnosti* in *relativno javne osebnosti*. Absolutne osebe iz javnega življenja so osebe iz sodobnega življenja, ki zanimajo javnost, relativne osebe iz javnega življenja pa so osebe, ki zanimajo javnost v zvezi z nekim konkretnim dogodkom. Vendar pa je po mnenju Andraža Terška ta opredelitev šibka, saj meje razlikovanja absolutno – relativno niso jasne, kar vpliva na pravno prakso. Če navedemo le primer monaške princese Caroline, ki je »le članica kraljeve družine«, za kar se ni odločila sama – zavestno. Po mnenju Evropskega sodišča za človekove pravice monaška princesa ni absolutno javna oseba »par excellence« (za kar jo je opredelilo nemško ustavno sodišče), saj ne opravlja nobene družbenopolitične funkcije v državi. Status absolutno javne osebe »par excellence« imajo tako po mnenju ESČP le »nosilci uradnih javnih funkcij, zaradi česar so neposredno vključeni v političen proces odločanja« (Teršek 2006: 8). Več o poskusu razmejitve pojmov absolutno in relativno javne osebnosti ter zasebniki, glej Teršek 2006: 17–21.

3.1 Razumevanje razžaljenca v medijski demokratizaciji

Doživetje razžaljenca je samo njegovo lastno doživetje, nihče se ne more postaviti v njegovo kožo in podoživljati njegovega (subjektivnega) doživetja žalitve. Duševnost je namreč tista, ki nas dela specifično človeške. Človek je užaljen, ker sta neka izjava ali dejanje ranila njegovo samopodobo, torej predstavo, ki jo posameznik goji o samem sebi, in ni odvisna od tega, ali doživljamo moralno trditev kot upravičeno ali ne (Tomc 2002: 123–125). Za oblikovanje posameznikove samopodobe so pomembne tri sestavine, zajete v pojmu »zrcalno sebstvo« (Cooley v Jogan 2002: 113), in sicer predstave o tem, kakšni se zdimo drugim, predstave o tem, kako drugi ta videz ocenjujejo, in predstave sodb drugih o nas samih, na podlagi katerih si ustvarimo lasten občutek sramu ali ponosa. Vse to deluje na podlagi nekih obče sprejetih družbenih pravil in kriterijev, ki posameznika in njegovo delovanje ocenjujejo, nagrajujejo in kaznujejo. Joganova meni, da je za posameznika žaljivo, če ga označuješ z lastnostmi, ki »v družbi veljajo kot nezaželene, manj vredne, nevredne dostojnega človeka, zlasti če niso prisotne na 'skriti ravni'«, poleg tega je takšno označevanje žaljivo tudi takrat, »kadar je razkrito realno obstoječe stanje, a je v neskladju s posameznikovo težnjo po popolnem urejanju in nadzorovanju vtisa na druge« (2002: 113). Iz tega izhaja, da je posameznikovo dojemanje sebe kot moralnega bitja »v veliki meri določeno s tem, da je drugim na očeh in kako je videti z očmi drugih« (prav tam).

Razžalitev pa lahko še toliko bolj boli, če je razžalitev storjena javno in posredovana prek množičnih medijev. Stopnja razžaljenosti posameznika pa je odvisna tudi od njegove navezanosti na javnost oziroma njegove odvisnosti od javnosti. Nekateri posamezniki se zavestno izpostavljajo javnosti, saj se njihova dejavnost (poklic) osmisli šele v javnosti, bodisi z namenom »trženja« svoje javne podobe (npr. osebe iz sveta zabavništva) bodisi z družbeno vlogo v političnem ali gospodarskem smislu.

Tako so priložnostim za javne žalitve najbolj izpostavljeni nosilci družbeno pomembnih vlog in funkcij. *Ustavno sodišče Republike Slovenije* (v nadaljevanju Ustavno sodišče) je v obrazložitvi poskusa spremembe *Kazenskega zakonika Republike Slovenije*¹⁰ (2004; v nadaljevanju KZ) dejalo, da »se posamezniki z vstopom v politiko nujno izpostavijo strožji presoji svojih besed

¹⁰ Nekdanji minister za turizem, sedaj višji predavatelj na ljubljanski Ekonomski fakulteti mag. Janez Sirše je leta 1995 dal pobudo Ustavnemu sodišču za oceno ustavnosti tretjega odstavka 169., četrtega in šestega odstavka 171. in petega odstavka 172. člena KZ, saj naj bi le-ta kršil načelo enakosti pred zakonom, ki ga določa 14. člen Ustave (Biščak 1995: 20–21).

in dejanj in s tem prevzamejo tudi tveganje, da bosta njihovo ravnanje in drža predmet ostrih, neprizanesljivih in tudi pretiranih mnenj v javnosti« (v Taškar 1999: 2), kar je razumljivo, saj se z večanjem moči vplivanja na družbo veča tudi upravičenost družbene kritike. Kot trdi Šelihova, je v vseh demokratičnih družbah »sprejeto, da je stopnja tolerance in družbene kritike, ki so jo dolžni prenesti politiki, širša kot pri kategorijah drugih oseb« (1997: 42). Ker pa je legitimacija politike toliko bolj pomembna zanj, je na negativno družbeno kritiko toliko bolj občutljiv. Javne osebnosti imajo sploh »izrazito poudarjeno potrebo po upravljanju vtisov na druge«, kar jih dela »še bolj ranljive« (Jogan 2002: 17).

Tudi 20. člen Kodeksa slovenskih novinarjev pravi, da

/n/ovinar spoštuje pravico posameznika do zasebnosti in se izogiba senzacionalističnemu in neupravičenemu razkrivanju njegove zasebnosti v javnosti. Poseg v posameznikovo zasebnost je dovoljen le, če za to obstaja javni interes. Pri poročanju o javnih osebnostih in tistih, ki želijo dobiti moč in vpliv ter vzbujati pozornost, je pravica javnosti do obveščnosti širša. Novinar se mora zavedati, da lahko z zbiranjem ter objavo informacij in fotografij škodi posameznikom, ki niso vajeni medijske in javne pozornosti (poudarila J. M.).

Pravica javnosti do obveščnosti je torej širša pri poročanju o javnih osebnostih in pri tistih, ki želijo dobiti moč in vpliv, če zato obstaja javni interes, vendar pa to ne pomeni žaljivega izražanja. Zagovorniki odgovorne svobode izražanja temu pravijo »ventil demokracije« (Biščak 1995: 20),

saj lahko nekdo nekoga kritizira, ker ravna nezakonito in nemoralno, toda ne sme ga žaliti. KZ torej dopušča, da novinar kritizira dejanje neke osebe, ne sme pa ga zaničevati. Če bi časnikar zapisal, da je neki politik svinja, bi bilo to žaljivo, če pa bi napisal, da je ravnanje tega politika svinjsko, bi bila to kritika njegovega dela. To so sicer zelo hude in grobe besede, toda nanašajo se na politikovo dejavnost, ne pa na osebo. Kdor nastopa v javnosti ali je nosilec neke funkcije, opravlja javno delo, in tisti trenutek, ko ga začne opravljati, se mora zavedati, da to delo nadzoruje javnost, zato prevzema nase tveganje, da ga bo javnost tudi kritizirala (prav tam).

Kaj je žaljivo in kaj ne, je na koncu stvar posameznika, ki formalno zadoščenje (pravno gledano) zahteva ali pač ne, in sodnika, ki o upravičenosti razsoja. Nas v diplomskem delu ne

zanima subjektivni vidik razžalitve, ampak objektivni, saj je tega mogoče dokazati z jezikovno stilistiko na podlagi pomenov ter stilne vrednosti besed in besednih zvez.

3.2 Razžalitve glede na klasifikacijo tiska

Na področju terminološke klasifikacije tiska vladata zmeda in nejasnost, tako v pogovorni kot v strokovni uporabi. Avtorji poljubno uporabljajo vrstne pridevnike popularni, senzacionalistični, tabloidni, rumeni, tako za tisk in medije kot za novinarstvo. Sonja Primožič (2006) je v svojem diplomskem delu poskušala rešiti problem terminologije, zato bomo v diplomskem delu uporabili njeno klasifikacijo z ugotovitvami.

Primožičeva časopisje deli na resni tisk, popularni tisk in senzacionalistični tisk. Slednji se nadalje deli na rumeni in tabloidni tisk. Medtem ko ima raba jezikovnih sredstev v senzacionalističnem tisku senzacionalistični učinek, pa to za resni in popularni tisk ni značilno. Izbira jezikovnih sredstev je odvisna tudi od načina obravnavanja tem v časopisju, saj je besedišče v senzacionalističnem in popularnem tisku bolj pogovorno, Erjavčeva in Volčičičeva dodajata, da je jezik v popularnem tisku¹¹ »pogosto tudi prostaški« (1999: 14), izbor jezikovnih sredstev pa z vsakdanjo rabo stilno zaznamovanih in čustveno obremenjenih izrazov kaže tudi na (negativno) vrednotenje predmeta upovedovanja (Poler Kovačič 2005: 79). Joganova zato meni, da se v iskanju nenavadnih, vznemirljivih besed in besednih zvez »lahko ekstremnost v označevanju lastnosti ali pojava hitro prevesi v žaljivost« (2002: 115–116). Potencialno žaljive besede, ki jih obravnavam v diplomskem delu, so iz političnega žargona, zato je pomembno tudi obravnavanje samih tem¹² glede na tip časopisja, torej katere teme so zastopane in na kakšen način predstavljene v določenem tipu časopisja oziroma katere tematike obravnavamo kot resne in katere kot zabavne.

Resni ali kakovostni tisk naj bi ustrezal merilom klasičnega, normativnega novinarstva,¹³ običajno je enačen s tradicionalnimi novinarskimi vrednotami. Združitev definicij kaže

¹¹ Erjavčeva in Volčičičeva (1999) ločujeta le dve vrsti tiska – popularnega in resnega. Popularnega enačita s tabloidnim, rumenim in senzacionalističnim. Po naši klasifikaciji tiska je na tem mestu mišljen senzacionalistični tisk.

¹² Za podrobnejšo analizo tem, ki jih obravnavajo posamezne publikacije (Delo, Slovenske novice, Direkt, Nova, Lady, Nedeljski dnevnik), glej Primožič 2006: 51–56. Delo je po njenih ugotovitvah obravnavalo 63,5 odstotka resnih tem, Direkt 49,2 odstotka, Nedeljski dnevnik 22,3 odstotka, Slovenske novice 20 odstotkov, Nova 1,4 odstotka in Lady 1,2 odstotka.

¹³ Poler Kovačičeva (2005) ločuje normativno, tržno in postmoderno novinarstvo. V normativnem novinarstvu javnost novinarjem podeljuje funkcijo nadzora glavnih akterjev moči (politične in gospodarske elite), saj na

naslednje značilnosti: obravnavanje tem javnega pomena, nadzor oblasti, zagotavljanje demokracije, podajanje neodkritih dejstev (preiskovalno novinarstvo), dokumentiranje dejstev, določanje pomembnosti družbenih tem, tribuna za obravnavanje tem javnega pomena. Resni tisk daje prednost političnim, ekonomskim in družbeno pomembnim informacijam in idejam.

Popularno novinarstvo uporablja pogovorni jezik, od resnega pa se ločuje po slabem upoštevanju tradicionalnih novinarskih vrednot, izboru tem in zabavnem načinu podajanja zgodb. Obravnava politične, gospodarstvene, kulturne in družbene teme, pa tudi teme, ki jih tradicionalno ne uvrščamo v resne teme, torej »šport, kriminal, zgodbe iz vsakdanjega življenja in življenja estradnikov. Pri tem pa pozornosti ne pritegne (ali vsaj v manjši meri) s pomočjo rabe zaznamovanih jezikovnih sredstev ali sredstev s čustvenim učinkom, temveč zgolj z izborom tem in v manjši meri s tipografijo« (Primožič 2006: 76).

Obravnavanje tem je pri popularnem in senzacionalističnem tisku enako, vendar s tipografijo in izborom tem v želji, pritegniti bralčevo pozornost, delujejo senzacionalistično. Senzacionalistično novinarstvo se glede na obravnavano tematiko nadalje deli na tabloidno in rumeno. Rumeni tisk pokriva naravne nesreče, kriminal, zgodbe običajnih ljudi, delno tudi dogodke iz sveta estradnikov in športnikov. Tabloidno novinarstvo pa v ospredje postavlja svet slavnih in njihovo zasebno življenje, torej igralcev, pevcev, zvezdnikov iz resničnostnih šovov, malo manj športnikov.

Po osamosvojitvi se je število tožb zaradi kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime povečalo, saj se je povečalo tudi število političnih afer (Mihelčič 1993a: 9) ali medijskih škandalov¹⁴ pod

podlagi temeljne funkcije normativnega novinarstva, tj. obveščanje državljanov o aktualnih vprašanih in dogodkih v demokratični družbi, le-ti lahko delujejo odgovorno. Temeljni cilj normativnega novinarstva je torej dejavnost za obče dobro. Tržno novinarstvo teži k čim večjemu dobičku za vsako ceno. Novica je blago, komercialni proizvod. Temeljna funkcija je zabava in razvedrilo. Vršilci nadzora nad množičnimi mediji so politična elita in lastniki kapitala, ki so iz položaja »nadzorovanih« prišli v položaj »nadzornikov«. Temeljni cilj tržnega novinarstva je tako doseganje in krepitev ekonomske in politične moči. Novinarska praksa kaže na oddaljevanje od normativnega modela novinarstva (2005: 30) in usmerjanje k tržnemu novinarstvu kot prevladujočem v novinarski praksi (2005: 58). Postmoderno novinarstvo je tako alternativa Poler Kovačičeve normativnemu in tržnemu novinarstvu oziroma je odgovor na spremembe v novinarstvu, poskus rešitve novinarstva kot posledice pesimističnih zaključkov o koncu, izumiranju novinarstva. Temelji na etiki obličja, utemeljeni v osebnem odnosu in odgovornosti do drugega (2005: 251). Temeljni cilj je odgovor na klic (potrebe) naslovnikov kot oseb (2005: 157) – več o tem glej Poler Kovačič 2005. Po naši klasifikaciji v normativno novinarstvo uvrščamo resni tisk, medtem ko popularno in senzacionalistično novinarstvo uvrščamo v tržno novinarstvo (pri tem upoštevamo homogenizacijo medijev in se zavedamo, da je taka klasifikacija poenostavljena).

¹⁴ SSKJ opredeljuje škandal kot »nemoralno, nečastno dejanje, ravnanje, ki vzbuja ogorčenje, zgražanje javnosti«, afero pa opredeljuje kot pozornost vzbujajočo nečedno zadevo ali dogodek. Poler Kovačičeva pravi, da lahko škandal, ne glede na to, ali se je dejansko zgodil ali ne, razumemo kot izhodišče afere, le-ta pa se zgodi šele z

krinko *preiskovalnega novinarstva*¹⁵ kot posledica tabloidizacije množičnih medijev. Medijska terminologija jih označuje tudi kot *aferaštvo* oziroma *kvazipreiskovalno novinarstvo*, za katerega je značilno senzacionalistično upovedovanje, odstopanje od tradicionalnih novinarskih vrednot, sploh pa sama upovedanost v množičnih medijih nima javnega interesa, ampak je sama sebi namen (Košir 1994: 16; Poler Kovačič 2005: 38–41, Poler Kovačič, Kalin Golob 2005: 291–292).¹⁶ Za jezikovnostilno gledišče takih zgodb Kalin Golobova (2003: 239) ugotavlja, da

/z/a presojevalna besedila sicer običajni aktualizmi s svojo pogostostjo in intenzificiranostjo nadomeščajo govorico argumentov in skrivajo, da avtor o dokazih samo govori, predstavi pa jih ne. Stilno zaznamovana sredstva tako postanejo krinka, pod katero avtor skriva pomanjkanje argumentirane govorice. Avtor predpostavlja bralca kot 'poštenega Slovenca', ki ga razburja bogatenje posameznikov, neučinkovitost države in skorumpiranost odgovornih. V naslovju 'proda' svojo ogorčenost in bralca škandalizira, k branju vabi s senzacionalističnimi metodami. Naslovniku se približa z jezikovnimi sredstvi, ki stik gradijo na čustveni vpletenosti, in ne razumski ravni. V zgodbo ga želi potegniti z odzivom ogorčenja nad novo družbeno anomalijo. S pogovornim jezikom gradi navidezno domačnost z naslovnikom, prepričati želi bralca, da sta na isti strani, novinar opravlja vlogo razkrivalca škandalov, v soglasju z naslovnikom pa naj bi razkrival in spreminjal, 'ker ste vi tako hoteli'.

Primat na lestvici najbolj toženih časopisov je leta 1993 prevzel časopis Delo, saj je bilo zoper novinarje in njegove urednike vloženih kar 17 tožb.¹⁷ O političnih aferah so poročali tudi drugi mediji, vendar gre tudi za vprašanje načina pisanja, ki je za en tip časopisa sprejemljiv, za drugega pa ne (prav tam). Zalar pravi, da je v rumenem tisku polovica zadev običajno »izmišljenih, polovica pa nepreverjenih« (v Mihelčič 1993a: 9). Gre v bistvu za medijsko etiko oziroma etiko množičnih medijev, saj so ravni organizacij množičnih medijev različne in s tem

upovedovanjem škandala v množičnih medijih – zato lahko pojma medijski škandal in afera uporabljamo kot sinonima (2005: 38).

¹⁵ Preiskovalno novinarstvo je posebna vrsta novinarskega sporočanja, ki preiskuje družbene pojave – predvsem nezakonite in nemoralne. Zanj je značilno, da razkriva dejstva, ki so za družbo relativno velikega pomena in jih določeni posamezniki in institucije želijo prikriti. Novinar zavestno načrtuje preiskavo, pri čemer uporablja posebne tehnike in metode (Šuen 1994: 25). Koširjeva še dodaja, da je »besedilo napisano v značilni strukturi in stilu« (Košir 1994: 11).

¹⁶ Kot primer glej jezikovnostilno in etično analizo poročanja o poslancu Avreliju Juriju v Poler Kovačič, Kalin Golob (2005).

¹⁷ Sledile so Slovenske novice z 12 tožbami, Nedeljski dnevnik s štirimi, Mladina, Dnevnik in Slovenec s tremi, 7D in nacionalna televizija z dvema, Kaj in Novi tednik pa z eno tožbo (Mihelčič 1993a: 9).

tudi »njene utemeljitve na etičnih osnovah« (Poler Kovačič 1997: 71). V tujini je že napol javno priznано, da je marsikateri medij »pri objavi sporne informacije, za katero je domneval, da bo izzvala sodni postopek, tehtal, koliko mu bo navrgla oziroma ali se mu splača« (Cvetek 2003: 18). Težnja po senzacionalizmu je v tekmovalnem nastopanju medijev na trgu pogosto sredstvo za pritegovanje pozornosti tudi z jezikovnimi sredstvi (Jogan 2002: 115–116). Čeprav so indici namena razžalitve s stališča besedja, sploh pa naslovja, bolj neposredni (manj zastrti) v senzacionalističnem tisku, je več tožb v resnem tisku. Obravnavana tematika je resnejša in kredibilnejša, zato besede očitno dobijo večjo težo. Na to kaže tudi sodna praksa, ki upošteva »rumenost in nerumenost tiska pri odmeri višine odškodnine. Če poseg naredi 'resen' medij, je prisojena odškodnina lahko višja kot sicer« (Vrhovno sodišče RS II Ips 762/93 v Tekavc 2004).

Za kulturo javne besede in razžalitve v tiskanih medijih je v 90. letih 20. stoletja značilno tudi brisanje mej med resnim, popularnim in senzacionalističnim tiskom, po Kalin Golobovi »resnim in 'rumenim'« (2004a: 73). Poler Kovačičeva (2005: 31) se strinja z ugotovitvami Koširjeve, da se s komercializacijo množičnih medijev tisk homogenizira,¹⁸ torej se resni ter popularni in senzacionalistični tisk zblížujejo oziroma postajajo podobni. Koširjeva še ugotavlja, da se meje med njimi tako zabrisujejo, da v Sloveniji ne moremo več z gotovostjo uvrstiti določenega medija v »razred resnih in kakovostnih obveščevalcev javnosti«,¹⁹ tako kategorizirani množični mediji pa so redki tudi v svetu, saj je cena temu primerno visoka (Košir, Ranfl 1996: 39). Tudi McManus trdi, da »je težko natančno oceniti družbeni vpliv tržnega novinarstva, saj nihče ni ugotovil, kolikšen del množičnih medijev se je odrekel normativnemu novinarstvu v zameno za tržni pristop« (v Poler Kovačič 2005: 20).²⁰

Zaradi tržnih pritiskov se trend torej nagiba k senzacionalističnemu načinu pisanja, kar je z vidika jezika in vpliva na kulturo javne besede zaskrbljujoče, saj so kriteriji v senzacionalističnem tisku nižji: obravnavana tematika daje prednost zabavnim informacijam pred pomembnimi, poleg tega pa se v poročevalskih besedilih, ki so značilna za resni tisk pojavljajo izrazito nizko pogovorne besede, v komentarjih izrazito govorne prvine, torej prvine neposrednega sporočanjaškega stika (Kalin Golob 2004b: 77). Kalin Golobova (prav tam) pravi,

¹⁸ Nekateri teoretiki zavzemajo tudi stališče polarizacije množičnih medijev, ki se sicer strinja s stališčem o veliki konkurenčnosti množičnih medijev, vendar hkrati zagovarja stališče, da obstaja fragmentacija novičarskih trgov (Poler Kovačič 2005: 31).

¹⁹ Na začetke vdiranja senzacionalističnih prvin v tradicionalno »resni« tisk v Sloveniji kaže primer Trobec (v obdobju 1979–1984), saj mu je Delo posvetilo kar 4.932 vrstic (Korošec 1998: 151).

²⁰ Nejasnost mej v časopisju predstavlja problem v kategorizaciji. Primožič (2006: 76) ugotavlja, da tudi to povzroča terminološko zmedenost.

da v knjižna besedila vstopajo tudi prvine, za katere se je štelo, da so del ozko zasebnega, celo kavarniškega kroga, ki ob stilnih majejo tudi žanrske norme poročevalskih besedil.

3.3 Razžalitve glede na žanrsko delitev besedil

Poleg brisanja mej med resnim in neresnim tiskom, je za slovensko novinarstvo po osamosvojitvi značilno tudi zavračanje tradicije, izhajajoče iz nemških poročevalskih vzorcev, in uvajanje novih besedilnih vrst, ugotavlja Kalin Golob (2004b: 73). Tudi Poler Kovačičeva ugotavlja, da je za prevladujoče tržno novinarstvo značilno »mešanje žanrov znotraj novinarskega diskurza samega, na primer vdor komentarja v poročilo, kar pomeni, da meja med informacijo in mnenjem o njej ni nedvomno razvidna,« pa tudi prevlado »tržno zanimivejših žanrov nad žanri, ki bodisi pritegnejo premalo občinstva bodisi njihovo ustvarjanje zahteva preveč časa ali denarnih sredstev (pogosto prezahtevna in predraga je npr. preiskovalna zgodba)« (2005: 79).

Koširjeva novinarski žanr opredeljuje kot »tip novinarskega diskurza, za katerega je značilna določena tipična forma, v kateri je upovedana določena snov (predmet), ki je tipsko strukturirana in izražena z zanjo tipičnimi jezikovnimi sredstvi« (1988: 31).

Teorija novinarskih žanrov²¹ deli besedila gleda na prevladujočo funkcijo v informativno in interpretativno zvrst (Košir 1988: 63). Informativna zvrst zajema tiste novinarske prispevke, v katerih se avtor s svojimi mnenji od predmeta upovedovanja distancira in odstrani. Interpretativna zvrst je sestavljena iz bolj subjektivnih prispevkov, »avtorji pristopajo k obravnavnemu predmetu angažirano in so s svojimi mnenji v tekstu prisotni« (prav tam). Informativna zvrst, ki se nagiba k objektiviziranosti sporočanega, se deli na vestičarsko, poročevalsko, reportažno in pogovorno vrsto, k slednji prištevamo tudi intervju. K interpretativni zvrsti pa spadajo komentatorska, člankarska in portretna vrsta (Košir 1988: 65).

Na podlagi teorije novinarskih žanrov, je Korošec (1998: 12) oblikoval svojo tipologijo, v kateri funkcijo sporočila določimo z jezikom, tj. statusom, ki ga podelimo jezikovnemu sredstvu. Znotraj publicistične funkcijske zvrsti je našel poročevalski stil, ki se uresničuje v poročevalskih besedilih s poročevalsko dejavnostjo. Kalin Golobova (2004b: 71) jih razvršča v

²¹ Zaradi novih besedilnih vrst teorija novinarskih žanrov potrebuje prenovu. Poleg tega sodišča pri obravnavi primerov ne razlikujejo med zvrstmi in vrstami oziroma žanri in rubrikami.

dve skupini: *poročevalna* in *presojevalna* besedila. V prvih prevladuje informativna funkcija, naloga besedil je predvsem prenesti sporočilo, *presojevalna* besedila pa stik z naslovniki »gradijo na vplivajskih, apelnih in vrednotilnih sporočanjih nalogah« (Korošec 1998: 12). Z apelom je mišljeno bodisi vplivati na naslovnikovo mnenje bodisi na naslovnikovo dejavnost. V poročevalnih besedilih nastopajo avtomatizirana jezikovna sredstva, v presojevalnih pa aktualizirana. Določena jezikovna sredstva so stilno nevtralna, torej skladna s stilno normo, le v konkretnih okoliščinah. Če se te okoliščine spremenijo, stilna sredstva postanejo stilno zaznamovana (aktualizmi).

V obeh klasifikacijah gre torej v grobem za razlikovanje med dejstvi in mnenji. 11. člen *Kodeksa slovenskih novinarjev* (2002) je pri tem jasn: »Novinar mora ločiti informacije od komentarjev. Razlika med poročilom o dejstvih in komentarjem mora biti jasno razvidna.« Iz tega so sodniki oblikovali merilo, da »mnenja ne morejo biti niti žaljiva niti resnična niti neresnična, da je neresničnost vezana na dejstva« (Šelih 2003: 19). Tudi Evropsko sodišče za človekove pravice je postavilo podobno načelo.²²

/.../ potrebno je skrbno razlikovanje med informacijami in mnenji; med dejstvi in vrednostnimi sodbami. Dejstva morajo biti podkrepjena z dokazi, obtoženi pa ni dolžan dokazovati resničnosti izjav, ki pomenijo vrednostne sodbe ali ki jih ni mogoče dokazovati. Prav tako avtor ni dolžan dokazovati izjav, ki izražajo javno mnenje, ali trditev, ki temeljijo na govoricah ali izjavah drugih (Kralj Zatler 2002: 80).

Tudi v primeru *Dalban proti Romuniji* (1999) je Evropsko sodišče odločilo, »da bi bilo nesprejemljivo, če bi novinarju prepovedali izražanje kritičnih vrednostnih sodb, razen če se lahko dokaže njihova resničnost« (Nahtigal 2003: 22).

V primeru *Rupel proti Nežmah* je sodišče pri ugotavljanju namena zaničevanja določilo, da je »potrebno tudi kritično presoditi rubriko (žanr), v katerem je bila objavljena razžalitev zasebnega tožilca« (I Ips 237/97 v Kralj Zatler 2002: 73). Slovenska sodna praksa se naslanja na evropsko. Pokazala je, da »so sodniki v večini primerov priznali komentar kot tisto novinarsko zvrst, za katero novinarja tako rekoč ni mogoče obsoditi. Dopušča mu namreč opredeljevanje do javnega dogajanja« (Zei 1995: 2). Protipravnost dejanja je izključena tudi takrat, ko je razžalitev storjena »v resni kritiki, pri obravnavanju kakšne družbene dejavnosti,

²² Primeri *Lingens*, *Thorgeirson*, *Oberschlick* in drugi.

obrambi kakšne pravice ali pri varstvu upravičenih koristi, seveda ob pogoju, če pri tem ni bilo zaničljivega, zaničevalnega namena« (VS RS II Ips 919/94 v Kralj Zatler 2002: 58). Podobno se toženi izgovarjajo na satirično vsebino, vendar sodišče prav tako ugotavlja, da se tožena stranka »ne more uspešno sklicevati na okoliščino, da je bilo besedilo o tožniku objavljeno v rubriki s satirično vsebino, saj tožena stranka tudi v tej rubriki ne sme nikomur posegati v pravico do osebnega dostojanstva« (VS RS II Ips 757/94 v Tekavc 2004, v Zatler 2002: 57).

Alenka Šelih (1997: 43) pravi, da je v Sloveniji stopnja dovoljene kritike bistveno nižja kot drugod, kljub temu pa meni, da meja mora biti. S tem se strinja tudi teorija novinarskih žanrov, ki po Koroščevem mnenju »ni ponudila meril o nastopanju slabšalnih (in potencialno žaljivih) izrazov glede na posamezne žanre. Zato se pojavlja mnenje, da je v določenih žanrih, npr. pamfletih, koserijah ipd., taka sredstva dopustno uporabiti, ker tam zaradi narave žanra ne morejo biti žaljiva. Teorija je probleme prepustila etiki, dobremu okusu in vljudnosti« (2002: 29).

Etika se strinja z jezikoslovjem, saj pravi, da ne glede na to, na kakšen način je besedilo predstavljeno v medijih (pod katero rubriko, vrsto, zvrst ali žanr sodi), ostaja zavezano etiki javne besede. Po Poler Kovačičevi (2002: 102) to pomeni

odgovorno uporabo javne besede v najširšem smislu. Pod krinko objave subjektivnega mnenja oziroma vrednostne sodbe se ji ne sme izogniti niti novinar niti publicist, niti avtor pisma bralcev niti katera koli druga oseba, ki je tako ali drugače vključena v množično komuniciranje. Etika javne besede narekuje – ne glede na tip besedila – spoštovanje dostojanstva in integritete vsake osebe: novinarja, naslovnika, vira informacij in predmeta upovedovanja.

4. RAZŽALITVE V MEDIJIH

Celotna komunikacija med ljudmi, od telesne do verbalne, poteka v trenutnem kulturnem in jezikovnem okolju, ki ga določa skupen pomenski ovoj. Pomenski ovoj je zgodovinsko, prostorsko in časovno spremenljiv (Jogan 2002: 110–111). Dušan Jovanovič (2001: 32) je čast in razžalitev na hudomušen način opisal v komentarju *Lepo je biti petarda* kot odziv na tožbo Matjaža Pikala zaradi knjige *Modri E*:

Čast, ugled, veljava, dober glas in podobno so besede, ki jih ne slišimo pogosto v vsakdanji rabi. Morda je pojem časti celo nekoliko zastarel. O družinski časti, recimo, beremo le še v zgodbah iz prejšnjih časov. Strogo vzeto, je dandanes čast res nekakšen zakrnel ostanek nekoč mogočne in nepogrešljive vrline. Zaradi ranjene časti so ljudje pobijali in bili pripravljene umreti. Eno je gotovo: pranje časti s krvjo ni več v modi. Dvoboje lahko gledamo le še v BBC nadaljevankah. Ni pa zastarela častihlepnost, hlepenje po slavi in časti. Nasprotno, manj ko je časti, več je častihlepnosti. Če kdo častihlepnežu čast javno oporeka, se ta nič več ne bo šel streljat s pištolami, temveč bo iskal zadoščenje na sodišču. Sodniki skrunilce časti praviloma usekajo z denarno kaznijo, ki naj v celoti zadovolji oškodovanca, čeravno je za svoj čas veljalo, da je absolutno nepodkupljiva. Če je denar postal ustrezno nadomestilo za omadeževano čast, potem je jasno, da je tudi čast postala predmet trgovine. S častjo, ki jo imate ali nimate, to je povsem postranega pomena, se da namreč zaslužiti.

4.1 Pravna ureditev razžalitev

4.1.1 Pravno varstvo v Sloveniji

Človekova zasebnost, njegove osebnostne pravice, čast in dobro ime so javne dobrine, ki so lahko predmet kazenskopravnega in civilnopravnega varstva, izbira oblike varstva pa je prepuščena prizadetemu. Vsak posameznik se sam odloča, ali bo zahteval ugotavljanje kazenske odgovornosti avtorja oziroma odgovornega urednika, če avtor ni znan, ali se bo spustil v odškodninsko tožbo, se obrnil na novinarsko častno razsodišče, ki ugotavlja novinarjevo profesionalno odgovornost v skladu z novinarskim kodeksom etike, ali pa je preprosto molčal in javno zapisano ali izrečeno besedo prepustil pozabi (Kralj Zatler 2002: 47).

Zakonsko gledano, sta čast in dobro ime posameznika zapisana kot naravna atributa vsakega državljana. Slovenski kazenski zakonik v 18. poglavju Kazniva dejanja zoper čast in dobro ime²³ uvaja kazensko odgovornost za razžalitev. Definirana je v 169. členu:

- (1) Kdor koga razžali, se kaznuje z denarno kaznijo ali z zaporom do treh mesecev.

²³ V istem poglavju uvaja kazensko odgovornost še za žaljivo obdolžitev, obrekovanje, opravljanje, očitiranje kaznivega dejanja z namenom zaničevanja, sramotitev Republike Slovenije, sramotitev druge države ali mednarodne organizacije ter sramotitev slovenskega naroda in narodnih skupnosti, vendar teh v diplomski nalogi ne bom obravnavala.

- (2) Če je dejanje iz prejšnjega odstavka storjeno s tiskom, po radiu, televiziji ali z drugim sredstvom javnega obveščanja ali na javnem shodu, se storilec kaznuje z denarno kaznijo ali z zaporom do šestih mesecev.
- (3) Ne kaznuje se, kdor se o kom žaljivo izrazi v znanstvenem, književnem ali umetniškem delu, v resni kritiki, pri izvrševanju uradne dolžnosti, časnikarskega poklica, politične ali druge družbene dejavnosti, pri obrambi kakšne pravice ali pri varstvu upravičenih koristi, če se iz načina izražanja ali iz drugih okoliščin vidi, da tega ni storil z namenom zaničevanja.
- (4) Če je razžaljenec razžalitev vrnil, sme sodišče obe stranki ali eno izmed njiju kaznovati ali kazen opustiti.

Moč množičnih medijev se kaže v kazni za razžalitev, saj se ta še enkrat poveča, če je dejanje storjeno javno oziroma z množičnimi mediji (primerjaj 1. in 2. odstavek 169. člena KZ RS). Za nas je posebej pomemben tretji odstavek, ki določa pogoje za izključitev protipravnosti razžalitve.²⁴ Način izražanja aplicira na izbor jezikovnih sredstev, torej način izražanja kot indicia zaničevanja. Indici so z jezikoslovnega vidika vedno razpoznavni, kljub temu da so včasih bolj zastrti. Stilistika je tista, ki z izborom jezikovnih sredstev kot indicev lahko objektivno določi namerno ali nenamerno žalitev. Še več: vsaka izbira je namerna. Na tem mestu pravo in stilistika prideta v navzkrižje.²⁵

Poleg kazenskopravnega varstva časti in dobrega imena ima oškodovanec tudi možnost civilnopravnega varstva.²⁶ 178. člen *Obligacijskega zakonika Republike Slovenije* (2001; v nadaljevanju OZ) predvideva možnost objave sodbe ali popravka, dolžnost preklica izjave in podobnega.²⁷ Takšni zahtevki pa so redkost. Najbolj pogosti so odškodninski zahtevki. Denarno odškodnino za povrnitev nepremoženjske škode, ki naj bi načeloma odmerila oškodovančevo zadoščenje, OZ določa v 179. členu,²⁸ vendar je za presojo odškodnine treba

²⁴ Janez Sirše je dal pobudo Ustavnemu sodišču, ker je dvomil o ustavnosti 3. odstavka 169. člena KZ, saj naj bi bil ta v nasprotju s 14. členom Ustave enakosti pred zakonom. Po njegovem mnenju zakon sicer lahko določa pogoje za izključitev protipravnosti dejanja, vendar so to silobran, skrajna sila in grožnja (Biščak 1995).

²⁵ Več o tem v poglavju 5. Kolizija med jezikoslovjem in pravom.

²⁶ Alenka Šelih (v Bervar 2003: 19) pravi, da so bila kazniva dejanja zoper čast in dobro ime v prvih letih po osamosvojitvi pogostejša, vendar pa je pozneje število upadlo in se preusmerilo na področje civilnopravnega varstva. Da se je število tožb zmanjšalo kaže tudi podatek, da je Družba Delo prepolovila znesek, predviden za morebitne tožbe (Pretnar v Simonič 2005: 4).

²⁷ 178. člen OZ o objavi sodbe ali popravka pravi: »Če gre za kršitev osebnostne pravice, lahko sodišče odredi na stroške oškodovalca objavo sodbe oziroma popravka ali odredi, da mora oškodovalec preklicati izjavo, s katero je storil kršitev, ali storiti kaj drugega, s čimer je mogoče doseči namen, ki se doseže z odškodnino«.

²⁸ 179. člen OZ o denarni odškodnini pravi: »(1) Za pretrpljene telesne bolečine, za pretrpljene duševne bolečine zaradi zmanjšanja življenjske aktivnosti, skaženosti, razžalitve dobrega imena in časti ali okrnitve svobode ali osebnostne pravice ali smrti bližnjega in za strah pripada oškodovancu, če okoliščine primera, zlasti pa stopnja bolečin in strahu ter njihovo trajanje to opravičujejo, pravična denarna odškodnina neodvisno od povračila premoženjske škode, pa tudi če premoženjske škode ni. (2) Višina odškodnine za nepremoženjsko škodo je

dokazati, da je bila z objavo v mediju storjena škoda. Določena je tako, da individualizirajo obseg tožnikovega trpljenja, »nato pa ugotovljeno subjektivno stanje objektivizirajo« (Koman Perenič 2000). Pri odmeri odškodnin si sodišča pomagajo s preračunavanjem denarnih zneskov v povprečne mesečne neto plače. Denarne odškodnine so za dejanja zoper čast in dobro ime relativno nizke, vendar se zvišajo, če so storjena preko množičnih medijev²⁹ (prav tam).

Vprašanje o upravičenosti civilnopravnega varstva se je nekajkrat pojavilo tudi v primerih, ko se je dejanje nanašalo na skupino ljudi in ne (le) na posameznika. Prvi odstavek 134. člena OZ pravi, da ima vsak »pravico zahtevati od sodišča ali drugega pristojnega organa, da odredi prenehanje dejanja, s katerim se krši nedotakljivost človekove osebnosti, osebne in družinskega življenja ali kakšna druga osebna pravica, da prepreči tako dejanje ali da odstrani njegove posledice.« Kralj Zatlerjeva navaja dva taka primera, in sicer je sodišče v obeh primerih odločilo, da se te pravice ne nanašajo na kogar koli, ampak na tistega, ki zahteva sodno ali drugačno varstvo (2002: 65–66). S tem ima sodišče v mislih konkretnega oškodovanca in ne vsakogar, ki se čuti prizadetega:

Osebnostne pravice se namreč tičejo neposredne osebe /.../, so torej osebne, neločljive od osebe /.../ gre za tako imenovano popularno tožbo, ki bi jo lahko vložil vsak državljan, ampak je pridržana le tistemu, čigar osebnostne pravice se kršijo /.../ mora biti določen tako, da ljudje lahko razberejo, za konkretno katero osebo gre. Če se torej neko dejanje, ki bi lahko pomenilo kršitev osebnostnih pravic, če bi se nanašalo na konkretno osebo, nanaša na skupino ljudi, nobenega med temi pa ni mogoče individualizirati, zakon z določbo 157. člena³⁰ ne daje upravičenja na njegovi podlagi zahtevati varstva. Samo dejstvo, da se nekdo uvršča, prišteva v neko skupino, se čuti njen pripadnik in podobno, temu še ne daje zakon v roke sredstva, da bi branil skupino ljudi pred kršitvami pravic osebnosti nedoločenega števila ljudi ... (VS RS II Ips 439/96).

Vrhovno sodišče je zavzelo podobno stališče tudi v zadevi II Ips 280/96:

odvisna od pomena prizadete dobrine in namena te odškodnine, ne sme pa podpirati teženj, ki niso združljive z njeno naravo in namenom«.

²⁹ V takih primerih znaša odškodnina pet do osem povprečnih mesečnih neto plač.

³⁰ Ta člen je bil zapisan v Zakonu o obligacijskih razmerjih, ki ga je zamenjal Obligacijski zakonik, oziroma je ta konkretni člen zamenjal 134. člen. Vsebina členov je enaka.

Oškodovanec mora biti določen ali vsaj določljiv tako, da ljudje /.../ lahko razberejo, za katero osebo konkretno gre. Če se določena izjava, ki bi lahko povzročila kršitev osebnostnih pravic, nanaša na skupino ljudi, nobene osebe med njimi pa ni mogoče individualizirati, neindividualiziranemu posamezniku ni mogoče nuditi pravnega varstva. Posameznik samo zato, ker se uvršča, prišteva, se čuti pripadnik določene skupine, nima pravnega sredstva za varstvo pred kršitvami pravic osebnosti nedoločenega števila ljudi te skupine. Osebnostne pravice njenih članov niso njegove pravice.

Osebna žalitev se lahko prenese tudi na večje število oseb ali na institucijo. Alojz Peterle, evropski poslanec, se je zaradi namigovanj Boštjana M. Turka, člana kluba Nove revije, v Magu, da je bil stalni ali občasni vir totalitarne policije, počutil osebno in politično diskreditiranega (Vatovec 2005: 2). Izvršni odbor Peterletove stranke je še dodal, da izrečene trditve »škodijo časti in dobremu imenu Lojzeta Peterleta in pomenijo napad na strankino enotnost in njeno programsko politiko« (prav tam). Politično in osebno diskreditiranega, omajanega zaupanja v lastni politični srenji, se je počutil tudi Borut Johannes Sommeregger, ko je napovedal tožbo proti podjetju Salomon 2000, izdajatelju tedenskega magazina Maga, v katerem mu je novinar Janez Markeš prav tako pripisal sodelovanje z Udbo. Ker Sommeregger nastopa v krogih desne politične opcije, po njegovem mnenju to »lahko pomeni izgubo vseh političnih somišljenikov«, saj »ga splošni zapis predstavlja kot 'izdajalca'« (v Cvetek 2005a: 8).

4.1.2 Pravno varstvo Evropskega sodišča za človekove pravice

Evropsko sodišče za človekove pravice (v nadaljevanju ESČP) je supernacionalni organ. Slovenija je *Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* (1950; v nadaljevanju Konvencija) ratificirala, zato ji je postala zavezana in njene odločbe, stališča in argumenti so postali del nacionalnega prava in njegove prakse. Določena sodba ESČP v konkretnem primeru zavezuje le državo podpisnico, proti kateri je bila tožba vložena in sodba izrečena, vendar pa jih morajo vedno, kadar se postavi vprašanje o pravicah iz Konvencije, upoštevati tudi nacionalna sodišča vseh drugih držav podpisnic (Kralj Zatler 2002: 81).

Svobodo izražanja določa 10. člen Konvencije.³¹ V sodbi Sunday Timesa proti Združenemu kraljestvu (1979) je ESČP pojasnilo, da ta člen zajema tako pravico do informiranja javnosti, kot tudi pravico javnosti do obveščeniosti. Kljub temu pa omenjeni člen predvideva tudi omejitve, ki pa morajo izpolniti *tridelni test* (tri pogoje). Država mora ugotoviti, da je omejitev:

- predpisana z zakonom
- ima upravičen cilj
- »nujna v demokratični družbi« zaradi zaščite tega cilja (Kralj Zatler 2002: 79).

Praksa ESČP je pokazala, da sodišče vse bolj podpira načelo svobode izražanja kot temeljno vrednoto, s čimer je zožalo prostor omejitev. Zato je treba poudariti, da morajo biti pogoji tridelnega testa podani kumulativno, da bi bile lahko omejitve sploh upravičene oziroma nujne (prav tam). V primeru Handyside proti Združenemu kraljestvu (1976) je ESČP odločilo, da 10. člen o svobodi izražanja ne ščiti le informacij in idej, »ki so sprejete z naklonjenostjo ali so ocenjene kot nežaljive ali nepomembne, pač pa tudi tiste, ki žalijo, šokirajo ali vznemirjajo državo ali katerikoli del prebivalstva. Takšne so zahteve pluralizma, tolerance in odprtosti duha, brez katerih ni demokratične družbe« (v Zatler 2002: 81). Predsednik sodišča Wildhaber (Nahtigal 2003: 22) je načela razsojanja povzel takole:

Pravica do žaljenja, šokiranja in vznemirjanja je v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice v funkciji demokratične družbe. Prispevek k javni razpravi o zadevah javnega pomena /.../ je deležen tudi zaščite, tudi v primerih, ko je kritično, žaljivo ali obrekljivo izražanje naperjeno proti posameznikom, ki niso del javnega življenja.

Prispevki k javnim razpravam so, četudi formulirani s pretiranimi izrazi, po mnenju predsednika ESČP torej sprejemljivi, »kadar so v funkciji zbujanja pozornosti in javnih razprav o pomembnih družbenih vprašanjih« (v Rovšek 2005: 53). Po njegovem mnenju je »pravica do

³¹ 10. člen Konvencije svobodo govora razlaga: »(1)Vsakdo ima pravico do svobodnega izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen ne preprečuje državam, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij. (2) Izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podvrženo obličnostim pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali zločinov, za zavarovanje zdravja ali morale, za zavarovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstva.«

žaljenja« namenjena »zagotavljanju udeležbe v demokratičnem procesu skozi javno diskusijo o vprašanih splošnega pomena. Obseg zaščite je odvisen od stopnje, do katere je tako izražanje povezano z neposrednim funkcioniranjem demokratične družbe« (v Nahtigal 2003: 22).

Konvencija o varstvu človekovih pravic »ne razlikuje med 'zaščitenimi' in 'nezaščitenimi' oblikami izražanja«, kot opozarja Nahtigalova (2003: 22). Kot piše, evropsko sodišče »ne presoja o obstoju posega v svobodo izražanja, ampak o njegovi dopustnosti glede na pogoje oziroma omejitve, ki jih vsebuje drugi odstavek 10. člena Konvencije« (prav tam). Omenjeni 10. člen namreč določa, da mora biti poseg v svobodo izražanja »predpisan z zakonom, slediti mora vsaj enemu izmed legitimnih ciljev (med njimi je tudi zaščita pravice do ugleda) in biti mora nujen v demokratični družbi (za izpolnjevanje legitimnega cilja)« (prav tam). Nahtigalova še ugotavlja, da »sodišče pogosto poudari, da mora biti dopustnost omejitve svobode izražanja zelo ozko interpretirana, njihova nujnost pa zelo dobro utemeljena« (2003:22).

Kralj Zatlerjeva (2002: 80) navaja, da je Evropsko sodišče za človekove pravice v obširni praksi postavilo številna pravila in načela, ki omejujejo diskrecijsko pravico vlad za kaznovanje običajno *žaljivega*:

- nezamenljiva vloga tiska pri informiranju javnosti o zadevah javnega pomena in t. i. vloga tiska kot »psa čuvaja« terjajo, da mediji uživajo večjo svobodo pri komentiranju in poročanju o stvareh političnega in drugega javnega pomena;
- meje sprejemljive kritike so širše, kadar se kritika tiče političnih oseb in vlade, kakor pa, kadar se kritika nanaša na posamezne zasebnike (razlikovanje med politiki in zasebniki); meje sprejemljive kritike so tudi širše, kadar nobena od kritiziranih oseb ni poimenovana,³²
- 10. člen Konvencije ščiti ideje in informacije vseh vrst; varovana niso le mnenja, filozofske ideje in politično izražanje, pač pa tudi dejstva, novice in ideje, ki žalijo, šokirajo in vznemirjajo državo ali kateri koli del prebivalstva;³³
- naloga medijev ni samo objavljanje informacij in idej, ki so zanimive za javnost, pač pa ima javnost do takšnih informacij tudi pravico (pravica javnosti, da je obveščena);³⁴

³² Primera Lingens (1986) in Obershlick (1991).

³³ Primer Handyside (1976).

³⁴ Primer Sunday Times proti Združenemu kraljestvu.

- treba je skrbno razlikovati med informacijami in mnenji; med dejstvi in vrednostnimi sodbami. Dejstva morajo biti podkrepljena z dokazi, obtoženi pa ni dolžan dokazati resničnosti izjav, ki pomenijo vrednostne sodbe, ali ki jih ni mogoče dokazovati. Prav tako avtor ni dolžan dokazovati izjav, ki izražajo javno mnenje, ali trditve, ki temeljijo na govoricah ali izjavah drugih,³⁵
- žaljive trditve, ki temeljijo na verodostojnih informacijah (vključno z »zgodbami« in »govoricami«, pod pogojem, da so te toliko »podobne in številne, da jih je težko ocenjevati kot golo laž«), se ne morejo v vseh primerih dokazovati kot resnične, če so izražene v dobri veri in javnem interesu,³⁶
- pri ocenjevanju, ali je neka oseba nezakonito očitala drugi osebi storitev kaznivega dejanja, za katerega je ta oseba že bila pravnomočno kaznovana, morajo sodišča upoštevati interes javnosti, da je ponovno opozorjena na to obsodbo; avtomatično kaznovanje zaradi očitanja kaznivega dejanja bi kršilo 10. člen Konvencije;
- upravičenost žalitvene tožbe bo vprašljiva tudi v primeru, če je žalitev le (oz. tudi) odgovor na izjavo, ki je bil izzvana ali 'podtahnjena'.

Nahtigalova (2003: 23) in Rovšek (2005: 52–53) navajata dva primera, v katerih je žaljivost jezikovnega sredstva z vidika jezikoslovja sicer nesporna, sodišče pa je odločalo različno. Prvi primer je Oberschlick proti Avstriji (1997),³⁷ kjer je prvega avstrijsko sodišče obsodilo zaradi uporabe besede butelj (Trottel) za vodjo avstrijske svobodnjaške stranke Jörga Haiderja, ki je izjavil, da so se v 2. svetovni vojni vsi vojaki borili za mir in svobodo, ne glede na stran, na kateri so se borili, in da so vsi prispevali k osnovanju demokratične družbe. Oberschlick je izjavo komentiral v spornem članku. Za avstrijska sodišča je bila že sama oznaka »butelj« žaljiva in zadostna za obsodbo. Evropsko sodišče se s tem ni strinjalo. O spornem članku je menilo, da je bil »res polemičen, vendar ni šlo za noben napad na Haiderja, saj je avtor svojo (žaljivo) vrednostno sodbo oblikoval na podlagi govora, ki je bil tudi sam polemičen. Ob upoštevanju širšega konteksta politične razprave, v kateri je Oberschlick oblikoval izraženo mnenje o Haiderju, je Evropsko sodišče presodilo, da je obsodba zaradi žalitve posegla v Oberschlickovo svobodo izražanja (Nahtigal 2003: 23). SSKJ besedo butelj razlaga s kvalifikatorjem slabšalno: »omejen, neumen človek: z njim se ni mogoče pogovarjati, ker je

³⁵ Primeri Lingens, Thorgeirson, Oberschlick in drugi.

³⁶ Primer Thorgeirson.

³⁷ Ne gre za isti primer Oberschlick proti Avstriji iz leta 1991.

butelj / kot psovka prekleti buteljni«, zato se z jezikoslovnostilnega stališča z razsodbo Evropskega sodišča ne moremo strinjati.

Drugi primer Tammer proti Estoniji (2001) kaže na nekonsistentnost Evropskega sodišča pri žaljivih izrazih. Tammer je bil obsojen zaradi intervjuja z drugim novinarjem, ki je pisal biografijo nekdanje bivše uradnice in žene pomembnega politika. Med zastavljanjem vprašanja je novinar o njej dejal, da je razdrla zakon (nekega politika) in da je neprimerna in neskrbna mati. Evropsko sodišče je pri razsojanju upoštevalo, da gospa Laanaru v času objave intervjuja ni bila tako izpostavljena političnemu prizorišču, da bi njeno življenje zadevalo javnost. Presodilo je, da so se Tammerjeve opazke »nanašale na njeno zasebno življenje, zato bi novinar lahko vprašanje zastavil brez uporabe žaljivih izrazov« (Rovšek 2005: 53).

4.2 Jezikoslovni vidik razžalitev

4.2.1 Kontekstualni vidik razžalitev

Olga Akhmanova (1976: 17) ločuje *inherentno* in *adherentno* zaznamovana stilna sredstva. Inherentno zaznamovana beseda je zaznamovana sama po sebi, torej *per se*. Stilno zaznamovanost prenese s seboj v katero koli besedilo. Inherentni stilni pojavi so torej tisti, ki se oprimejo določenega jezikovnega znaka, adherentno zaznamovane besede pa stilno zaznamovanost dobijo šele v besedilu.

Besede nimajo apriornih pomenov, pomeni niso nekaj stalnega, ampak se spreminjajo bodisi v času bodisi v kontekstu (Kalin Golob 2002: 33). Tako so nekatere besede iz nevtralnih, nezaznamovanih besed skozi družbeno (politično) okolje in spremembe dobile inherentno zaznamovanost v konkretnih okoliščinah, kjer se je zaznamovanost še intenzificirala. Te besede so kodificirane kot nevtralne, vendar so zaradi spremenjenih okoliščin dobile zaznamovan pomen, pomenskega premika pa ni ovrednotil niti pravopisni slovar (2001), kljub temu da naj bi ta posodobil SSKJ (1970–1991).³⁸ Take besede so žaljive v sporočanjski okoliščini, saj so recimo v raznih zgodovinskih knjigah in učbenikih nevtralne. Tako Rok Lampe v članku, v katerem analizira pravico do zasebnosti v ameriškem odškodninskem pravu, navaja starejše zapise angleškega prava, v katerem »je moral človek, ki je drugega imenoval volk ali zajec,

³⁸ To lahko pripišemo dejstvu, da je pravopisni slovar gradivo povzemal po SSKJ-ju (Kalin Golob 2002: 38).

plačati tri šilinge, če pa je kdo rekel ženski vlačuga in ni mogel dokazati resničnosti izjave, je bil ob 45 šilingov« (v Cvetek 2003).

Nekatere besede in besedne zveze so žaljive same po sebi, nekatere pa so žaljive ob upoštevanju sporočanjških okoliščin. V okviru razžalitev me torej zanimajo predvsem besede in besedne zveze, ki so v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah dobile izrazito slabšalno, celo žaljivo konotacijo. V našem prostoru gre za besede in besedne zveze, ki so dobile žaljiv pomen bodisi po 2. svetovni vojni bodisi s padcem komunizma, ko se je spremenilo politično ozračje. Pomen besed in besednih zvez je postal slabšalen zaradi negativnih dejanj, ki se nanašajo na akterje in organizacije, ki jih te besede in besedne zveze označujejo. V novih političnih razmerah so ta dejanja negativno ovrednotena, celo obsojana. Do razžalitve pride, ko tako besedo ali besedno zvezo pripišemo konkretni osebi. To so besede: *kapo*, *gestapo*, *naci(st)*, *komunist*, *fašist*, *udbovec*, *kosovec* ipd. Zanimive so zato, ker so bile včasih del legitimnega sistema, njihov pomen ni bil nujno negativno zaznamovan, vrednostne premike so besede dobile v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah. Pomenskih premikov pa ni zabeležil ne SSKJ ne pravopisni slovar – kljub časovnemu razkoraku med okoliščinami, v katerih so bile besede pomensko nevtralne, in njihovo kodifikacijo. Sodniki se pri presojanju v veliki meri zanašajo na splošni *jezikovni čut*,³⁹ upoštevajo pa tudi kodifikacijo. Alenka Šelih meni, da je SSKJ »lahko eno od pomagal, ki sodišču pomagajo določiti vsebino razžalitve, ne more pa biti edino vodilo, saj je pri oceni posameznega primera pomemben kontekst, v katerem se določena beseda ali besedna zveza nahaja« (1997: 43). Pri čemer je sporno to, da sodišče lahko SSKJ uporablja le v primerih inherentne, ne pa adherentne zaznamovanosti, pa še v tem primeru se ne zaveda njegove zastarelosti. Sodišče je v obrazložitvi sodbe Bernik proti Mladina zapisalo, da ima besedna zveza *sodelovati z gestapom* »od 2. svetovne vojne dalje izrazito negativen pomen, ki namiguje na vojni zločin« (Trampuš, Petrovčič 2005: 23). V sodbi Poglajen proti Malenšek leta 1993 (torej kmalu po osamosvojitvi) je sodišče upoštevalo vrednostno oceno leksemov *udbovec* in *kosovec* ter pojasnilo, da »je v tem času in v tem političnem prostoru ter ozračju splošno znano, da sta besedi *kosovec* in *udbovec* negativno ovrednoteni in žaljivi«. ⁴⁰ Zagovornik Sommereggerja v tožbi Sommeregger

³⁹ Jože Toporišič jezikovni čut opredeljuje kot »podzavestno obvladovanje prave norme (socialne) zvrsti določenega jezika v različnih funkcijskih, prenosniških, mernostnih ali časovnozvrstnih besedilih« (1992: 76) oziroma kot »nič drugega kot podzavestno obvladanje vrednostnih meril v uporabi jezikovnih sredstev« (1965: 162).

⁴⁰ Glej poročilo: **Danijel Malenšek obsojen** (naslov), mf, *Dnevnik*, 14. december 1993, str. 20.

proti Salomon 2000 je v obrazložitvi tožbe zapisal, da je Udba »v javnosti negativno ožigosana, kar ugotavlja tudi sodna praksa« (Cvetek 2005a: 8).

4.2.2 Kvantitativni vidik razžalitev

Eden izmed načinov razsojanja sodišč med obsodilnimi in oprostilnimi sodbami je merjenje žaljivosti besedila. Torej gre za kvantitativni vidik žaljivosti besedila. Ta izhaja iz objektivne ocene sobesedila, v smislu, če večina besedila ni žaljiva, ampak je žaljiv le kak izraz, potem obtoženi lahko trdi, da ni žalil namerno.

Vrhovno sodišče je leta 1993 v eni od sodb zavzelo tudi stališče, da je treba v primeru, ko novinar razžali drugega z objavo v tisku, njegovo dejanje presoditi predvsem z dveh vidikov, tj. objektivnega in subjektivnega. Ocena prvega temelji na presoji okoliščin, »ali je žalitev oziroma žaljivo besedilo obsegalo pretežni del objavljenega članka, medtem ko subjektivni odnos novinarja ocenjuje po tem, ali je članek objavil izključno zato, da bi oškodovanca razžalil, ali pa ga je pri objavi vodil izključno interes informiranja javnosti« (Deisinger v Korošec 2002: 15). To merilo je sporno z več vidikov. Kot trdi Kalin Golobova, je z jezikoslovnega vidika takšno merilo sporno, »ker ga lahko spreten tvorec besedil zlorabi tako, da v pretežno nevtralnem besedilu (namen objektivnega obveščanja javnosti) razžalitev skrije«, pa tudi, ker »besedila kažejo, da indici zaničevanja v spornih primerih niso sobesedilno omejeni na kak njihov del. So tudi druga, sama po sebi sicer ne žaljiva jezikovna sredstva, ki signalizirajo tvorčev namen, ki se uresniči v tistem delu, kjer nastopi žaljiv izraz (se žalitev zgosti)« (2002: 40). Sporen vidik se nanaša tudi na kvantiteto samo, torej koliko znaša »pretežni del«, in izpostavlja problem »meritve« zaznamovanega oziroma žaljivega besedila – v nasprotnem primeru je stvar zopet subjektivna. Izpostavlja se tudi problem novinarske poklicne etike oziroma etike javne besede, zato zaničevanja z namenom razžalitve ni pričakovano (Korošec 2002: 15).

Vendar tudi kvantitativno merilo ni konsistentno. Prvostopenjsko sodišče je v primeru Senčar proti Markeš v sodbi obrazložilo, da »novinarjev način izražanja kaže na namen zaničevanja, v članku, ki je bil sicer pisan v luči objektivne osvetlitve dogajanja na Golem otoku, pa je bil Dušan Senčar po mnenju senata po krivici izpostavljen« (Cvetek 1999: 16). Višje sodišče je to sodbo zavrnilo in obrazložilo, da bi se prvostopenjsko sodišče moralo »omejiti le na presojo, ali je bil pri tem žaljiv [novinar; op. J. M.], ker pa naj bi dejanje storil pri opravljanju

časnikarskega poklica tudi, ali je pri tem ravnal z namenom zaničevanja. Žaljiv način in zaničevalen namen bi lahko izhajala le iz uporabljenih izrazov in bi bilo to razvidno iz celotne vsebine članka« (Ropac 2000: 7).

4.2.3 Sobesedilni vidik razžalitev

Avtorjevo hoteno izbiro jezikovnih prvin, ki niso nujno eksplicitno zaznamovane, pa vendar kažejo na namen in vodijo v žalitev, lahko spremlja tudi sobesedilo. Kazalniki, ki kažejo na avtorjevo *pripravljanje terena* za rabo žaljivih besed in besednih zvez, so pripovedna perspektiva, izbira naslovja, besedja in ločil (Kalin Golob 2002: 41).

Najbolj opazno je v besedilih stilno zaznamovano besedje, ki je kljub temu, da ni neposredno žaljivo, izbrano tako, da vrednoti povedano. Uporablja se za dosego posebnih učinkov in za stik z naslovnikom. Ta sredstva stilistika poročevalstva šteje k *aktualizmom* (Korošec 1998: 17–33): tropi, figure, zvrstno, čustveno in časovno zaznamovane besede (Kalin Golob 2002: 32). Nasproten pojav je *avtomatizacija*, ki je »ustaljevanje posameznih jezikovnih sredstev, da postanejo za opravljanje določene naloge običajna in se utrdijo v konvenciji med tvorcem in naslovnikom« (Korošec 1998: 15). Avtomatizmi nastopajo kot nevtralna jezikovna sredstva samo v določenem žanru, aktualizirana postanejo šele s prenosom v drugega (Korošec 1998: 13–14).

Tudi pripovedna perspektiva se v publicistiki razlikuje od žanra do žanra, saj temelji na pripovedovalcu, ki je v besedilu lahko prisoten ali ne – za razliko od presojevalnih besedil naj bi bil v poročevalnih odsoten. Z uporabo avtomatizmov in aktualizmov se kaže tudi (ne)prisotnost avtorja v besedilu in (ne)vklučenost naslovnika. Aktualizmi vključujejo tako tvorca besedila kot tudi naslovnika, avtomatizmi pa ne (Korošec 1998: 17). Tako štejemo k avtomatizmom tudi uporabo časja in osebnih zaimkov. V poročevalstvu bi uporabo Jurčičevega dramatičnega sedanjika šteli kot odklon od stilne nevtralnosti. Za poročevalsko zvrst je prav tako značilno, »da avtor uporablja tretjo osebo oziroma prvo osebo množine (prvoosebna edninska ubeseditev se šteje kot neporočevalska), dogodek in stanje upoveduje tako, da se v besedilu izrecno ne kaže in bralca ne ogovarja« (Kalin Golob 2002: 41). Odklone od tega smemo ob žaljivi prvini šteti kot namen zaničevanja, saj je pripovedna perspektiva besedilno zaznamovana in »izrabljena za podkrepitev vrednostnih sodb, ki se zgostijo v vsako posamično žalitev« (Kalin Golob 2002: 42).

Kazalnik avtorjeve namerne izbire jezikovnih sredstev se kaže tudi skozi naslovje z vsemi njegovimi deli: nadnaslovi, podnaslovi, sinopsisi. Korošec (1998: 46) časopisne naslove opredeljuje kot:

iz ene ali več besed in znakov tvorjeno stavčno ali nestavčno sporočilo, ki napoveduje in se vsebinsko nanaša na praviloma eno, od drugih besedil grafično ločeno, vsaj iz ene stavčne povedi sestojече besedilo ali besedilno enoto, tako da je tudi sam grafično ločen od tega besedila, in ima poimenovalno-informativno, ali informativno-stališčno, ali pozivno-pridobivalno funkcijo.

Za jezikoslovce in za našo analizo so predvsem pomembni zaradi nastopanja besed in besednih zvez, njihovih pomenov oziroma njihovih stilnih vrednosti. Besede so lahko zaznamovane same po sebi ali pa dobijo zaznamovanost v povezavi z besedilom, ki sledi. Ob sporni besedi ali besedni zvezi lahko skupaj kažejo na namen zaničevanja.

Nikakor ni naključna tudi uporaba ločil. Stilna zaznamovanost se kaže povsod tam, kjer pravopisna norma ne zahteva njihove uporabe. Gre za aktualizacijsko kršitev pravopisnega pravila. Najpogostejša je verjetno (pretirana) raba klicajev, pa tudi raba klicaja z vprašajem. Raba klicaja in vprašaja je pogosta tudi v t. i. interpunkcijskih naslovih. Stilnost časopisnih naslovov se kaže tudi z uporabo drugih ločil ali njihovo opustitvijo, kar je po pravopisni normi sicer kršitev, tu pa dobivajo različne funkcije (Korošec 1998: 18, 106).

Merilo upoštevanja sobesedila lahko potrdi ali ovrže žaljivost povedanega, saj žalitev »v sobesedilu vedno podpirajo tudi drugi znaki, ki so pač bolj ali manj opazni, nikakor pa ne naključni« (Kalin Golob 2002: 44).

5. KOLIZIJA MED JEZIKOSLOVJEM IN PRAVOM

Navzkrižje med jezikoslovjem in pravom je glede vprašanja žaljivosti jezikovnih pojavov, torej med *žaljivim izražanjem* in *namenom zaničevanja* – izraz je torej lahko žaljiv tako s pravnega kot z jezikoslovnega vidika, vendar ni kazniv, če ni izrečen z namenom zaničevanja (Korošec 2002: 7). Izhajamo iz dejstva, da izbor jezikovne prvine ni naključen, saj gre za hoteno izbiro pisca, torej je njegov namen očiten. Jezik je delovno orodje pisca, ki z lastnim izborom

jezikovnih sredstev uresničuje potrebo po svobodnem izražanju, zato z jezikovnimi sredstvi lahko spodbuja naslovnike k točno določenemu razumevanju, ki ga predvideva, k presojanju in obsojanju ter k praktičnemu delovanju, če to eksplicitno prizna ali ne. Prizadetost točno določenega naslovnika je sicer njegova subjektivna ocena, ki pa se ustvari ob razumevanju širše javnosti, ki s prizadetim deli pomenski ovoj. Jezikovni izrazi, ki so v diplomskem delu obravnavani kot sporni, etiketirajo nanašance. Etiketiranje pa ni naključno,

ni zapisano brez védenja in zavedanja pisca ter brez njegove vednosti o tem, kakšna so krajevno in časovno primerna jezikovna sredstva za dosego cilja. Pisec pozna pomene teh sredstev (besed, besedil), ve, da to znanje delijo pripadniki širše družbene skupnosti (zato jih tudi uporabi) in da bo prek vrednotenja pripadnikov te skupnosti dosegel tarčo, ki tudi ve za pomene. Kolektivno skladno interpretativno razumevanje vseh vpletenih strani omogoča ustrezno (žaljivo) učinkovanje zapisanega sporočila. Torej, namernost pisca je možna, ker vse sporočanje in delovanje poteka v skupnem pomenskem ovoju (Jogan 2002: 116).

Poleg tega pa je poleg avtorja sporočila v medijih, ne glede na to, v kakšni obliki je sporočilo (intervju, pismo bralca ali besedilo profesionalnega pisca, torej novinarja), prisotna še dodatna odgovorna oseba, ki bi morala razpoznati sporno vsebino, nanjo opozoriti in jo izločiti iz množičnega medija. Tega dvojnega merila ne more prezreti nihče.

Pravo in jezikoslovje trčita tudi pri upoštevanju resničnosti povedanega. Jezikoslovja ta vidik sploh ne zanima, pravno gledano pa ga 169. člen KZ sploh ne predvideva. Kljub temu pa ga sodna praksa tudi upošteva kot merilo za rzsodbo. Pri razžalitvah kakor koli

ne gre za vidik resničnosti, to je, kaj se razžaljencu pripisuje kot dejstvo, ampak za vrednost jezikovnega sredstva, ko to dejstvo poimenuje. Sestavina duševnega stanja razžaljenca je torej njegovo védenje o vrednosti spornega izraza, ki pa je hkrati sestavina skupne zavesti o tej vrednosti. To pa je predvsem jezikovno vprašanje: v določenem jeziku kot sestavini kulture določene jezikovne skupnosti so prvine, ki so običajno za uresničevanje take (= žaljive) sporočanjejske funkcije tudi v nejavnem sporočanju (Korošec 2002: 13).

Ni nujno, da je prvina takega značaja. Kot tako jo lahko označi razžaljenec. Njega je užalila, koga drugega pa mogoče ne bi. To je najbolj zahteven trenutek pri sodnih obravnavah –

odločiti, ali je razžaljenec upravičeno užaljen ali ne. Torej interpretacija spornega jezikovnega sredstva ni le stvar prizadetega, ampak tudi drugih institucij. Sodišče mora tako (po Korošcu 2002: 13):

- upoštevati splošno vrednost žaljivega izraza,
- upoštevati, da jezikovno sredstvo ni le stvar interpretacije razžaljenca, ampak jo kot tako šteje tudi javnost. Do zanesljive ugotovitve sodišču lahko pomaga jezikoslovje (stilistika).

5.1 Indic namena zaničevanja

Če se razpozna indic, je dokazan tudi namen zaničevanja. Naloga jezikovne analize je, da »se z jezikoslovno razčlemba razpoznajo in opišejo jezikovna sredstva, ki so uporabljena tako, da je njihov nastop v pisanem ali govorjenem besedilu mogoče razumeti kot indic in s tem dokaz namena zaničevanja, ne glede na to, da storilec takega namena ne priznava« (Korošec 2002: 14). Poleg stilne sta včasih potrebni še besediloslovna, torej upoštevanje sobesedila, in pragmatična razčlemba. Najbolj pogosto se kot jabolko spora v medijih o posameznih primerih citirajo žaljiva jezikovna sredstva skupaj z najožjim sobesedilom, v izrekih senatov pa se kot merilo za odločitev omenja tudi širše sobesedilo (kontekstualni, kvantitativni in sobesedilni vidik razžalitve).⁴¹

Korošec (2002: 14–16) potencialno razžalilno moč prikazuje v razpredelnici, v kateri so zajeti jezikovni izrazi, prikazani v srednjem stolpcu *Stil: stopnja zaznamovanosti jezikovnega sredstva*. Razvrščena so stopnjevalno od 1 do 11, s čimer se razume, da je izrazitost stilne vrednosti največja v skupini od 1 do 3 (slabšalna stilna vrednost je jasna tudi izven sobesedila) in se manjša do sobesedilno odvisne, za katero je poleg stilne potrebna tudi besediloslovna – in druga, tudi pragmatična – razčlemba (11). Kategorija *Indic namena* na levi strani predvideva upoštevanje pravnega pristopa k zaničljivim izrazom, zajetega z očitnostjo, razpoznavnostjo indica. Na začetku je indic jasen, proti koncu pa zastrtost narašča. Desna stran za vsako od enot 1 do 11 predvideva priključitev presoje okoliščin, ki spremljajo nastop zaničljivega izraza (vključuje zlasti teorijo besedilnih žanrov, (novinarsko) etiko in tudi nekatere pravne presoje). Znak (Ø) označuje očitni indic, tako da je presoja nesporna, znak X pa ne predvideva očitnega indica, zato je potrebna posebna presoja: npr. upoštevanje kvantitativnega vidika razžalitev, v

⁴¹ Pravna praksa predvideva tudi namen zaničevanja na podlagi predhodnega sovražnega razmerja med storilcem in oškodovancem, vendar tega na tem mestu ne bom obravnavala, saj je to stvar pravne in ne jezikoslovne stroke.

sodni praksi je pogosto tudi sklicevanje na publicistični žanr, ki (domnevno) dopušča uporabo zaničljivih izrazov.

Tabela 5.1.1: Indic namena zaničevanja

Indic namena	Stil: stopnja zaznamovanosti jezikovnega sredstva	Okoliščine
1.–3. indic je nesporen	1. Po definiciji zaničljivi leksemi (vulgarizmi, zmerljivke in prostaški izrazi): <i>kurbir, pezde, rit</i> 2. Nizke besede (slabšalne z enim od pomenov): <i>gnida, driska, gobec</i> 3. Slabšalne besede: <i>čvekati, gobezdati</i> 'govoriti', <i>pokveka</i> 'invalid'	∅
4. indic je sicer nesporen, obstaja tudi v izvenbesedilnih prvinah	4. Ekspresivne besede, ki izražajo govorčev odklonilni odnos do izraženega samo v določenih zvezah: <i>XY se je pririnil v vodstvo stranke</i>	∅
5.–6. indic se lahko zastira z izrazi za enkratno rabo (hapaksi)	5. Zaničljivi vzdevki (samostojni ali ob imenu). s katerimi se zaničljivo (zafrkljivo) namiguje na značajske ali telesne značilnosti osebe: <i>Peter Glažek, Pohotni Jaka, Janko Pisoar, Tone Trdonja</i> 6. Besede hapaksi, ki ne označujejo obstoječega predmeta, so potencialno žaljive v določeni sporočanjejski okoliščini: <i>šprunga</i>	∅
7. indic se zastira z napačnim razumevanjem stroke	7. Preneseni pomeni medicinskih izrazov iz diagnostike duševnih in telesnih bolezni: <i>debil(než), imbecil, idiot, psihopat, shizofrenik, paranoik</i>	X
8. zastiranje z drugo vrednostjo manjšalnih leksemov	8. Manjšalnice v sobesedilnem nanašanju na prvine dejanskosti: <i>pilotek</i> (o odrasli osebi po poklicu pilotu)	X
9. kot 5,6	9. Ekspresivna opisna poimenovanja, zasnovana na primerljivosti pomenov (metafora): <i>duševni maloposestnik</i>	?

<p>10.–11. velika zastrtost indica je sorazmerna z močjo njegovega zanikanja</p>	<p>10. Besedne igre in predelave osebnih imen in priimkov, v katerih lahko prizadete osebe razpoznajo sebe ali s seboj povezano okoliščino: pogumen mož → poguben mož; Rotar → Rovtar</p> <p>11. Ostra ironičnost, sarkazem, prilike, poosebitve ipd., tj. obrati, pri katerih se stopnja razpoznavnosti določene osebe ne dokazuje z nanašanjso močjo besed, ampak z drugimi miselnimi postopki (paralelizmi, primerjavami, izključevanji itd.)</p>	<p>X</p>
---	--	----------

Vir: Korošec 2002: 16.

Korošec v svoji razpredelnici ne predvideva jezikovnih izrazov, ki so postali stilno zaznamovani zaradi spremenjenih družbeno-političnih razmer v določenem prostoru in času v konkretnih okoliščinah. Prostor in čas sta pomembna zato, ker se tako razlikujejo tudi vrednote. Na primer: pojem nacist je imel v času med obema svetovnima vojnoma v državah Tretjega rajha pozitiven pomen, medtem ko ima danes v teh istih državah izrazito negativen pomen. Podobno je na Kubi s pojmom komunista in kapitalista, pri čemer ima prvi negativen, drugi pa pozitiven pomen; medtem ko je v Evropi situacija obratna. V razpredelnici bi besede, ki so dobile zaznamovanost zaradi družbeno-političnih sprememb (v konkretnih okoliščinah) lahko postavili pod točko 7. kot *indic se zastira za spremenjenimi družbeno-političnimi okoliščinami*. Gre za besede iz političnega življenja in družbene ureditve države, ki prenesene na določeno osebo v točno določenem kontekstu, dobijo žaljivo konotacijo. Tudi besede iz medicinske terminologije dobijo zaznamovanost le v konkretnih okoliščinah – v besedilih druge zvrsti.

Žaljivo jezikovno sredstvo je torej nesporno indic namena zaničevanja. To, da sodniki jezikovnega sredstva ne razpoznajo kot takega, lahko pripišemo njihovem pomanjkanju strokovne usposobljenosti s področja jezikoslovja oziroma pomanjkanju izkušenj. Korošec (2002: 6–8) ugotavlja precejšnje zmedenost sodstva pri razpoznavanju jezikovnostilnih pojavov v svojih razsodbah. Sodne odločitve kažejo na veliko poljubnost vrednotenja nesporno stilističnih dejstev. Sodni senati se poleg tega bojijo, in zato izogibajo očitkov, da zatirajo svobodo izražanja in potrebno družbeno kritiko. Ostrino kritike zamenjujejo z žaljivo kritiko,

prav tako novinarji, saj mislijo, da jim je v okviru pravice do svobode izražanja, vse dovoljeno.⁴² Pomoč jezikoslovja je na tem mestu nedvomno dobrodošla.

5.2 Subjektivna in objektivna žaljivost

Sodišče se mora na podlagi vseh podatkov in glede na okoliščine odločiti, ali je razžaljenec upravičeno razžaljen ali ne – torej med obsodilno in oprostilno sodbo. V svojih izrekih operira s t. i. subjektivno in objektivno žaljivostjo. Razlaga postulata *časti* Ustavnega sodišča pravi:

Čast je skupek moralnih kvalitete v najširšem smislu, ki jih ima posameznik kot član družbe oziroma določene določene družbene skupine. Pri tem pa sta posameznikova zavest o lastni vrednosti in njegovo mnenje o samem sebi varovana posredno, to je toliko, kolikor mu tako vrednost priznavajo drugi. Ta tako imenovana objektivna čast pa obsega tiste vrednosti, ki so potrebne, da človek lahko izpolnjuje svoje bistvene, specifično človeške in življenjske dolžnosti, ter tiste lastnosti, ki mu omogočajo, da lahko te dolžnosti izpolnjuje (v Taškar 1999: 2).

V diplomskem delu razčlenjujemo jezikovnostilni vidik razžalitev, zato ne obravnavamo okoliščin in drugih razlogov razžalitve, ko je določena oseba prizadeta oziroma razžaljena iz nejezikoslovnih razlogov, torej duševne uravnovešenosti razžaljenca, razžaljenosti zaradi gestikulacije, predhodnega negativnega ali sovražnega razmerja med razžaljenecem in tožencem, pismenosti razžaljenca ipd.

Izbira žanra in jezikovnih sredstev je stvar novinarjeve izbire, zato je prisotnost intepreta neizbežna, ker »intepretacije, kar je vsak diskurz, brez intepreta ni« (Košir 1988: 13). »Objektivnost« kot stilistična zahteva predpostavlja »odsotnost mnenj in čustev v izbiri jezikovnih sredstev /.../, uporabljene besede naj bodo stilno nevtralne«, torej mora biti upovedovanje »stvarno, brez slehernega vrednostnega opredeljevanja prek besed, graditve stavka in zgradbe poročil« (prav tam).

⁴² Problem novinarske stroke je tudi pomanjkanje fakultetne izobrazbe novinarjev, ki ne obvladajo ne novinarske etike ne etike javne besede (glej poglavje 6. Reševanje problema razžalitev v medijih). Drug problem je tudi medijska etika oziroma etika množičnih medijev, saj se etične norme od medija do medija razlikujejo glede na tip medija (glej poglavje 3.2 Razžalitve glede na klasifikacijo tiska).

Z jezikoslovno analizo je mogoče razpoznati vrsto neustreznih izrazov, tako stilno neustreznih v konkretni okoliščini kot tudi etično spornih za javno besedo. Jezikoslovnostilna analiza jezikovnega izraza, besede ali besedne zveze je torej kazalnik objektivne žaljivosti. Določena jezikovna sredstva so uporabljena tako, da »referirajo na določeno osebo, hkrati z referiranjem (nanašanjem) pa s svojo negativno stilno vrednostjo izražajo tvorčev odklonilni odnos do predmeta govora (nanašanca, denotata). V javnosti uresničeno dejanje razžalitve je to, kar je, zato, ker je uporabljena beseda po splošnem občutku take narave, da je žaljiva« (Korošec 2002: 17). Samo poimenovanje objektivno žaljivega jezikovnega sredstva pa je z jezikovnostilističnega vidika nepotrebno, saj ima določena beseda določen pomen in določeno stilno vrednost kot prvina jezikovnega sistema slovenščine – kar ji daje objektivnost (prav tam).

Subjektivni element kaznivega dejanja je tako bodisi subjektivno razumevanje žaljivih izrazov pri razžaljencu bodisi je to namen razžalitve oziroma zaničevalen namen kot posebna oblika deliktnega naklepa. Z jezikoslovnega vidika je namen na tem mestu izbira avtorjevih besed iz jezikovnega sistema, saj je izbira vedno namerna. Tako Tomc pravi, da »/z/a jezik kot kulturni medij velja nekaj podobnega kot za našo kognicijo – ločevanje je mogoče le na analitični ravni« (2002: 125). V vsakem našem izrekanju so v ozadju tudi čustva, bodisi na zavestni ali nezavedni ravni – vedno se čustveno opredeljujemo do drugih, do stvari, do dogodkov, zato naše izrekanje ni nikoli čisto. V svojem čustvenem opredeljevanju smo lahko tudi miselno preračunljivi (prav tam). Po drugi strani pa tudi naše sprejemanje ni čisto. Tudi prejemnik sporočila se čustveno opredeljuje do stvari, jih vrednoti, daje pomen in pomembnost.

Pri sodbah prihaja tudi do nekonsistentne rabe izrazov subjektivna in objektivna žaljivost. Korošec (2002: 17) navaja primer Bravničar proti Stibilj, kjer se pravno poimenovanje merila objektivnosti nekako ujema z jezikovnim, ko je bila ugotovljena objektivna žaljivost, za obsodbo pa je manjkal subjektivni element (tj. tvorčev namen):

Sodni senat je zapisano obravnaval kot celoto in ocenil, da je članek sicer objektivno žaljiv, za obsodbo pa manjka subjektivni element kaznivega dejanja: namen razžalitve in še zaničevalen namen kot posebna oblika deliktnega naklepa (Korošec 2002: 17).

Obravnava tudi primer Brlek proti Zlobec, kjer je bil novinar oproščen zaradi odsotnosti objektivne žaljivosti ob danem subjektivnem elementu, tj. subjektivno razumevanje žaljivih izrazov pri razžaljencu:

Sodniki so se povsem strinjali s trditvijo zagovornika, da dejanje nima znakov razžalitve, saj zgolj subjektivna ocena razžaljenega ni dovolj za opredelitev tega kaznivega dejanja /.../ Vendar po mnenju senata [novinar, op. J. M.] v članku ni napadel časti, ugleda in dostojanstva zasebnega tožilca, vsaj ne v objektivnem smislu /.../ Lahko, da je bil zasebni tožilec zaradi vsebine članka užaljen in prizadet, vendar pa po oceni senata iz članka ne izhaja objektivno podana žaljiva vrednostna ocena /.../ (Cvetek 2001: 9).

Zgodilo se je tudi, da sta se dva senata celo strinjala o objektivnosti žalitve z jezikoslovnega vidika, vendar sta kljub temu razsodila nasprotno. Prvostopenjsko sodišče je v primeru Bernik proti Mladina slednjo oprostilo. Po mnenju sodišča je vsekakršno povezovanje z gestapom sicer objektivno žaljivo, vendar je pri presoji Mladininih člankov upoštevalo časovni okvir dogajanja konec leta 1944 in v začetku 1945. Mladina je imela utemeljen razlog verjeti v resničnost zapisanega (Cvetek 2005b: 8). Kljub temu, da je pritožbeno sodišče sodbo zavrnilo, se je strinjalo, da je povezovanje z gestapom objektivno žaljivo. V obrazložilni sodbi je zapisalo, da ima besedna zveza *sodelovati z gestapom* »od 2. svetovne vojne izrazito negativen pomen, ki namiguje na vojni zločin« (Trampuš, Petrovčič 2005: 22).

Lada Zei (1995: 2) ugotavlja, da se morajo sodni senati pri tiskovnih tožbah ukvarjati z besedami, ki so bile tako ostre, da je bil zasebni tožnik razžaljen, in da pri tem ne gre le »za besednjak, ki je sam po sebi žaljiv, ampak za pomenske sklope besed. In presoja teh besed, s katero se ukvarja temeljno sodišče, je pač tudi individualna«. Korošec (2002: 26) izhaja iz jezikoslovne teorije, zato meni, da

/p/resoja sicer je avtonomna, a ni apriorna, saj mora temeljiti na nečem izkustvenem, in če se razsoja o jezikovnem pojavu, mora biti njegovo bistvo v odločitvi ne samo zajeto, ampak jo mora bistveno usmerjati. Jezik kot sistem ni gmotna entiteta /.../, zapisana žaljiva beseda pa je vendarle dobila svojo sporočanje eksistenco, katere stilni učinek ni samo subjektivna zadeva, saj je objektivno preverljiv tako s skupnim jezikovnim čutom kakor z jezikovnimi priročniki, ki ta čut kodificirajo.

Ukalupljenih meril za kaznivo dejanje razžalitve torej ni. Za obsodilno sodbo pa bi morala zadoščati ugotovitev objektivne žaljivosti, »saj se 'subjektivni element kaznivega dejanja', tj. tvorčev namen (ki seveda je neizpodbitno subjektivna kategorija), vendar se kaže v indicu, ta pa je uporaba objektivno žaljivega jezikovnega sredstva (pod pogojem, da je bil tvorec v času pisanja priseben in da zna uporabljati slovenski jezik⁴³ /.../). Subjektivni element kaznivega dejanja, tj. namen, 'manjka' izključno zato, ker ga obtoženec zanika« (Korošec, 2002: 18).

Za subjektivni namen bi torej morali v resnici videti v človekovo duševnost, kar je (zaenkrat) še znanstvena fantastika. »Če v takšnih razmerah damo sodniku bolj ali manj proste roke, da po lastnem preudarku presoja o namenu in žalitvi, da se postavlja v položaj 'arbitra z avtoriteto', ne pomeni to nič drugega, kot da ga postavimo v položaj »božanstva«, ki vidi dlje in bolje od 'navadnih' ljudi« (Tomc 2002: 130). Boštjan M. Zupančič je na vprašanje *Kaj je objektivnost?* v Dnevnikovem Objektivu odgovoril, da objektivnost predpostavlja distanco, da idealni sodnik v zadevo ni potopljen, pač pa nanjo gleda z zdravo distanco, da sta dve bistveni lastnosti dobrega sodnika zdrava pamet in domišljija. Pri tem pa zdrava pamet ni mišljena kot zdrava kmečka pamet, ampak »kognitivno oplojena zdrava pamet« (2007: 12).

»O pravu imajo ljudje zelo pogosto svoje mnenje, toda o žaljivosti na koncu vendarle odloči sodišče, na sprejemljiv ali nesprejemljiv način. Sodnik se odloči tudi v skladu z merili, ki si jih sam oblikuje, ki se oblikujejo v okolju, v katerem živi in dela. Tej subjektivnosti se najbrž ni mogoče izogniti. Vendar pa tudi v javnosti obstaja neko merilo, kdaj določeno pisanje presega za okolje še sprejemljivo mero« (Šelih 1997: 43). Sodnikova odločitev je torej avtonomna, neodvisna in samostojna, zato vključuje tveganje o njeni pravilnosti. Pride do kolizije med sodnikovo avtonomno odločitvijo, kjer ne moremo predvideti, kako se bo sodnik odločil, in zmožnostjo jezikoslovnega razpoznavanja jezikovnega pojava, kjer s strokovnega vidika lahko rečemo, kaj je žaljivo in kaj ni.

6. REŠEVANJE PROBLEMA RAZŽALITEV V MEDIJIH

V demokratični skupnosti imajo novinarji »veliko moč, saj je njihova beseda, ki jo posredujejo množični mediji, zelo vplivna. Njihovo pisanje mora biti zato še bolj pod nadzorom skupnosti.

⁴³ Glej primer Senčar proti Markeš, kjer je prišlo do razžalitve zaradi novinarjevega šibkega obvladovanja jezika oziroma tematike in z njo povezane terminologije.

Podobno so politiki blizu vzvodom moči in je zaradi tega njihova javna beseda še toliko bolj uničujoča« (Tomc 2002: 132).

Problema razžalitev v medijih verjetno ne moremo rešiti, lahko pa ga zmanjšamo. Na prvem mestu bi se problem zmanjšal z zaposlovanjem novinarjev z ustrezno formalno izobrazbo.⁴⁴ Nadalje bi se problem omejil z doslednejšim upoštevanjem kodeksa profesionalne etike⁴⁵ in drugih oblik samoregulacije in samoomejevanja.⁴⁶ Za pravilnejše razsodbe sodišč pa bi jezikoslovje in pravo morala sodelovati. Joganova na to pravi, da v primerih, ko »gre za javno zapisano žalitev, za uporabo jezika v oškodovanju časti posameznika/-ce, za kršitev moralnega reda sporočanja, potem je brez dvoma za večjo (moralno) varnost prizadete tarče na eni ter za večjo potencialno odgovornost kršitelja na drugi strani potrebna kolikor je mogoče nepristranska presoja pojava s sredstvi, ki so temu primerna – torej jezikovnostilna in sociolingvistična presoja« (2002: 19).

6.1 Samoregulacija

⁴⁴ Milosavljević je tako mnenja, da je »p/rav zato, ker ima možnost opravljanja novinarskega poklica vsakdo (ne glede na zahteve, v zadnjem času vse pogostejše, po akademski izobrazbi),« vzpostavljanje različnih oblik samoregulacije – kamor sodi tudi novinarski kodeks – »najpogostejše Sizifovo delo« (2004: 148), kar velja tudi za Kodeks slovenskih novinarjev (prav tam). Erjavčeva (1999: 28) prav tako vidi problem novinarske kakovosti v tem, da je strokovni izobrazbi pripisan premajhen pomen, saj jo vidi kot eno temeljnih usmeritev v novinarstvu. Uveljavitev novinarskih šol bo po njenem mnenju tako dolgo problematična, »dokler ne bo specifična novinarska izobrazba zakonsko določena kot pogoj za opravljanje novinarskega poklica« (prav tam). Nadalje pravi, da argument, da so mnogi novinarji uspešni tudi brez formalne izobrazbe, ne zdrži, saj še ne nasprotuje trditvi, da so novinarji s formalno izobrazbo uspešnejši, vzroke podcenjevanja formalne novinarske izobrazbe pa vidi tudi v dejstvu, da je »učinke novinarskega izobraževanja težko empirično izmeriti« (1999: 29). Na Fakulteti za družbene vede se razžalitive v sklopu študija novinarstva obravnavajo z etičnega, jezikoslovnostilnega in pravnega vidika pri predmetih Novinarska etika, Stilistika poročevalstva in Komunikacijske pravice.

⁴⁵ Milosavljević Kodeks Društva novinarjev Slovenije vidi kot enega izmed načinov izboljšanja samoregulacije, saj je mnenja, da je Kodeks »pomemben korak v smeri večje transparentnosti in odgovornosti novinarskega delovanja« (2004: 150). Glede vprašanja učinkovitosti Kodeksa pa dodaja, da bo čas pokazal, ali bo zadostoval za odpravo stoletja starega očitka, da imajo novinarji in mediji »moč brez odgovornosti« (2004: 150–151). Poler Kovačičeva rešitev krize novinarske odgovornosti vidi v reprofesionalizaciji novinarstva, ki jo utemeljuje v modelu *postmodernega novinarstva*. Ta temelji na etiki in vidi novinarstvo kot domeno novinarjev kot etičnih subjektov. Njihova etična drža je predpogoj njihove etične svobode, ta pa predpostavlja primarno zavezanost obličju drugega človeka, naslovnika kot aktivnega subjekta. Temeljni cilj novinarja je odgovor na klic naslovnikov kot oseb. V razmerju svoboda – odgovornost (tj. etika), je odgovornost pred svobodo, saj gre za pripadnost v smislu novinarjeve osebne poklicanosti (2005: 257–258).

⁴⁶ Erjavčeva (1999: 113–130) kot kriterije novinarske kakovosti in njenega zagotavljanja na ravni medijskega sistema navaja: osnovno in dopolnilno izobraževanje novinarjev, tiskovni svet, medijski ombudsmani, novinarska kritika (ključna naloga je, da v medijih analizira delo novinarjev, s čemer omogoča javno kritiko, obsega pa tudi specializirane novinarske revije, namenjene samoopazovanju novinarskega dela), novinarske nagrade (v smislu motivacije; najbolj znana je Pulitzerjeva nagrada, ki jo podeljujejo od leta 1917), interesna in poklicna združenja (pri nas DNS in SNS) ter raziskovanje novinarstva in strokovne ustanove (predvsem komercialni in univerzitetni medijski raziskovalni inštituti, pri nas npr. Mediana). Več o tem glej Erjavce (1999).

Vsi, ki se vključujejo v javni krog komuniciranja, so zavezani etiki javne besede. Novinarji so tisti, ki se v ta krog najbolj vključujejo in so najbolj izpostavljeni. Zavezani so še ožji novinarski etiki. Novinarska etika je opredeljena v kodeksih,⁴⁷ pri nas v *Kodeksu slovenskih novinarjev* (2002; v nadaljevanju Kodeks). Pri nas je Kodeks prostovoljni interni kodeks prostovoljnih organizacij, tj. *Društva novinarjev Slovenije* (DNS) in *Sindikata novinarjev Slovenije* (SNS). Ker v novinarstvu ni licenčnih omejitev (kot recimo v pravu ali medicini), DNS ob kršitvah Kodeksa ne more tako strogo sankcionirati.⁴⁸ Njegova določila niso pravno zavezujoča.⁴⁹ Po Milosavljevičevem mnenju pa izpolnjuje vsa izhodišča koncepta samoregulacije: »državi preprečuje pretirano poseganje v novinarsko delo in tako z omejevanjem pravzaprav ohranja svobodo tiska, pri tem pa je nastal v internih krogih ob upoštevanju vseh samozaščitniških interesov stroke« (2004: 148–149).

Razžalitve so bile opredeljene v kodeksu iz leta 1991 v točki 9: »Objavljanje neosnovanih obtožb, napadov, laži, razžalitev in kletev, je v nasprotju z novinarskim kodeksom.« V kodeksu iz leta 2002 te točke ni več, vendar praksa kaže, da medije še vedno usmerja. V prvih letih po osamosvojitvi se je zaradi novih demokratičnih razmer sicer pokazalo, da so bila kazniva dejanja zoper čast in dobro ime pogostejša, potem pa je njihovo število upadlo in se preusmerilo na civilnopravno odgovornost (Šelih 2003: 19), torej se je to področje nekako stabiliziralo. Očitno so to točko izpustili tudi iz tega razloga. Iz novega kodeksa je bila namreč izpuščena vsebina mnogih smernic. Jančič celo meni, da ni posebne škode, ker teh določb ni in ne bo v novem kodeksu, »saj ravnanje ustrežneje in bolj nesporno urejajo splošne določbe kodeksa. Prav natančno urejanje pravil pa je tudi nevarno, saj je lahko posledica, da se v posameznih primerih pokaže, da določb sploh ni mogoče izvrševati /.../« (2002: 38).⁵⁰

Institucija, ki skrbi, da člani novinarske skupnosti in avtorji novinarskih besedil in prispevkov spoštujejo etična in profesionalna pravila, ki jih določa Kodeks, je *Novinarsko častno razsodišče* (NČR). Obravnavajo torej tudi primere razžalitev, vendar praksa NČR kaže, »da

⁴⁷ Poler Kovačičeva opozarja, da je obstoj kodeksa eno, »njegov praktičen učinek pa nekaj drugega«, saj samo dejstvo obstoja etičnega kodeksa in njegova vsebinska dodelanost ne pomenita njegovga praktičnega udejanjanja, sploh pa so najpomembnejši učinki etičnih kodeksov »bolj simbolični kot vedenjski« (2005: 50).

⁴⁸ Skrajna sankcija Novinarskega častnega razsodišča (NČR), tj. izključitev novinarja iz društva oziroma sindikata, je določena v 4. točki 3. člena *Pravilnika o delu novinarskega častnega razsodišča* (1999): »NČR lahko predlaga upravnemu odboru DNS oziroma izvršilnemu odboru SNS, da člana društva oziroma sindikata izključi iz ene ali obeh organizacij. Takšen ukrep NČR lahko predlaga le, če je prišlo do namerne, zavestne ali ponavljajoče se hude kršitve določb Kodeksa novinarjev Slovenije.«

⁴⁹ »/K/ot so recimo določila danskega ali kot je sicer zakonsko zavezujoča medijska samoregulacija v Litvi« (Milosavljevič 2004: 148).

⁵⁰ Jančič je to izjavil, preden je bil leta 2002 sprejet novi kodeks; obstajal je le predlog kodeksa.

novinarji (kot rečeno težko dokazljivih) namenov žaljenja večinoma nimajo, tega jim tudi pritožniki neposredno ne očitajo. Prva trditev, ki jo v pritožbah navajajo pritožniki, je prepričanje, da so novinarji in njihovi mediji objavili neresnico« (Kajzer 2003: 21). Šele v nadaljevanju teh pritožb se začne namigovati na razžalitev. Sicer pa NČR ne zanima »resnica«,⁵¹ ampak profesionalne napake novinarjev (prav tam). Tudi v sodni praksi sodišč je postopek večinoma enak; tožitelji so razžaljeni na podlagi resničnosti povedanega – pravno gledano gre v takem primeru za žaljivo obdolžitev. Po mnenju Erjavčeve stanje v Sloveniji kaže na nizko stopnjo podrejanja medijev odločitvam sodišča, saj novinarji, ki so »kršili določila kodeksa, niso sankcionirani niti v svojih medijskih hišah niti ne izgubijo družbenega ali 'novinarskega' ugleda« (1999: 123). Rovšek (2005: 95) dodaja, da je tako delno zaradi (pod)zavestnih nagnjenj v skladu z izrekom »vrana vrani ne izkljuje oči«, izstopanjem novinarjev iz DNS-ja, mediji, ki so »obsojeni«, pa razsodb večinoma ne objavljajo. Po Rovškovem mnenju zato NČR kljub dobrim namenom »v javnosti ni ustvarilo ugleda doslednega in nepristranskega zagovornika etike javne besede« (2005: 92).

Eden od načinov za doseganje kakovostnejšega tiska je *medijski (časopisni) ombudsman*. Ombudsmani predstavljajo neformalno obliko varstva pravic posameznikov, kar njihovemu delovanju zagotavlja veliko prožnost in širino. Čeprav nimajo nobenih pooblastil pri spremembi zakonodaje ali pri sankcioniranju kršiteljev etičnih norm, saj je njihova dejavnost omejena predvsem na kritiko, opozarjanje na napake, nepravilnosti in pomanjkljivosti, je njihov cilj jasen: zvišanje standardov novinarske kakovosti, torej kakovostnejše in odgovornejše novinarstvo. Njihovo edino orožje je ugled, saj si morajo poleg zaupanja novinarskih kolegov (funkcijo medijskega ombudsmana najpogosteje opravljajo uredniki, zato je za premostitev nesoglasij znotraj uredništva zaupanje ključno), pridobiti tudi zaupanje javnosti in podporo uprave medija (Erjavec 1999: 123–124). Po mnenju Nahtigalove, so

⁵¹ Pojem *resnica* smo postavili v narekovaje, saj je njena definicija filozofsko vprašanje (v novinarstvu pogosto obravnavano ob normi objektivnosti oziroma po Koširjevi resnicoljubnosti, ki je po njenem bolj ustrezen pojem od pojma objektivnost – več o tem glej Košir 1988: 11–13). Resnico oziroma dejstva problematizira Veyne (1998), ko pravi, da se jih ne da ločiti od interpretacij, saj ne obstajajo ločena od konteksta – trenutek, ko jih opazimo je namreč vselej trenutek interpretacije. Merrill (1997: 113–115) na primer ugotavlja vsaj 5 ravni resnice: 1. *transcendentalna resnica* – je Resnica z veliko začetnico in v vsej svoji celotnosti. Je vseobsegajoča, popolna, človeškemu bitju nedosegljiva, torej tudi novinarju, zato je ni mogoče najti in sporočiti; 2. *potencialna resnica* – sestavljajo jo vidiki transcendentalne Resnice. Človeškemu dojetanju, raziskovanju in razumevanju je dosegljiva, zato jo novinar ob vztrajnosti lahko doseže vsaj delno, popolnoma nikoli. Novinarju predstavlja ideal ali cilj, h kateremu stremi; 3. *izbrana resnica* – je del potencialne resnice in jo novinar lahko dejansko povzame ali izbere; 4. *poročana resnica* – je del izbrane resnice, ki jo novinar lahko nadzira in je dejansko poročana. To so novinarjevi zbrani podatki, neobdelano gradivo, ki predstavljajo in dajejo podobo dogodka iz stvarnosti. 5. *resnica, ki jo občinstvo dojame* – je najnižja raven resnice v smislu izgube podatkov v sporočilu med ustvarjanjem in prenosom, nad katero novinar nima nadzora. Novinar poroča poročano resnico, ki pa jo občinstvo dojame ali ne.

mediji, ki imajo svoje ombudsmane, »za javnost bolj odprti in dostopni, s tem pa tudi bolj kredibilni« (2002: 40). So vez med novinarji in bralci. Prispevajo torej k boljšemu medsebojnemu razumevanju, posledično pa naj bi prispevali tudi h kakovostnejši etiki javne besede.

Varuha poklicnih meril in načel novinarske etike predvideva tudi kodeks RTV Slovenija, ki se uradno imenuje *Poklicna merila in načela novinarske etike v programih RTV Slovenija*, vendar pa ga od sprejetja junija leta 2000 še niso uspeli določiti. To funkcijo zaenkrat (začasno) opravlja *Programski svet RTV*.⁵² Vidičeva meni, da bi z uvedbo ombudsmana v Sloveniji

pridobilo tako občinstvo, ki bi dobilo strokovno, usposobljeno in ugledno osebo, ki bi jim bila v pomoč ob domnevnih napakah medijev, kot tudi mediji, saj bi bili pod budnim očesom ombudsmana, ki bi ocenjeval njihovo delo, jih opozarjal na napake, spodrseljaje in predlagal rešitve nastalih nesoglasij ali pa zgolj nasvete, katerim pastem se je pri novinarskem delu dobro izogniti (v Erjavec 1999: 124).

Leta 2000 je dal Mirovni inštitut tudi pobudo za ustanovitev medijskega oziroma tiskovnega sveta.⁵³ To je kolegijski organ, ki ga »sestavljajo predstavniki združenj založnikov in združenj novinarjev, včasih pa tudi predstavniki javnosti oziroma civilne družbe. Poleg obravnav pritožb nezadovoljnih posameznikov večinoma obravnavajo tudi širše probleme etike javne besede« (Rovšek 2005: 84). Sonninen in Laitila (v Poler Kovačič 1996: 118–119) navajata štiri funkcije tiskovnih svetov:

1. Ščiti pravice javnosti (naslovnikov, virov informacij, predmetov novinarskega upovedovanja) v odnosu do množičnih medijev. Možnost pritožbe javnosti zaradi neetičnega novinarstva.

⁵² Bojana Simovič, vodja Tajništva sveta, mi je v intervjuju 14. avgusta 2007 to potrdila, kot razlog za to pa je navedla dolgotrajnost postopka imenovanja. Rovšek celo meni, da bo RTV tudi ostal brez ombudsmana, »ker tudi sama 'poklicna merila' niso uveljavljena« (2005: 89). Nadalje celo pravi, da je, ko je prvič videl besedilo kodeksa, pred pričami izjavil, »da so [poklicna merila, op. J. M.] v predlagani obliki le zanka okoli vratu tako novinarjev kot celotne nacionalne televizije. Preveč podrobno in togo normiranje novinarskega dela lahko le omejuje kreativnost in samostojnost tako novinarjev in urednikov« (prav tam). 28. septembra 2006 je bil sprejet tudi *Statut javnega zavoda Radiotelevizija Slovenija*, ki v 94. členu določa, da mora biti varuh pravic gledalcev in poslušalcev izvoljen v roku šestih mesecev po uveljavitvi statuta; v istem roku mora biti sprejet tudi pravilnik o delovanju tega instituta. Po podatkih Simovičeve bo ombudsman imenovan v roku enega ali dveh mesecev.

⁵³ Pri nas se uporabljata oba izraza, pogosteje tiskovni svet. (Rovšek, 2005: 84)

2. Ščiti množične medije pred državo, vlado, pa tudi samo javnostjo. Poleg tega dokazuje, da se množični mediji zavedajo svoje odgovornosti, zato nadaljnja regulacija ni potrebna.
3. Posreduje med javnostjo in množičnimi mediji (kombinacija prvih dveh funkcij). Pri tem nastane problem (ne)pristranskosti, ker večino tiskovnih svetov financira industrija množičnih medijev sama.
4. S sodbami, kaj je dobro in kaj slabo novinarstvo, poskuša izboljšati kakovost novinarstva. Za uresničevanje tega pa potrebuje zbirko etičnih norm, s katero lahko primerja konkretne primere.

Medijski sveti imajo daljšo zgodovino, so bolj razširjeni in uspešnejši kot medijski ombudsmani (Rovšek 2005: 84). Pri nas pobude za ustanovitev tiskovnega sveta niso sprejeli.⁵⁴

Zgoraj naštetе oblike samoregulacije so v bistvu neformalni mehanizmi varstva pravic. Vsi ti ventili samoregulacije novinarjev pa ne pomenijo samocenzure. Pomenijo samoomejevanje, ki v praksi lahko doseže le kakovostnejše poročanje, med drugim tudi gojenje etike javne besede, pravno odgovorno pa izogibanje (nepotrebnim) tožbam. Gre v bistvu za hitrejši, pogosto sporazumni in za uporabnike prijaznejši način reševanja sporov, kljub temu, da ne prinaša obvezujočih rešitev. Država sicer vedno zagotavlja sodno varstvo pravic posameznikov, vendar je to varstvo »počasno, drago in strokovno zahtevno« (Rovšek 2005: 79). Problem samocenzuriranja izpostavlja tudi 169. člen KZ o razžalitvah, saj predvideva zaporno kazen. Ta se najpogosteje podvoji, če je kaznivo dejanje storjeno v medijih (glej 1. in 2. odstavek 169. člena KZ).⁵⁵

6.2 Sodelovanje prava in jezikoslovja

⁵⁴ Erjavčeva (1999: 122) sicer navaja, da v Sloveniji opravlja naloge tiskovnega sveta NČR, saj je po 45. členu Društva novinarjev Slovenije NČR skupen organ Društva- in Sindikata novinarjev Slovenije, vendar ta opredelitev ni najbolj posrečena, saj polemike o tej opredelitvi, ki so potekale pri nas pred leti, o tem še vedno puščajo odprto vprašanje. V svetu obstajajo sicer različni modeli tiskovnih svetov, vendar večina vključuje lastnike medijev, DNS in SNS jih pa ne. Več o tem glej Bervar, Gojko (2002): *Svoboda neodgovornosti – Samoomejevanje v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

⁵⁵ Tudi Alenka Šelih je mnenja, da je predvidena zaporna kazen na medijskem področju lahko sporna in sproža samocenzuro, saj nosi »preventiven, strah vzbujajoči občutek« (2003: 19). Še večji problem izpostavlja v državah v tranziciji, saj so sodni procesi zaradi kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime pogosto ovinek k izvajanju represije nad mediji. Več o tem glej Bervar, Gojko (2003) *V zapor zaradi klevete*. V *Medijska preža številka 17–18*, 18; dostopno tudi na <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/17/kleveta/#1> (10. maj 2007).

Pravni in jezikoslovni problem je torej glede vprašanja žaljivosti jezikovnega sredstva. Sodniki jezikoslovnega sredstva ne razpoznajo kot takega, kar je posledica strokovne usposobljenosti s področja jezikoslovja oziroma pomanjkanja izkušenj. Zato je eden od načinov učinkovitejšega razsojanja, ko gre za vprašanje (raz)žalitve, tudi upoštevanje jezikoslovcev. S tem imamo v mislih jezikoslovce kot strokovne sodelavce pravne prakse. Na tem mestu tudi omejujemo sodelovanje jezikoslovcev – svetovanje se omejuje na jezikovno stilistiko in družbenostno jezikoslovje. Jezikoslovja pa ne zanima resničnost oziroma neresničnost dejstev v obtožnici, ampak kaznivo dejanje razžalitve, ki je storjeno (tudi) z jezikovnimi sredstvi, ki so indic namena zaničevanja. Če se namen dokazuje le s pravnoteoretično razčlemba, se jezikoslovje umika raziskavam.

Joško Humer je na prvi okrogli mizi o razžalitvah v sredstvih obveščanja⁵⁶ razpravo začel takole:

Tudi napačna sodba je pravna sodba, ko je pravnomočna. Če se jezikovna plat tega noče zavedati, nujno ostane sama. /.../ Lahko pa s sredstvi stroke prispevamo k pravilnemu sojenju. Zgolj v sferi jezikoslovne stroke si jemljemo pravico, da se izrekamo o kateri koli sodbi ali katerem koli novinarskem besedilu (v Korošec 2002: 5).

V bistvu se je strinjal z mnenjem, da jezikoslovje lahko prispeva k pravilnejšemu sojenju, vendar njegovi izsledki za pravo niso obvezujoči. Nadalje pa je na vprašanje sodelovanja jezikoslovja in prava v smislu, da bi jezikoslovci pri sodnih obravnavah sodelovali na podoben način kot izvedenci pri drugih sodnih postopkih (na primer psihiatri, forenziki in drugi), odgovoril, da obstaja načelna možnost do priporočljivosti, vendar zahteve ni mogoče postaviti (v Korošec 2002: 6). Tudi pravnica Simona Kralj Zatler je v intervjuju⁵⁷ temu pritrdila in dodala, da je neupoštevanje jezikoslovja oziroma jezikoslovcev kot strokovnih sodelavcev v pravni praksi interni dogovor med pravniki.

Tudi praksa slovenskih sodišč kaže, da sodišča ne upoštevajo jezikoslovcev. Sodna praksa namiguje, da se pravniki bolj kot ne zanašajo na splošen jezikovni občutek, ki pa je

⁵⁶ Na Fakulteti za družbene vede je v okviru Centra za poučevanje družbenih komunikacij od leta 1999 do 2001 potekal raziskovalni projekt *Razžalitve v sredstvih obveščanja kot jezikovnostilno in pravno vprašanje*. V okviru projekta sta bili organizirani dve okrogli mizi, leta 2000 in 2001. Izsledki raziskave in povzetki razprav z okroglih miz so zbrani v zborniku *Razžalitve v tiskanih medijih* (2002), po katerem povzemam.

⁵⁷ V intervjuju 25. maja 2007.

individualen in zato subjektiven. Zato se ni mogoče izogniti dejstvu, da jezikovni izrazi, ki so z jezikovnostilističnega vidika nedvomno žaljivi, kot taki v razsodbi niso razpoznani. Kljub oblikovanju sodne prakse in njeni težnji k ustaljenosti razsodbe niso konsistentne, vsak primer zase je lahko razsojen kakor koli. Jezikovnostilna analiza primerov, obravnavanih v diplomskem delu, prav tako kaže na nekonsistenstnost. Medtem ko primera Peterle proti Turk in Sommeregger proti Salomon 2000 sploh še nista dobila sodnega epiloga, je primer Brlek proti Zlobec z jezikovnostilnega gledišča nedvomno žaljiv v celoti, kljub temu, da sodišče ne vidi žaljivega izrazoslovja v smislu, kot to predvideva zakon (Furlan-Rus 2004: 16)⁵⁸. Jezikoslovci torej upoštevajo tako stilno kot tudi besediloslovno in pragmatično razčlemba besedila oziroma govora.

7. ANALIZA PRIMEROV

Študije primerov so izbrane iz poročil časnikov o razžalitvah in sodnih obravnavah, ki so jim sledili, zato je verjetno, da vse niso zajete. Do napak pri analizi primerov je lahko prišlo tudi, ker nismo dobili izvirnih sodnih poročil⁵⁹ – zato smo interpretirali sekundarne vire, torej poročila razsodb, ki so jih objavili mediji. Časovni okvir zbiranja virov sega od osamosvojitve Slovenije pa do marca 2006. Pregledali smo dokumentacijo časnika Delo, ki ima v svojem arhivu zbrane vse slovenske primere razžalitev, o katerih so poročali mediji, ne glede na to, kje je prišlo do razžalitve zaradi žaljive prvine. Osredotočili smo se na primere, ko so bili oškodovanci razžaljeni zaradi besed in besednih zvez, ki izhajajo iz spremenjenega političnega okolja. Predpostavili smo, da je njihov pomen postal zaznamovan zaradi družbeno-političnih sprememb, kar smo dokazovali v diplomskem delu. Ker SSKJ besed ni okvalificiral, saj je izhajal med letoma 1970–1991, nas je zanimalo tudi, ali je pomenski premik zaznamoval novejši pravopisni slovar.

⁵⁸ Glej tudi primere Oberschlick proti Avstriji, Tammer proti Estoniji, ki kažejo na nekonsistenstnost sodne prakse.

⁵⁹ Za brskanje po arhivih sodišča je potrebna vsaj opravilna številka, ki je identifikator sodne zadeve (z imeni udeležencev sodnega procesa si ne moreš pomagati – primere razžalitev sem iskala v medijih, kjer so bila objavljena le imena udeležencev v sodni obravnavi, ne pa opravilne številke), saj je arhiv zelo obširen in iskanje po njem brez številke primera pretežko. Skušala sem si pomagati s *spletiščem sodne prakse* (www.sodnapraksa.si), ki vodi evidenco sodne prakse slovenskih sodišč in skrbi za enotno bazo, pa tudi s pravnim informacijskim sistemom *ius-info* (www.ius-software.si). Ker v medijih nisem našla kriterijev prikaza dokumentov na spletišču (kot so opravilna številka, datum odločbe, oddelek na sodišču, kjer je bilo sojenje), razen kriterija »razžalitev«, v mojem iskanju nisem bila uspešnejša. Iskanje primerov po spletišču sodne prakse je oteženo tudi zaradi anonimiziranosti dokumentov, poleg tega pa so dokumenti prečiščeni, pri čemer uporabnikom ne morejo jamčiti, da je »elektronsko dosegljiv dokument popolnoma identičen uradno sprejetemu besedilu. Avtentična besedila predstavljajo le dokumenti posredovani strankam v okviru postopka« (Spletišče sodne prakse; dostopno na: <http://www.sodnapraksa.si/default.asp?id=19>; 17. avgust 2007).

Vse razžalitve, ki jih zajema študija primerov, so se zgodile z zapisi v množičnih medijih, razen primera Ivan Kristan proti Ivo Hvalica, ki se je zgodil na seji državnega zbora. Kljub temu pa je primer pomemben, saj so seje državnega zbora javne, sploh pa se s sprejetjem Zakona o Radioteleviziji Slovenija leta 2005 (ne)posredno prenašajo na tretjem programu Televizije Slovenija. Zajeli smo vse primere, ki se na kakršen koli način lahko pojavijo v medijih (tisku): kot intervjuvanci, pisci pisem bralcev in novinarji.

Razen primera Borut Johannes Sommeregger proti Salomon 2000 so vsi že dobili sodni epilog, ta ga še čaka. Analizirali smo žaljivo izrazje, ki je bilo povod za tožbe, in pri tem izhajali iz kontekstualnega vidika razžalitev – besede in besedne zveze, ki nas zanimajo v diplomskem delu, so postale inherentno zaznamovane v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah, pri čemer se slabšalnost lahko tudi intenzificira. Pri jezikovni analizi smo tako poleg konteksta, v pomenu položaja inherentno – adherentno zaznamovanih besed in besednih zvez, upoštevali še kriterij sobesedila, torej avtorjevo *pripravljanje terena*, ki kaže, da je indic namena izražen postopoma v širšem sobesedilu, torej naslovje, besedje, ločila in pripovedno perspektivo. Pri posameznem primeru smo upoštevali le tiste kriterije, ki so bili relevantni za njegovo jezikovnostilno analizo. Kvantitativni vidik oziroma vidik subjektivne in objektivne žaljivosti, upoštevanje klasifikacije časnikov in žanrsko delitev besedil smo izpostavili le tam, kjer ga je kot kriterij razsojanja upoštevalo sodišče, saj jih jezikoslovje kot kriterij pri razpoznavanju žaljivih jezikovnih sredstev ne upošteva oziroma je s stališča jezikoslovne obravnave sporen. Ne glede, v kolikšni meri nastopa (žaljivo) izrazje, v katerem žanru ali rubriki ali tržno naravnem časniku, način izražanja kot osrednje stilistično vprašanje z jezikovnostilno analizo objektivizira vsakokratno presojo.

Kriteriji jezikovnostilne analize so tako naslednji:

- besedje kot vzrok razžalitve (torej besedje, ki je v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah postalo inherentno zaznamovano);
- sobesedilo: besedje, naslovje, pripovedna perspektiva in ločila.

Pri jezikovnostilni analizi besedil (študije primerov), kjer indici namena razžalitve določajo objektivno presojo, smo tako uporabili raziskovalno metodo analize in interpretacije primarnih virov, saj smo analizirali izvirne članke, na katere so se tožbe nanašale, in jih primerjali z

razsodbami in poročili razsodb, objavljenimi v medijih, s čimer smo analizirali in interpretirali sekundarne vire.

7.1 Ivan Kristan proti Ivo Hvalica: mafijski boss in mafijski boter

Ivo Hvalica je vsaj prvi, če ne edini poslanec, ki je bil kazensko odgovoren za besede, izrečene v parlamentu. Na 16. seji državnega zbora 4. 12. 1997 je med drugim izjavil:

In kje smo danes, spoštovani kolegi, spoštovane kolegice? Včeraj me je predsednik republike pozval na skupni razgovor z vodjo poslanskih skupin v zvezi z imenovanjem novih članov ustavnega sodišča in evropskega sodišča za človekove pravice. Moram povedati, da sem se zgrozil, ko sem tam videl ime prof. dr. Ivana Kristana, zaščitnika največjega mafijskega bossa, ki se mu sedaj izteka mandat v državnem svetu! To dokazuje, da nekateri še niso razumeli pravzaprav, da je komunizma konec. Kako se lahko eno takšno ime takega mafijskega botra pojavi na takšnem seznamu?! (Cvetek 1998: 17).

Ivana Kristana je tako razžalil, ko ga je označil za »zaščitnika največjega mafijskega bossa« ter se spraševal, »kako se lahko ime takšnega mafijskega botra pojavi na seznamu novih članov ustavnega sodišča in evropskega sodišča za človekove pravice«.

7.1.1 Besedje kot vzrok razžalitve

SSKJ samostalni mafija razlaga v dveh pomenih: »1. zlasti v italijanskem in ameriškem okolju *tajna teroristična, kriminalna organizacija*: člani mafije /mafija organizira trgovino z mamili; za ugrabitev otroka sumijo mafijo; nasilja mafije /ameriška mafija 2. slabš. *skupina ljudi, ki podtalno deluje*: ti ljudje so mafija«. Prvi pomen je tako nezaznamovan in zato ni žaljiv, »ko pa o ljudeh, ki niso člani tajne teroristične oz. kriminalne organizacije, pišemo kot o mafiji, izražamo slabšalno vrednostno sodbo. Ne v preteklosti ne v sedanjosti beseda v 2. pomenu ni bila nezaznamovana, vendar se je v sodobnosti njena vrednostna oznaka celo intenzificirala in je zato žaljiva« (Kalin Golob 2003: 235). Oba, SSKJ in pravopisni slovar besedo kvalificirata kot slabšalno. Torej je primerjanje posameznika z mafijo, nedvomno žaljivo – žaljiva so dejanja, ki jih je družba pripisala mafiji. V našem primeru je razžaljenost še bolj upravičena, saj ima konkretnega nanašanca (referenta).

»Mafijski boss« v bistvu pomeni isto kot »mafijski boter«, saj leksikonska (Leksikon Cankarjeve založbe 1998: 119) razlaga samostalnika boter v prenesenem pomenu razlaga kot »mafijski šef«. Tega ne predvidevata ne SSKJ ne pravopisni slovar. Vendar pa pravopisni slovar samostalnik bos (v angleškem jeziku »boss«), ob kvalifikatorju žargonsko razlaga kot »šef, vodja«, medtem ko starejši SSKJ ob kvalifikatorju žargonsko razlaga: »vodja kake organizirane skupine, navadno gangsterske«. Pravopisni slovar je to razlago izpustil, saj je pogosta raba samostalnika bos njegov slabšalen pomen očitno razvrednotila (razintenzificirala).

Marjan Poljšak (1998: 16) je samostalnik mafija razložil kot ilegalno

obvladovanje legalnega in ilegalnega načina poslovanja z različnimi donosnimi dejavnostmi ter ne izbira sredstev za doseg svojih ciljev. Mafija je tajna združba ljudi, ki si z medsebojnimi zvezami pomagajo k (svojim) uspehom. Mafija je tajna organizacija, ki dela nezakonito, organizira kriminal, kontrolira področja ekonomije in politike za svoje koristi. Mafija je vsaka neformalna organizacija, bolj ali manj skrivnostna, ki zagotavlja solidarnost, daje privilegije in uveljavlja prikrito oblast njenim članom.

Samostalnik mafija ima torej negativen, celo slabšalen pomen, zaradi negativno ovrednotene dejavnosti mafije oziroma dejanj mafijcev.

Politična publicistika je izumila tudi zloženko udbomafija, in od takrat se številni čutijo poklicane, »da svoje nestrinjanje z ljudmi ali dogodki izražajo z besedo mafija in mafijski. Ko to storimo zasebno, je stvar neproblematična, ko pa o ljudeh in dogodkih pišemo za javnost, smo zavezani k nežaljivemu ubesedovanju« (Kalin Golob 2003: 235). Slabšalne zaznamovanosti besede mafija pogosta raba zato ni razaktualizirala, »ampak povzročila vrednostne premike, ki jih je beseda dobila v spremenjenih družbeni okoliščinah, v našem primeru intenzifikacijo slabšalnosti, ki jo podpira prvi pomen besede. S pravo mafijo se namreč povezujejo najbolj zavržena dejanja« (Kalin Golob 2002: 39).

7.1.2 Sobesedilo

7.1.2.1 Pripovedna perspektiva

Pripovedna perspektiva je prvoosebna edninska, kar je logično, saj gre za govor poslanca v parlamentu. Kar so poročali mediji je le iztržek govora Hvalice, zato govor ni popoln. Začne se z nagovorom poslancev, ki jih on imenuje kolegi in kolegice, s čimer se jim čustveno približa, saj SSKJ razlaga samostalnik *kolega* v dveh pomenih: 1. kdor ima s kom enak poklic ali je zaposlen v isti ustanovi: on je moj kolega; za pomoč je poprosil mlajšega kolega / kolega iz službe, šolskih let / *kot nagovor* spoštovani kolega; 2. pog. tovariš, prijatelj: ves prosti čas prebije s kolegi; bila sta dobra kolega.«

7.1.2.2 Ločila

Na čustveno obarvanost govora kažejo tudi ločila, saj pravopisno pravilo predvideva uporabo klicaja »na koncu čustveno obarvanih povedi« (2001: 34), prav tako pa tudi uporabo vprašaja, kjer pri čustveno obarvanih povedih poleg vprašaja predvideva še klicaj ali celo samo klicaj (2001: 33). Obe vprašalni povedi sta v bistvu retorični vprašanji, na koncu katerih bi lahko stal le klicaj – ker pa gre za povzetek govora iz parlamenta, je to stvar zapisovalca, ki je govor le prenesel prek medija.

Odvetnik Hvalice je v njegov zagovor rekel, da Hvalica sicer priznava, da je izrekel sporne besede, vendar je to storil impulzivno, saj je bil presenečen in razburjen zaradi Kristanove kandidature za člana Ustavnega sodišča in Evropskega sodišča za človekove pravice, sploh pa »da takšna izjava ni kazniva, če se iz načina izražanja ali drugih okoliščin vidi, da tega ni storil z namenom zaničevanja« (Žišt 2001: 4). Hvalica se pred sodiščem ni hotel braniti, v svoj zagovor je trdil, »da poslanec za besede, ki jih je izrekel za govorniškimi odrom parlamenta, ne more biti ne kazensko ne civilnopravno odgovoren« (Furlan-Rus 2002: 22), saj da mora poslanec v parlamentu delovati svobodno in pravno neodgovorno. V Sloveniji je namreč uzakonjena tako imenovana poklicna ali materialna imuniteta, ki jo v 83. členu določa Ustava. Člen varuje člana državnega zbora pred kazensko odgovornostjo za mnenje ali glas, ki ga izreče na sejah državnega zbora ali njegovih delovnih telesih, zato zoper poslanca državnega zbora ni mogoče uvesti nobenega sodnega postopka za izjave, ki jih je podal pri opravljanju svoje funkcije, za določeno dejanje tudi po izteku mandata. Ne varuje pa ga pred civilno odgovornostjo. Na to se je sklicevalo tudi sodišče. Ustava mu torej ne daje imunitete pred civilno sodno jurisdikcijo, zato ga zaradi besed, izrečenih v parlamentu, ne oprosti civilnopravne odgovornosti. Tako tudi za državni zbor velja, da svoboda izražanja ni absolutna.

Ne le, da mediji povzemajo besede, ki jih poslanci izrečejo v parlamentu, konec leta 2005 je državni zbor sprejel nov *Zakon o radioteleviziji Slovenija*. V drugem odstavku tretjega člena pravi:

Javna služba po tem zakonu poleg programov iz prejšnjega odstavka obsega tudi poseben nacionalni televizijski program, namenjen neposrednim prenosom sej Državnega zbora Republike Slovenije in njegovih delovnih teles ter predvajanju posnetkov teh sej, kadar neposredni prenos ni mogoč, in celovitemu informiranju javnosti tudi o vsem drugem parlamentarnem dogajanju, vključno s sejami Državnega sveta Republike Slovenije, mednarodnimi aktivnostmi parlamenta, posveti v organizaciji Državnega zbora Republike Slovenije oziroma njegovih delovnih telesih ali Državnega sveta Republike Slovenije in drugimi aktivnostmi, povezanimi z uresničevanjem ustavnih pristojnosti slovenskega parlamenta.

Torej je Državni zbor uvedel program, namenjen prenosu sej iz parlamenta – torej prenosu prek medija, s čimer besede v parlamentu, ki so že a priori javne, postanejo prenesene prek množičnega medija. Trdim, da bi zato morali biti tudi poslanci odgovorni za rabo javne besede in za njeno neodgovorno rabo tudi temu primerno kaznovani. Svoboda javne besede na tem mestu ne more biti brezmejna. Tukaj sicer pride do kolizije med pravico biti informiran in pravice do osebne dostojanstva in časti. Javnost ima namreč pravico vedeti, kako se neki poslanec o kom izraža. Kljub temu pa je lahko nekdo zaradi tega razžaljen ali kako drugače prizadet. Trdim, da je kritika nekoga lahko podana tudi na nežaljiv način in da je tu pravica posameznika do osebne dostojanstva in časti pomembnejša. Korošec (2002: 4) celo piše, da je opravičevanje žaljivega izražanja v imenu demokratičnosti v parlamentu, privzdignjeno v retorično prvino, odvratno.

7.2 Dnevnik proti Danijel Malenšek: *udbovec in kosovec*

Časnik Dnevnik je tožil Danijela Malenška, ker da je v rubriki Odmevi (30. 8. 1993), tj. rubriki s pismi bralcev, razžalil novinarja Dnevnika Jožeta Poglajna. V pismu ga je namreč označil za »sposobnega udbovca in kosovca«, ko je napisal: »Da bo, skratka, opravičil zaupanje Mladine, da je sposoben udbovec in kosovec.«

7.2.1 Besedje kot vzrok razžalitve

SSKJ samostalnika *KOS* ne razlaga, razlaga ga pravopisni slovar: »kontraobveščevalna služba«, ne razlaga pa nobene izpeljanke, kot na primer *kosovec*. SSKJ samostalni *udbovec* razlaga s kvalifikatorjem pogovorno in njegov pomen opisuje kot »pripadnik uprave državne varnosti«. Pravopisni slovar pa ob *udbovcu* navaja politični žargonizem in pomen »sodelavec uprave državne varnosti«, saj *Udbo* oba, SSKJ in pravopisni slovar, razlagata kot »uprava državne varnosti«, SSKJ ob kvalifikatorju pogovorno za kratico. Pravopisni slovar pomenskega premika torej ni okvalificiral, čeprav je v seznam vključil tudi zloženko *udbomafija* v pomenu »skrivno delovanje« in pridevnik *udbomafijski*, v pomenu »udbomafijske spletke«. Oba sta torej nastala kot odziv na spremenjene družbeno-politične okoliščine, torej sta »proizvod novejše, poosamosvojitvene dobe, po pravopisu le politična žargonizma« (Kalin Golob 2002: 38). V medijih so se pojavile tudi druge zloženske in besedne zveze, ki izražajo negativnost in slabšalnost: *afera udba.net*, *udbovske naveze*, *udbopolitični posli*, *udbomafijske lovke* ipd.

Kalin Golob (2002: 38) trdi, da za žargonizme nedvomno velja, da so v knjižnem jeziku stilno zaznamovani in zato v publicističnem jeziku, v katerem se uresničujejo, veljajo za aktualizme, ki konotirajo. Nadalje opozarja, da ne gre za le za žargonizem, ki je v knjižnem besedilu izbran s posebnim namenom, ampak gre za žargonizem, ki konotira izrazito slabšalnost, saj je bilo pritikanje izraza *udbovec* povezano z zavračanjem strahospoštovanjem tudi takrat, ko je beseda živela vzporedno z organizacijo, in se je nanašala na osebe, ki so delovale v ozadju, za javnim življenjem ter se jim je pripisovala moč obvladovanja okolja, ki je izhajala zgolj iz pripadnosti nejavni službi – poimenovanje se je tako pritikalo osebam

katerih delovanje ni bilo jasno razvidno iz njihovega poklicnega dela. V sodobnosti beseda *udbovec* namiguje na dejavnost, ki je v novih političnih razmerah razumljena kot nejavna dejavnost. Čeprav je bila v času delovanja bivše države povsem legalna dejavnost, povezana z zaščito socialistične družbene ureditve, je to danes obsojani družbeni red, ki ni imel vseh prvin današnjega pojmovanja demokracije. Ne v preteklosti in ne v sedanjosti beseda ni bila nezaznamovana. V sodobnosti je njena vrednostna oznaka celo intenzificirana in zato žaljiva (prav tam).

Na slabšalnost oziroma žaljivost samostalnikov *udbovec* in *kosovec* je opozoril tudi Toni Perić (1993: 3) v članku *Zahtevamo dokaze*: »V sedanji družbeni klimi, predvsem zaradi nerazčiščenih odnosov in pogosto preveč čustveno naravnanih pojmovanj dela takratne službe

državne varnosti in končno tudi kontraobveščevalne službe takratne JLA, je šteti takšno izjavo gospoda Malenška kot žaljivo. Pojem udbovca, oziroma kosovca je namreč v luči trenutnih pojmovanj vse prej kot laskav.« Nasprotnega mnenja je bil Malenšek, ki je sodišče pozval, naj ugotovi vrednostno oceno pojmov udbovec in kosovec. Zagovarjal je namreč stališče, da je oznaka »udbovec« častna in ne žaljiva, saj sta »Bavcon in Rus⁶⁰ javno dokazovala, da sta bila Udba in Kos legitimna dela političnega sistema, in je bilo torej 'sodelovanje z njimi častna obveznost in privilegij', sploh pa naj bi bil 'vrhovni usmerjevalec Udbe oziroma politične policije Milan Kučan danes predsednik republike, javno izpričan sodelavec Miha Kozinc je pravosodni minister, prav tako javno izpričan sodelavec Zmago Jelinčič pa je poslanec v državnem zboru«. Po njegovem mnenju naj bi bilo častno tudi to, da nekoga postaviš ob bok takim gospodom (Mihelčič 1993b: 3). Sodnik je razglasil obsodilno sodbo, v kateri je pojasnil, »da je v tem času in v tem političnem prostoru ter ozračju splošno znano, da sta besedi kosovec in udbovec negativno ovrednoteni in žaljivi.«⁶¹ Na Malenškovo pritožbo je tudi višje sodišče ugotovilo, da je ta »oznaki udbovec in kosovec uporabil v slabšalnem, zaničevalnem oziroma žaljivem pomenu, kar nedvomno pomeni napad na čast in dobro ime zasebnega tožilca, ki je imel zanj negativne posledice« (Furlan 1994: 3). Slabšalnost samostalnikov se torej nanaša na negativna dejanja, ki so povezana z Udbo oz. KOS-om, ne na negativno zaznamovanost besed kot takih.

7.2.2 Sobesedilo

7.2.2.1 Naslovje

Naslov pisma »O privilegiju, ki to ni!« zaključuje klicaj. Slovenski pravopis (2001: 34) predvideva rabo klicaja »na koncu čustveno obarvanih povedi (tudi medmetnih, zvalniških, sploh pa glagolskih)«, vendar pa klicaja ne pišemo v »želelnih in velelnih povedih, ki niso čustveno poudarjene«. Korošec (1998: 111) iz tega zaključuje, da »so torej le (pa)stavčno osamosvojeni medmeti in zvalniki (*Jož! Janez!*) tisti jezikovni znaki, za katerimi sobesedilno pričakujemo klicaj ne glede na čustveno poudarjenost,« in da so drugi položaji »prepuščeni širokemu (in seveda individulanemu) razumevanju določila o 'čustveno obarvani povedi'.« Po Korošču (1998: 112) gre v našem primeru za klicajni naslov, vendar opozarja, da klicajnost in neklicajnost na tem mestu »slabo ustrežata temu, kar mora izraziti čustveno poudarjenost, velja

⁶⁰ Dr. Ljubo Bavcon in dr. Veljko Rus.

⁶¹ Glej poročilo: **Malenšek obsojen** (naslov), mf, *Dnevnik*, 14. december 1993, str. 20.

pa to pravzaprav tudi za vzkličnost«. Zato za klicajne naslove pravi, da so to »neklicalni naslovi, ki po obliki niso veledne povedi, niso pa tudi medmeti ali zvalniki, ločilo klicaj pa jim daje čustveno poudarjenost«, zato imajo »izrazito pozivno funkcijo« (prav tam).

7.2.2.2 Pripovedna perspektiva

Pripovedna perspektiva je seveda pisemska. Gre za prvoosebno edninsko ubeseditev. Avtor pisma nagovarja časnik Dnevnik: »Glede na politično naravnost Dnevnika nikakor ne pričakujem, da boste tudi te vrstice objavili z velikanskimi črkami /.../ Pričakujem pa, da jih boste objavili!« Na koncu pisma pa Dnevnik nagovori v tretji osebi: »Zato jih postavljam kar sam, od cenjenega Dnevnika pa pričakujem, da bo ob mojem naslednjem političnem nastopu več pozornosti posvetil temu, kaj sem rekel kot politik, še posebno v zvezi z delovanjem Slovenske desnice, in manj mojim eksistencialnim vprašanjem.«

Avtorjeva prisotnost s prvoosebno edninsko pripovedjo in svojilnimi zaimki je v besedilu jasna:

ne pričakujem /.../ pričakujem pa /.../ sem vedni zagovarjal /.../ sem tudi pooblastil /.../ sem imel polno zaupanje /.../ Javno obravnavanje moji domnevno neupravičenih privilegijev me torej ne moti /.../ prepričan sem /.../ zelo bi me veselilo /.../ sem ga bil deležen /.../ Po decembrskih volitvah so me namreč pooblaščen predstavniki črno-rdeče koalicije v državne zboru nezakonito vrgli 'na cesto' mi ob tem omogočili prisilno politično upokojitev, da bi me pozneje politično diskreditirali in izsiljevali /.../ moja upokojitev ni bila pravno problematična /.../ da si upokojitve nisem in si je tudi danes ne želim /.../ so mi v državnem zboru popolnoma jasno povedali /.../ so mi v državnem zboru popolnoma jasno povedali /.../ zame ni nikakršnega dela /.../ naj bom kot politični funkcionar na volitvah poražene politične stranke vesel in hvaležen za vse, kar bom morda dobil /.../ so mi povedali po tistem, ko so mi zaklenili pisarno in mi prepovedali prihajati na delo, v mojo pisarno /.../ so me 'izprli' /.../ mi iskali nekakšno 'rešitev' /.../ so odklonili vse moje predloge /.../ sem edini, za katerega ni bilo in ni dela in ki so mu jasno povedali /.../ ne pritožujem se /.../ Niso me prvič zaradi politike vrgli 'na cesto' /.../ nisem tega doživljal /.../ Ko sem moral podpisati izjavo, da se strinjam /.../ moje odstranitve /.../ sem vodstvu državnega zbora rekel /.../ so se name 'spravili' /.../ Če bi molčal in bi tega ne počel, bi očitno lahko mirno užival pokojnino /.../ kako je v mojem 'primeru' v resnici bilo /.../ zakaj

nisem nikoli dobil /.../ so mi tudi izplačevanje pokojnine /.../ ne pričakujem /.../jih postavljam kar sam /.../ pričakujem /.../ ob mojem naslednjem političnem nastopu /.../ manj mojim eksistencialnim vprašanjem.

7.2.2.3 Ločila

Prisotnost se kaže tudi z očitno čustveno obarvanimi povedmi, saj so zaključene s klicajem: *Celo veselim se ga! – Ne pritožujem se zaradi vsega tega! – Zaslužno ali nezaslužno! – Bom že kako!*

Avtor pogosto rabi besede in besedne zveze v narekovajih. V narekovaje ji zapišemo takrat, ko želimo poudariti njihov poseben pomen, položaj ali vrednost. V našem primeru jih uvrščamo v štiri sklope:

- a) uporaba narekovajev je popolnoma odveč, zdi se, da gre za avtorjevo pravopisno neznanje pri njihovi uporabi: *vreči »na cesto«* (avtor uporabi dvakrat). Gre namreč za reklo, torej stalno besedno zvezo, ki ima navadno prenesen pomen, ki mu SSKJ pripisuje kvalifikator ekspresivno v pomenu »odpustiti, odsloviti ga (iz službe); prisiljeno ga izseliti«.
- b) uporaba narekovajev pri stilno zaznamovanih besedah in besednih zvezah, kjer pa je uporaba odveč, saj je v pismih bralcev kot posameznikovem izražanju mnenj in komentarjev, to pričakovano: *»spravili« nanj*, v smislu *spraviti na nekoga*, kar SSKJ razlaga v pomenu »napasti«.
- c) Uporaba narekovajev pri prenesenem pomenu besede ali besedne zveze: *»papir«*, kar pogovorno uporabljamo za uradno listino, dokument; *jasno povedali, da je tako zaradi »politike«*, v pomenu neuradne politike, ki ustreza trenutnim okoliščinam; *iskali nekakšno »rešitev«*, v pomenu, da so rešitev iskali navidezno, a je niso hoteli najti; *»izprli«* v pomenu izključili, začasno odpustili, vendar SSKJ navaja pomen »začasno odpustiti z dela stavgajoče delavce«; v *mojem »primeru«*, kar SSKJ razlaga kot kar se zgodi in je zaradi določenih lastnosti predmet bodisi pozornosti bodisi obravnave.
- d) uporaba narekovajev, ko gre za ironijo, torej misli avtor nasprotno od povedanega: *»zaslužnim« članom*.

7.2.2.4 Besedje

V tekstu je dvakrat uporabljena tudi metonimija *črno-rdeča koalicija*. SSKJ pridevnik *črn* razlaga tudi v slabšalnem pomenu »nanašajoč se na klerikalce, desničarje«, pridevnik *rdeč* pa navadno ekspresivno »nanašajoč se na socializem, komunizem« oz. ekspresivno samostalnik *rdeči* v pomenu »partizani; komunistična stranka, levičarji«. Gre torej za zvezo strank na sicer diametralno nasprotnem političnem kontinuumu levo – desno.

Kljub jasni prisotnosti avtorja v besedilu, kar je zaradi narave pisem bralcev pričakovano, je razžaljenec v pismu omenjen samo enkrat, na mestu, kjer se je žalitev zgodila. Žalitev je jasna in direktna. Vsebina pisma govori o avtorju pisma samem, tako da je avtorjevo pripravljanje terena za žalitev omejeno samo na uvodni del pisma, ko nagovarja Dnevnik in z njim razžaljenca.

Prisotnost avtorja je tako v naslovju, pripovedni perspektivi, besedju in ločilih pričakovana, saj so pisma bralcev izražena mnenja, komentarji, pohvale in graje posameznikov, ki po večini ne nastopajo v javnosti, zato tega niso večji. So replika vseh anomalij, ki se dogajajo v družbi. Lahko bi rekli, da so neko javno mnenje. Vendar pa so posamezniki avtomatično, ko se vključijo v krog javnega komuniciranja, zavezani spoštovanju etike javne besede. Pisma bralcev so ena od oblik svobode izražanja in z njo izražanja javne besede, saj pismo ni zasebno, ampak javno. Svoboda izražanja je ustavna pravica vsakega državljana. Kot značilnost tiska so običajno skrbno izbrana, saj je za njihovo objavo odgovoren tudi urednik,⁶² ki je zavezan kodeksu novinarjev⁶³ in z njim etiki javne besede. Posledično so temu zavezani tudi uporabniki pisem bralcev, če hočejo, da je njihova informacija ali mnenje javno posredovano. Dialog, ki se vzpostavi s pomočjo pisem bralcev, ni le dialog med medijem in posameznikom, temveč tudi diskurz znotraj pisem bralcev. Jezik je »del ideološkega aparata – v pomenu, ki ga je dal temu aparatu Louis Althusser – in njegov bistven del. Z jezikom se po eni strani utrjuje obstoječe, po drugi pa se le z jezikom lahko projicira alternativna politika, drugačna oblast, drugačni odnosi med ljudmi, torej drugačna politična ureditev« (Kaš 2004: 39).

⁶² Civilnopravno je odgovoren tudi avtor pisma. Urednik kot član Društva novinarjev Slovenije lahko odgovarja novinarskemu častnemu razsodišču.

⁶³ Kodeks novinarjev Republike Slovenije iz leta 1991 je v smernici 2.6 upošteval pisma bralcev v sedmih točkah. Za nas sta pomembni predvsem 3. točka, ki govori o identifikaciji avtorja, saj za pismo pravno odgovarja: »Praviloma je pismo bralcev objavljeno s polnim avtorjevim imenom in priimkom. Samo v izjemnih primerih, znanim uredništvu, je mogoče pismo bralcev podpisati s kraticami ali drugače«, in 4. točka: »Zakonske omejitve glede kaznivih dejanj veljajo tudi za objavo pisem bralcev. Tudi zanje odgovarja odgovorni urednik.« V Kodeksu novinarjev Slovenije iz leta 2002 te smernice ni več, vendar pa praksa kaže, da medije še vedno usmerjajo te točke (glej pogoje za objavo pisem bralcev v posameznih časnikih).

Z razvojem medmrežja ter znotraj njega blogov in internetnih časopisov se pisma bralcev transformirajo v drugačne oblike in dobivajo drugačne razsežnosti. Omenila bi Mladino kot verjetno najbolj kontroverzen revijalni časopis v Sloveniji. Poleg pisem bralcev ima tudi komentarje, ki jih lahko izraziš na njihovi spletni strani, hkrati pa jih nekaj (po izboru) objavijo v vsaki številki Mladine. Opozorila bi le na del, ki pravi:

Uredništvo spletnih strani si pridržuje pravico zavrniti objavo komentarjev in delov komentarjev v primerih, ko so žaljivi, če spodbujajo kakršnokoli nestrpnost, so v nasprotju s predpise v Republiki Sloveniji ali navajajo oziroma napotujejo na protipravna dejanja in ravnanja. Uredništvo spletnih strani odloči o času in načinu objave posameznega komentarja. Mladina d. d. ne odgovarja za objavljena mnenja in komentarje bralcev in uporabnikov spletnih strani www.mladina.si.

Tega v drugih medijih nisem zasledila. Kljub temu pa se mi zdi zadnji komentar kontradiktoren s prej povedanim, namreč, če si pridržuješ pravico odločanja, kaj bo objavljeno, potem tudi odgovarjaj za to, kar objaviš.

7.3 Borut Johannes Sommeregger proti Salomon 2000: *udbomafija*

Borut Johannes Sommeregger je zaradi očitanja sodelovanja z Udbo vložil tožbo zoper podjetje Salomon 2000, d. o. o., izdajatelja tedenskega magazina Mag. Novinar Janez Markeš je v prispevku z naslovom Izzivalec s tujo rokavico (19. 10. 2005) napisal: »Njegova [Peterletova, op. J. M.] najbolj sporna usmerjevalca sta bila Borut Sommeregger in tajnik Edvard Stanič, o katerih se je pozneje razvedelo, da sta pristala blizu udbomafijskim navezam.«

7.3.1 Besedje kot vzrok razžalitve

Pomenski premik pri samostalniku *udbomafija* in pridevniku *udbomafijski*, v pomenu »skrivnega delovanja« (SP 2001) sem že razložila.⁶⁴ Gre za politični žargonizem, ki je nastal po osamosvojitvi Slovenije in ga je zabeležil pravopisni slovar, ne pa SSKJ. Ker pa je delovanje tako Udbe kot mafije v današnjem družbeno-političnem okolju negativno ovredoteno, lahko sklepamo, da pri »skrivnem delovanju« udbomafije ne gre za hvalevredne

⁶⁴ Glej primera Ivan Kristan proti Ivo Hvalica in Dnevnik proti Danijel Malenšek.

posle. Udbomafijske naveze tako namigujejo na neko nelegalno, in zato javnosti skrito, delovanje. Če pa si politik ali v kaki drugi javni službi, potem dejanja, ki jih javnost ne odobrava, sploh prikrivaš. Zato je žaljivo, če delovanje nekega posameznika povezuješ z udbomafijskimi posli, navezami.

Avtor skovanke je Edo Ravnikar. Ta jo opredeljuje kot »n/eformalno telo in partijski organizaciji vzporeden inženiring mafijskih poslov, izvajalec v svojem imenu in za račun klientov režima, katerih nato nihče nima pravice niti vprašati, od kod jim denar« (1995: 9). Podrobneje jo razlaga kot skovanko, ki moti, saj

postavlja mafijo v udbo. Dokler so mafije eksotične, dokler so ali niso, dokler o njih beremo in gledamo filme ali so v Italiji, smo na varni razdalji. Udba ni eksotika. Je tisto, s čimer so bila prizadeta naša življenja /.../ 'Udbomafija' kaže na paradržavno mafijo. Ker je bila udba državna institucija, bi bila udbovska mafija državna mafija /.../ Ko rečemo udbomafija, povežemo dva pojma: državno institucijo in mafijo. Udbomafija se bere: mafija kot državna institucija. To zadene v živo (1995: 68).

Skovanko udbomafija razlaga tudi Poljšak kot neformalno združbo

manjšega dela nomenklature Udbe in/ali Partije (KPJ, ZKJ, KPS, ZKS, itd.), ki je pripravila in uresničila novo uvedbo kapitalizma v Jugoslaviji in v državah, nastalih na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ter danes v teh državah sestavlja nove elite velekapitalistov in njihovih pomagačev, ki imajo oziroma zastopajo kapital, pridobljen s krajo družbene in/ali državne lastnine (1998: 16).

Iz obeh definicij je jasno razvidno, da so dejanja, pripisana udbomafiji, izredno negativna in žaljiva, če so pripisana konkretni osebi.

Samostalnik mafija je v prispevku uporabljen dvakrat, in sicer *cerkvena mafija* in *politična mafija*, v pomenu cerkvenih in političnih spletk, negativnih dejanj.

Prispevek je potencialna⁶⁵ žalitev glavnega protagonista članka evropskega poslanca Lojzeta Peterleta. Da članek govori o Peterletu lahko razberemo že iz samega naslova: *Izzivalec s tujo rokavico*, saj ga novinar v prispevku konkretizira: »Izzivalec sprememb, evropski poslanec Peterle ...«

Peterle zaradi zapisanega ni bil razžaljen, čeprav ga novinar prav tako neposredno povezuje z »umazanimi posli« (udbopolitičnimi posli): »Od tod do suma, da je [Peterle, op. J. M.] sam postal mali izvajalec umazanih udobopolitičnih poslov, je za mnoge poznavalce manj kot korak.« Iz sobesedila torej lahko sklepamo, da avtor ne žali v sobesedilu Sommereggerja, ampak Peterleta. Sommeregger je v članku omenjen mimogrede, v povezavi s Peterletom. Zato je lahko Sommeregger razžaljen posredno, z žaljenjem Peterleta, saj je celoten članek potencialna žalitev Peterleta. Sommereggerja bi lahko razžalilo tudi povezovanje s Peterletom, ki so mu v članku pripisana vsa slabšalna dejanja.

7.3.2 Sobesedilo

7.3.2.1 Besedje

Prispevek vsebuje tudi veliko stilno zaznamovanega besedja, s katerim avtor vrednoti povedano. Izrecno vrednoti Peterleta in ga potencialno žali, ko pravi, da je so v stranko sprejeli »največjega političnega mrliča in poparjenca Lojzeta Peterleta«, s čimer ovrednoti dejanje stranke kot napako. SSKJ kvalificira besedno zvezo »politični mrlič« ekspresivno v pomenu človeka, »ki mu je popolnoma onemogočeno politično delovanje«. Tudi »poparjenost« je okvalificirana kot ekspresivna in pomeni »potrto, pobito«, torej je »poparjen človek« potrto, pobito človek.

Besedje pa ni nujno žaljivo, a uporabljeno tako, da podkrepi žaljivost izrečenega ali vodi k žaljivi rabi. Glagoli, ki jih uporablja v povezavi Peterleta z Bajukom, so stilno zaznamovani in vrednotilni:

- se je **lotil** Bajuka
- ne bo tako lahko **spodmakniti**
- čeravno neuspešnem **naskakovanju** Bajuka

⁶⁵ Na tem mestu govorimo o *potencialni žalitvi*, saj gre z jezikovnostilnega vidika nedvomno za žalitev, vendar pa se Peterle na napisano ni odzval (s tožbo), ker očitno ni bil razžaljen.

Vrednotilnost avtorja se kaže tudi z označevanjem Peterletovih dejanj:

- brezkompromisnost in netaktnost njegovega javnega napada na predsednika stranke
- Vedno nove poskuse notranje razprave praviloma vsakič znova zaostri do okrepljene sovražnosti, nato pa se skupaj z nostalgiki iz SKD umakne v zaledje in čaka naslednjo ugodno priložnost. Frustracijo njega in mlajše skupine, ki mu je bila leta 2000 ob razpustitvi SKD zvesta, povečuje sum poznavalcev ...
- Takrat se je Peterle pred Bajukom, ki je bil premier, znašel na kolenih. Prošnja za politično milost mu je bila uslišana, zato zdajšnji Peterletov politični slog, ki ne pozna prijateljstva toliko bolj bode v oči. Navsezadnje sam vedno znova sproža spraševanje javnosti, kaj je tisti pravi razlog, ki ga vsakič znova sili v razmeroma neuspešne poskuse Bajukove zamenjave.
- Prav Peterletovi krščanski demokrati so Kučanovim načrtom prek politične korupcije januarja 1997 podarili Cirila Pucka in njegov 46. glas v parlamentu.
- Peterle v resnici pravzaprav nikoli ni imel prave politične iniciative, vedno se je dal nekemu voditi.
- Peterletovi nasprotniki priznavajo, da zna izredno dobro in trdoživo politično preživeti. Politično je pokrtil vsaj dve veliki nenačelni koaliciji, moralno podobo SKD pa je po mnenju opazovalcev onečedel do nerazpoznavnosti.
- Toda Peterletu je šlo tedaj bolje v navezi s korumpiranim Izidorjem Rejcem ...
- Ob njegovi pasivni politični drži se danes pravzaprav postavlja vprašanje, kdo ali kaj je tisti, ki Peterleta usmerja v agresivnem, čeravno neuspešnem naskakovanju Bajuka.
- se ob Peterletovi napadalnosti poraja vprašanje ...
- Živčno izčrpavanje, ki ga narekuje Peterle, utegne podpirati Bajukov psihogram, ki ga je morda izdelala politična mafija in na katerem, kot širša javnost dobro ve, piše: čustven politik.

Poleg Peterleta s stilno zaznamovanim izrazjem vrednoti tudi Bajuka:

- Danes je v slovenskem političnem in medijskem prostoru mogoče opaziti, da se Bajuk bistveno razlikuje od drugih politikov po načinu, kako je javno obravnavan. Še nobenemu politiku ali gospodarstveniku ni bilo izrečenih toliko želja po odstopu ali očitkov o nesposobnosti, kar zbuja močan sum o motivaciji takega razvrednotenja.
- Bajukov psihogram

Avtorjeva prisotnost je s stilno zaznamovanim besedjem, ki je mestoma neizrecno in potencialno žaljivo, večinoma pa le podkrepi žaljivost povedanega ali vodi k žaljivi rabi, prisotna v celotnem prispevku. Z vrednotenjem je jasno razvidno tudi avtorjevo mnenje o povedanem, njegov pogled na opisane dogodke.

7.4 Dušan Senčar proti Janez Markeš: *kapo*

»Eno zanimivejših slovenskih imen z Golega otoka je **Dušan Senčar**, ki je bil eden redkih, če ne edini slovenski 'kapo' na otoku. To funkcijo naj bi imeli tisti, ki so jih zlomili in jim oprali možgane; ti so bili kasneje nadzorniki drugih jetnikov. Nekatere priče so izjavljale, da je bil marsikdaj tudi korekten,« je v Magu (19.6. 1996) zapisal Janez Markeš, zaradi česar se je Senčar počutil razžaljenega.

7.4.1 Besedje kot vzrok razžalitve

SSKJ opredeljuje besedo *kapo* ob kvalifikatorju stilno, ki daje samostalniku stilno obarvanost. Razlaga jo enako kot pravopisni slovar, tj. kot »med drugo svetovno vojno *jetnik v koncentracijskem taborišču, ki opravlja pazniška dela*: biti kapo; kapo barake, celice / jetniški kapo«. Prispevek prikazuje problematiko Golega otoka in ne 2. svetovne vojne, zato je novinar samostalnik kapo navedel v narekovajih, očitno pa naj bi bila funkcija kapa v nacističnih koncentracijskih taborišči in na Golem otoku enaka, kar lahko sklepamo iz novinarjevega pojasnila funkcije kapa, ki jo razloži v nadaljevanju: »To funkcijo naj bi imeli tisti, ki so jih zlomili in oprali možgane; ti so bili kasneje nadzorniki drugih jetnikov.«

Samostalnik kapo ni žaljiv sam po sebi, ampak so žaljiva dejanja, ki se pripisujejo kapu. Iz negativne funkcije kapa je torej beseda dobila slabšalen prizvok. Tudi po mnenju senata beseda sama ni žaljiva, »saj je bil Dušan Senčar kulturni referent na Golem otoku in bi beseda 'kapo' lahko zajela tudi pojem kulturnega referenta – ker so bile funkcije, ki so ji nadrejeni odredjali golootoškim kaznjencem« (Grabnar 1999: 29), za tako funkcijo pa posameznik ni bil imenovan po svoji krivdi. Žaljiva je torej novinarjeva nadaljnja opredelitev samostalnika *kapo*: »To funkcijo naj bi imeli tisti, ki so jih zlomili in oprali možgane; ti so bili kasneje nadzorniki drugih jetnikov.« Razlaga pomena kapo, ki se nanaša na funkcijo kapa, torej zapornika, ki je imel od sojetnikov višji položaj in več pravic oziroma privilegijev; nekateri so opravljali nižja administrativna dela, nekateri so bili nadzorniki sojetnikov. Do sojetnikov je imela večina

vzviišen in zloben odnos. Kakor koli, vsaj navzven so dajali občutek, da sodelujejo z okupatorjem, zato so jih sojetniki obravnavali kot sovražnike in izdajalce. Imeti etiketo izdajalca pa je negativno dejstvo. Pomen besede pa ne v preteklosti ne v sedanjosti ni bil nezaznamovan oz. pozitiven. V sodobnosti se je njena vrednostna oznaka celo intenzificirala in je zato žaljiva. Žaljivost samostalnika kapo pa je intenzificiral celo novinar sam s pojasnilom samostalnika, s čimer se je strinjal tudi senat, saj ima vsak bralec ob tem pred seboj sliko kapa, »kriminalca, ki z gorjačo v roku preganja in muči taboriščnike,« ne pa kulturnega referenta (Cvetek 1999: 16). Po mnenju sodišča nedvomno pomeni razžalitev tudi poved: »Nekatere priče so izjavljale, da je bil marsikaj tudi korekten,« s čimer ga novinar sicer skuša prikazati v lepši luči, kljub že pripisani slabšalni etiketi. S tem še potrdi slabšalen pomen besede kapo, ki jo je pripisal Senčarju, napad nanj pa skuša omiliti.

Beseda kapo je v družbenem okolju Golega otoka pomenila bodisi kulturnega referenta barake bodisi sobnega starešino. Po navedbah Radovana Hrasta, avtorja knjige o Golem otoku z naslovom *Čas, ki ga ni*, so »kulturni referenti vodili politične ure in prebirali članke, sicer pa funkcija kulturnega referenta za razliko od funkcije sobnih starešin (ko je bilo taborišče ustanovljeno, so bili vsi sobni starešine kriminalci) ni bila represivne narave« (v Cvetek 1999: 16). Senčar pa naj bi bil kulturni referent.

7.4.2 Sobesedilo

7.4.2.1 Pripovedna perspektiva

Žanrsko gre za reportažo, ki spada v informativno zvrst, torej poročevalsko besedilo, saj »uporablja stanje, situacije, ki so posledica nepredvidljivih in ne nepredvidljivih dramatičnih dogodkov z več prvinami tako, da s pomočjo avtentične pripovedi in opisa atmosfere, ljudi in odnosov z literarnimi sredstvi ukine distanco med naslovnikom ter krajem in časom dogajanja /.../ Avtor je v tekstu nevtralen v vrednotnem smislu, izrazito prisoten z originalnim stilom in uporabo posebnih, zaznamovanih jezikovnih sredstev« (Košir 1988: 79–80).

Sobesedilni vidik razžalitve kaže, da avtor ni pripravljajl terena za razžalitev, saj v prispevku novinar ne vrednoti ne izrecno ne neizrecno – ne z naslovjem, ne z ločili, ne z besedjem. Gre le za podajanje dejstev, reportažo o zgodovinskih dejstvih dogajanja na Golem otoku, tj. otoka, na katerem je bil po 2. svetovni vojni strog zapor za politične zapornike. Iz jezikovnostilne analize

besedila lahko sklepamo, da avtorjev namen ni bil žaliti, ampak je avtor besedo kapo uporabil zaradi nepoznavanja oziroma nerazumevanja terminologije, posploševanja, ki je privedlo do razžalitve. Napako lahko pripišemo novinarjevi površnosti pri poznavanju obravnavane tematike.

Sodišče je pri obravnavi primera upoštevalo tudi kvantitativni vidik razžalitve, torej subjektivno oz. objektivno žaljivost, vendar pa pri odločanju ni bilo konsistentno. Prvostopenjsko sodišče je bilo mnenja, »da novinarjev način izražanja kaže na namen zaničevanja, v članku, ki je sicer pisan v luči objektivne osvetlitve dogajanj na Golem otoku, pa je bil Dušan Senčar po mnenju senata po krivici izpostavljen« (Cvetek 1999: 16). Da je prispevek napisan objektivno, se je strinjalo tudi pritožbeno sodišče, vendar je menilo, da ne gre za kaznivo dejanje razžalitve, ampak žaljive obdolžitve (171. člen KZ), ki določa, da se storilec ne kaznuje za žaljivo obdolžitev, če dokaže resničnost svojih trditev ali če dokaže, da je imel utemeljen razlog verjeti vanje, lahko pa se kaznuje za razžalitev ali očitane kaznivega dejanja z namenom zaničevanja. Ugotovilo je, da je novinar dokazal resničnost svojih izjav, pri tem pa ni bil žaljiv. Tudi namena zaničevanja sodišče ni ugotovilo: »Žaljiv način in zaničevalni namen bi lahko izhajala le iz uporabljenih izrazov in bi bilo to razvidno iz celotne vsebine članka« (Ropac 2000: 7). Sodišče je torej za merilo razsojanja vzelo kvantitativen vidik razžalitev, vendar pri tem ni bilo konsistentno: prvostopenjsko sodišče je menilo, da je Senčar upravičeno razžaljen, ker iz sicer objektivno napisanega članka izstopa, pritožbeno sodišče pa je bilo mnenja, da bi se zaničevalen način videl skozi celoten prispevek, ki je napisan objektivno.

7.5 Žarko Petan proti Tone Fornezzi Tof: *partijski ritoliznik*

Fornezzi je v razgovoru z novinarjem P. K. za Stopov intervju (23.3.1995) razžalil Petana. Novinar in Fornezzi se pogovarjata o starih in današnjih časih – »starem« in »novem« režimu ter o satirskih in humoristih v Sloveniji nasploh. Na vprašanje novinarja o prihodnosti satirikov oziroma mladih potencialov Fornezzi med drugim pravi:

Iz naših vrst je izšel Žarko Petan, ki je – če se ne motim – nekoč zapisal aforizem, da, če hočeš spoznati človeka, mu daj oblast. On sedaj ima oblast in spoznali smo, kakšen je. Res je pokvarjen. Na nekem kolegiju nas je zelo naskočil, češ kakšen da je Moped šov, da ima nekakšen monopol, govoril je, skratka, tako kot vsi partijski

ritolizniki pred njim, ki so sedeli na njegovem stolu. Režim se je res spremenil, ljudje pa ostajajo v glavnem isti. Meni je zelo žal, da to počne neki Žarko Petan, ki se je nekoč preživljal s satiro.

Na novinarjevo repliko: »Zdajle ste povedali nekaj zelo močnih. Sem mislil, da ni pokvarjen, pač pa je na položaju, ki mu nikakor ne ustreza?«, je T. F. nadaljeval: »No, morda, vsekakor pa dela na njem veliko škodo. Napisal sem že v Nedeljca in še enkrat to podpišem: dobil je nazaj svoj direktorski stolček, dobil je kavarno Astorija, vse bolj je premožen in vse bolj pomemben in čedalje manj je Žarko Petan.«

7.5.1 Besedje kot vzrok razžalitve

Za našo analizo je predvsem pomembna besedna zveza *partijski ritoliznik*, saj je v času po osamosvojitvi Slovenije partija (in vse kar izhaja iz nje) dobila negativen pomen. Bila je del »starega režima« – komunističnega. SSKJ jo razlaga v dveh pomenih: »1. politična organizacija, stranka, zlasti komunistična: partija je organizirala akcije proti delodajalcem; delavske, meščanske partije; delavski razred s partijo na čelu / Komunistična partija Jugoslavije do 1952 Zveza komunistov Jugoslavije; Komunistična partija Španije; kongres Komunistične partije Sovjetske zveze; 2. pog. Zveza komunistov Jugoslavije: med narodnoosvobodilnim bojem je imela partija odločilno vlogo; sprejeti nove člane v partijo; obletnica naše partije; politika, program partije«. Beseda partija ni zaznamovana (tudi pravopisni slovar je ne okvalificira kot tako), vendar pa je v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah dobila vrednostne premike in je zato potencialno žaljiva, kadar ne gre za pripadnika/sodelavca današnje (komunistične) partije. Delovanje partije se tako povezuje s komunizmom, ki je zaradi ideološke hladne vojne pridobil številne druge pomene, večkrat s pejorativnim predznakom, saj mu veliko ljudi danes »pripisuje predvsem njegove deformacije: teror, poboje, kriminal raznih vrst, zatiranje politične svobode, diktaturo, enoumje itd.« (Poljšak 1998: 28). Slabšalnost se je intenzificirala tudi zato, ker je ideološko proti vsem načelom demokratičnega sistema, ki ga poznamo in podpiramo danes.

Slabšalni pomen se potencira, ko besedi »partija« dodaš še besedo ritoliznik, ki je slabšalna že sama na sebi. Pravopisni slovar jo okvalificira kot nizko, SSKJ pa kot vulgarno: »kdor si ponižujoče prizadeva za naklonjenost, zlasti nadrejenih: ritolizniki so se mu klanjali in mu stiskali roko v pozdrav; bil je velik ritoliznik«. Torej je žalitev nesporna.

7.5.2 Sobesedilo

7.5.2.1 Besedje

Fornezzi je bil postavljen v položaj intervjujanca, ki odgovarja na postavljena vprašanja novinarja in načeloma ne usmerja intervjuja. Vendar mu je to kljub temu delno uspelo, saj novinar ni vpraševal po Petanu, Fornezzi ga je izpostavil sam in si s tem omogočil žalitev, delno tudi z izzivanja novinarja in z izbiro vrednotilnih sredstev. Celotno besedilo, ki se nanaša na Petana, je izrazito slabšalno. Fornezzi je bil direkten, osebni. Že začetek govora o Petanu se začne: »Iz naših vrst je izšel Žarko Petan«, kar sicer ni zaznamovano samo na sebi, a postane zaznamovano v nadaljevanju v povezavi s povedanim. Priprava terena se začne s Fornezzijevim sklicevanjem na aforizem Žarka Petana, iz katerega sledita dve možnosti, kakšen naj bi bil Petan: moralno dober ali slab človek. S sklicevanjem na Petanov aforizem to še ironizira (kot bi z njim Petan pljunil v lastno skledo). Kljub temu naslovnika ne pusti v dvomih: »spoznali smo, kakšen je. Res je pokvarjen.« Avtor izrecno vrednoti, je jasen, konkreten, direkten in napadalen. Če rečeš nekemu, da je pokvarjen, misliš, da je moralno pokvarjen človek – torej moralno slab človek. Beseda sicer ni zaznamovana, nosi pa pomen, ki pomeni v našem kulturnem okolju nekaj slabšalnega. Tudi če zadnje povedi ne bi izrekel, bi bilo bralcu logično, da bo sledila neka slaba lastnost, kljub temu pa bi lahko ostal dvom.

Glagol »naskočiti«, ki ga uporabi Fornezzi je ekspresiven. SSKJ ga razlaga v dveh pomenih, za nas je pomemben le drugi: »grobo, žaljivo nastopiti proti komu: naskočiti koga v tisku / naskočiti vodstvo«, in ima kvalifikatorja ekspresivno, redko – pomen je zopet negativen. Pomensko negativna in ekspresivna je tudi metafora za družben položaj –*stol* (»tako kot vsi partijski ritalizniki pred njim, ki so sedeli na njegovem stolu«). Tudi zaimek »neki« kot »neki Žarko Petan, ki se je nekoč preživljal s satiro« je ekspresiven po SSKJ-ju v pomenu »znan, a se noče, ne more imenovati«.

Celo novinarjev komentar na vse povedano je bil, da je Fornezzi. povedal »nekaj zelo močnih«, a ga je kljub temu spodbudil s vprašalno trditvijo, na katero je pričakoval komentar, in mu s tem omogočil, da žalitev intenzificira.

Petanu se je zdelo žaljivo tudi to, da je Fornezzi izjavil, da dela Petan na svojem položaju škodo. S povedanim je Fornezzi vrednotil Petanovo delo. Nadalje Fornezzi še namiguje, da je Petan izgubil sebe, svoj lastni jaz zaradi višjega družbenega položaja, ki ga ima, oziroma še enkrat poudari, da je moralno »pokvarjen« človek. Uporabi tudi besedno zvezo »direktorski stolček«, po SSKJ-ju ekspresivno v pomenu: »dobro mesto, dober položaj: izgubil je stolček; boji se, bori se za stolček; potegovati se za direktorski stolček / njegov stolček v službi se maje njegov službeni položaj je ogrožen«.

Petana omeni še enkrat, tudi v negativnem smislu, vendar posredno: »Iz televizijskega razvedrila so bili izločeni vsi Slovenci, ki se ukvarjajo s satiro, tudi Petan, dokler ni prišel za urednika in mu sedaj nekdo z vsemi štirimi leze v ... Niti enega humorista ni razen tistih, ki tam čistijo čevlje šefom.«

Gre za reklo »lezi v rit«, pri čemer je Fornezzi samostalnik »rit« izpustil, zamolčal. Samostalnik je namreč vulgarijem za zadnjico. Kljub zamolku pa je vsem jasno, za katero reklo gre, saj se pogosto uporablja pogovorno, sploh pa SSKJ reklo »lezi komu v rit« okvalificira kot vulgarno v pomenu »izkazovati komu pretirano vdanost, prijaznost z namenom pridobiti si naklonjenost«, s čimer označi Petana za hinavca. Neizrecno mu hinavščino pripiše tudi z metaforo »čistiti čevlje šefom«, kar je pomensko enako že povedanemu, Fornezzi uporabi le druge besede.

Pri tej tožbi je prišlo s pravnega gledišča do dveh problemov. Prvi je ta, kdo je odgovoren za povedano: novinar, ki je vse zapisal in javno objavil, ali intervjujanec, ki je to izjavil. Obtoženi se je namreč skliceval na avtorizacijo intervjuja, ki jo je predvideval takratni novinarski kodeks iz leta 1991, saj naj do nje ne bi prišlo, ker je bil novinar v časovni stiski. Novinar je to priznal, čeprav v pričanju na sodišču ni hotel komentirati in se je skliceval na 238. člen zakona o kazenskem postopku, ki med drugim pravi, da priča ni dolžna odgovarjati na posamezna vprašanja, če lahko sama sebe spravi v kazenski pregon. Drugi problem je vprašanje, ali je bilo kaznivo dejanje storjeno s tiskom ali ne. Okrožno sodišče je bilo mnenja, da ni bilo, vendar je naložilo tožencu, da mora v Stopu objaviti izrek sodbe. Pritožbeno sodišče je to zavrnilo, saj se po 179. členu KZ objava sodbe dovoli le, če so določena kazniva dejanja storjena s tiskom. S tem se ne strinjam, saj je bil intervju objavljen v mediju, tj. tisku, Fornezzi pa je odgovarjal za množični medij, kar je vedel. Glede na to, da je imel po takrat veljavnem novinarskem kodeksu pravico do avtorizacije povedanega, pa se je tej pravici iz kakršnih koli razlogov očitno

odrekel, naj odgovarja za povedano in posledično javno zapisano. Spregledati pa ne smemo tudi novinarjeve odgovornosti, ki bi sporne besede lahko izpustil, pa jih je vseeno zapisal in objavil v množičnem mediju.

8. SKLEP

Svoboda javne besede izhaja iz svobode izražanja, ki je ustavna pravica, pa vendar ni brezmejna in absolutna. Omejena je s pravicami drugih enakopravnih subjektov, ki izhajajo iz spoštovanja človekovega dostojanstva. Zato je odgovornost posameznika, da spoštuje njene omejitve, postavljena pred njeno svobodo. Tej odgovornosti se ne more izogniti nihče, ki se vključuje v javni diskurz: ne novinar ne profesor v predavalnici, politik v parlamentu ali avtor pisma bralcev, ne intervjuvanec itd.

Z osamosvajanjem Slovenije in prehodom iz nedemokratskega sistema v demokratskega so se razmahnile tudi meje v pojmovanju svobode javne besede. Meje med žanri, med klasifikacijo tiska na resnega, popularnega in senzacionalističnega ter med ostro in žaljivo (družbeno) kritiko so se začele brisati, ločevalna norma med dejstvi in mnenji ni bila več jasna. Kritika je odprla širino tudi pisanju o javnih osebah, zlasti absolutno javnih, ki se kot nosilci javnih funkcij neposredno vključujejo v politični proces odločanja. Demokratizacija pa je prinesla tudi kritično pisanje o družbenokolektivnih zgodovinskih pojavih. Družbeno-politične spremembe so bistveno vplivale tudi na jezik: nekateri pomeni besed, zlasti iz političnega življenja, so postali stilno zaznamovani, nekateri so konotacijo celo intenzificirali do slabšalnosti, kar je v novih družbeno-političnih okoliščinah postalo potencialno žaljivo, pogosto je sledil sodni epilog. Te besede in besedne zveze so nas zanimale v diplomskem delu. Za preverjanje hipotez in delovnih vprašanj smo si pomagali z jezikovnostilno analizo prispevkov, ki so bili vzrok spora, in prispevkov o sodnih epilogih. Naše ugotovitve so naslednje:

Prvo hipotezo, da so določene besede in besedne zveze, zaradi družbeno-političnih sprememb postale zaznamovane, smo potrdili z jezikovnostilno in besedilno analizo. V obravnavanem korpusu, ki smo ga pridobili s pregledom dokumentacije Dela, smo izločili 5 primerov razžalitev, ki so nastale zaradi besed, ki so postale zaznamovane, celo slabšalne, v družbeno-politično spremenjenih okoliščinah. Gre za besede, ki so sicer kodificirane kot nevtralne, vendar je njihov pomen – dejanja ljudi ali organizacij, na katere se besede nanašajo – negativno ovrednoten, pri čemer se beseda negativno opomeni. Vsi primeri, razen enega (Dušan Senčar

proti Janez Markeš) kažejo, da se na mestu razžalitve žalitev zgosti, namen zaničevanja pa je viden tudi v sobesedilu. Besede, ki so sprožile sodno obravnavo, izhajajo iz prejšnje družbeno-politične državne ureditve. Povezane so s socialistično ureditvijo, komunistično ideologijo, torej Komunistično partijo, Udbo in Kosom. Nekdanji družbeno-politični sistem in vse kar iz njega izhaja je postalo negativno ovrednoteno, saj demokracija v prejšnjem sistemu ni bila razumljena v današnjem pomenu besede. Konkretno gre za besede in besedne zveze: *udbovec*, *kosovec*, *partijski ritoliznik* in *kapo*. V slovenskem prostoru pa je po osamosvojitvi pogosto tudi povezovanje ljudi in določenih dejanj z *mafijo*. Beseda sicer ne v preteklosti ne v sedanjosti ni bila nezaznamovana, vendar pa njeno pripisovanje konkretnim osebam intenzificira v žaljivost, saj jim pripisuje kriminalno dejavnost. Ivo Hvalica je v parlamentu označil Ivana Kristana, nekdanjega predsednika Državnega sveta Republike Slovenije in bodočega kandidata za sodnika evropskega sodišča za človekove pravice, za »zaščitnika največjega mafijskega bossa« in »mafijskega botra«. Politični žargonizem je besedo mafija skoval z besedo udba v udbomafijo. Beseda namiguje na skorumpiranost nosilcev javnih funkcij, sploh politikov. Besede ne zajema SSKJ, jo pa novi pravopisni slovar.

Ob predpostavki, da so tradicionalno resni časopisi Delo, Dnevnik, Večer, Finance in tedniki Mladina ter Mag, ki kot resni tisk dajejo prednost obravnavi političnih, ekonomskih in družbeno pomembnih tem, kjer se pojavijo razžalitve zaradi družbeno-političnih sprememb, lahko potrdimo tudi drugo tezo. Iz obravnavanega korpusa se je sporna beseda, ki je bila povod za tožbo, pojavila v Dnevniku (in sicer v pismu bralcev), dve v Magu, ena v parlamentu (v katerem je beseda *a priori* javna, z novim zakonom o Radioteleviziji Slovenija pa predvajana prek tretjega programa javne televizije). Edino v zadnjem obravnavanem primeru žaljiva prvina ni bila zapisana v resnem tisku, marveč v reviji Stop. Vsi, ki so bili vpleteni v tožbe, so opravljali javne funkcije. Tožniki: Borut Johannes Sommeregger – nekdanji vodja poslanske skupine SKD, sedaj podjetnik, Dušan Senčar – odvetnik, politični in športni funkcionar (organizator Zlate lisice in lastnik srebrnega častnega znaka svobode Republike Slovenije), Žarko Petan – takrat generalni direktor zavoda RTV Slovenija, in Ivan Kristan – nekdanji predsednik Državnega sveta Republike Slovenije, takrat kandidat za sodnika ESČP. Toženi pa so bili dvakrat mediji (novinarji), poslanec Ivo Hvalica, tajnik socialno liberalne stranke Danijel Malenšek in satirik Tone Fornezzi Tof. Rezultati tako potrjujejo drugi del hipoteze, da posamezniki pogosteje reagirajo na žaljive prvine, zapisane v resnem mediju, ker mu pripisujejo večjo kredibilnost. Razžalitev zaradi besed in besednih zvez, ki so zaradi družbeno-političnih sprememb dobile negativno konotacijo in so posredovane prek tradicionalno resnih

medijev, ima več možnosti za iskanje pravice na sodišču, sploh kadar so toženci osebe z javnimi funkcijami, še posebej politiki. Politiki so kot razloge za tožbo večkrat navajali osebno in politično diskreditiranost, posledično omajano zaupanje javnosti.

S potrditvami hipotez pa smo dobili tudi odgovore na v uvodu zastavljena vprašanja: Ali lahko trdimo, da so se sodne obravnave razžalitev obravnavanih leksemov nanašale na besedila, objavljena v resnem tisku, saj predvidoma posamezniki pogosteje reagirajo na tisto, zapisano v resnem mediju, ker mu pripisujejo večjo kredibilnost? Ali lahko trdimo, da imajo razžalitve, ki so se zgodile zaradi spremenjenih konotacij, večjo težo v resnem kot pa v senzacionalističnem ali popularnem tisku? Ali lahko trdimo, da pri razžalitvah zaradi besed in besednih zvez, ki so postale zaznamovane zaradi družbeno-političnih sprememb, pravico na sodišču večinoma iščejo tožniki, ki opravljajo javne, tj. družbeno pomembne funkcije?

Razžalitev v množičnih medijih ni mogoče preprečiti, jih je pa mogoče omejiti: s spodbujanjem formalne izobrazbe novinarjev in z drugimi oblikami samoomejevanja novinarjev, pa tudi z vzpostavitvijo organa, ki bi bil vez med novinarji in naslovniki. Vse to bi pripomoglo h kakovostnejšemu in k odgovornejšemu novinarstvu. Kakor koli pa odgovornost za rabo jezikovnih sredstev in etičnost izhajata iz posameznika, saj je vsaka izbira namerna. Iz tega izhaja jezikoslovje, saj je indic namena razžalitve z jezikoslovnega vidika običajno nesporen in razpoznan. Posameznik namerno izbira jezikovna sredstva iz danega sistema, tj. jezika, pravo pa te namerne izbire ne vidi. Upošteva tudi druge dejavnike, nekateri izmed njih so z jezikovnega pa tudi etičnega gledišča sporni: subjektivna in objektivna žaljivost besedila, kvantitativni vidik žaljivosti, sklicevanje na določen novinarski ali publicistični žanr, podeljevanje pomembnosti določenemu tipu medija (na podlagi katerega se določa višina kazni), ugotavljanje novinarjevega motiva na podlagi ocenjevanja dopustne »ostrine« kritike, dodeljevanje pravic žaljivega izražanja, ko gre za osebe, katerih dejavnost je javnega pomena, ipd. Zanimivo bi bilo, da bi zakonodajalec natančno navedel izraze, ki naj bi bili v Sloveniji v določenem času žaljivi, pa tudi kriterije žaljivosti, na podlagi katerih bi razsojal. Kot na primer v Združenih državah Amerike, kjer v avdioprenosnih medijih s piskom ali zamolkom prekrijejo oziroma zabrišejo žaljivo prvino. Zanimivo bi bilo torej napraviti vsaj seznam žaljivih prvin *per se*, torej po Akhmanovi inherentno zaznamovanih jezikovnih sredstev, ki so v Koroščevi razpredelnici navedena v skupini od 1–3, kjer je izrazitost stilne vrednosti največja in je slabšalnost jezikovnega sredstva jasna tudi izven sobesedila.

9. VIRI IN LITERATURA

Primarni viri

1. Fornezzi, Tone (1995): Tone Fornezzi. Intervju (Primož Kališnik). *Stop*, 23. 3., 12(28), 14–15.
2. Malenšek, Danijel (1993): O privilegiju, ki to ni! *Dnevnik (Odmevi)*, 30. 8, 2.
3. Markeš, Janez (1996): Goli in zasmehovani. *Mag*, 19. 6., 25(2), 42–47.
4. Markeš, Janez (2005): Izzivalec s tujo rokavico. *Mag*, 19. 10., 42(11), 20–21.

Literatura

1. Akhmanova, Olga (1976): *Linguostylistics: theory and methods*. Paris: Mouton.
2. Berden, Andrej (1999): Svoboda izražanja in zaščita posameznika pred njeno zlorabo. *Pravna praksa* 18(15), 17–24.
3. Biščak, Jože (1995): Napad na demokracijo. *Mag*, 11. 10., (26), 16.
4. Chalier, Catherine (1998): Oseba in obličje v filozofiji Emmanuela Lévinasa. V Peter Kovačič Peršin (ur.): *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, 360–365. Ljubljana: Društvo 2000.
5. Cvetek (2001): Sodniki so ugodili Marjanu Zlobcu. *Delo*, 8. 12., 9.
6. Cvetek (2005b): Nekdanji poslanec ne bo dobil niti ficka. *Delo*, 1. 4., 8.
7. Cvetek, Olga (1998): O »zaščitniku mafijske bossa« zdaj na sodišču. *Delo*, 13. 1., 17.
8. Cvetek, Olga (1999): Novinar bi šel v zapor. *Delo*, 30. 9., 16.
9. Cvetek, Olga (2003): Ni ga čez milijon za bolečo dušo. *Ona*, 3. 6., 17–19.
10. Cvetek, Olga (2005a): Očitke o udbovskih navezah bodo pretehtali tudi sodniki. *Delo*, 18. 11., 8.
11. Dolenc, Anton (1992): O etiki javne besede. *Slovenec*, 13. 6., 28.
12. Drčar-Murko, Mojca (1986): Novinar kot oseba javnega zaupanja. *Sodobnost* 11, 1052–1061.
13. Drčar-Murko, Mojca (1988): Odgovornost za javno besedo. *Teorija in praksa* 25(5), 616–619.
14. *Enciklopedija Slovenije* 1998. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. Erjavec, Karmen (1999): *Novinarska kakovost*. Ljubljana: FDV.

16. Erjavec, Karmen in Zala Volčič (1999): *Odraščanje z mediji: rezultati raziskave Mladi in mediji*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
17. Furlan, Mojca (1994): Danijel Malenšek obsojen. *Dnevnik*, 23. 12., 3.
18. Furlan-Rus, Mojca (2002): Hvalica užalil in bo plačal. *Dnevnik*, 6. 6., 22.
19. Furlan-Rus, Mojca (2004): Novinar dokončno oproščen. *Dnevnik*, 30. 7., 16.
20. Goodwin, Gene in Ron F. Smith (1994): *Grooping for ethics in journalism*. Ames: Iowa State University Press.
21. Grabnar, Nina (1999): Razžalil nekdanjega golotočana. *Dnevnik*, 29. 9., 29.
22. Grčar, Romana (1987): *Etika javne besede*. Diplomsko delo. Ljubljana: FSPN.
23. Jančič, Peter (2002): Kako je nastal novi kodeks novinarske etike? *Medijska preža* 17–18, 38–39.
24. Jogan, Maca (2002): Žalitev v množičnih medijih kot individualni in družbeni konstrukt. V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 109–120. Ljubljana: FDV.
25. Jovanovič, Dušan (2001): Lepo je biti petarda. *Delo: Sobotna priloga*, 12. 5., 32.
26. Kajzer, Rok (2003): Klevetanje in praksa Novinarskega častnega razsodišča. *Medijska preža* 17–18, 21.
27. Kalin Golob, Monika (2002): Jezikoslovna stilistika in razžalitve v tiskanih medijih. V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 31–46. Ljubljana: FDV.
28. Kalin Golob, Monika (2003): Stil in novinarski škandal. *Teorija in praksa* 40(2), 229–224.
29. Kalin Golob, Monika (2004a): Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41(3–4), 703–711.
30. Kalin Golob, Monika (2004b): Novinarski jezik in stil: kaj vemo in česa ne. V Melita Poler Kovačič in Monika Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva danes in jutri*, 60–83. Ljubljana: Založba FDV.
31. Kalin Golob, Monika in Melita Poler Kovačič (2005): Med novinarskim stilom in etiko: senzacionalizem brez meja. *Družboslovne razprave* 21(49–50), 289–393.
32. Kaš, Marko (2004): Proizvodnja javnega jezika – Mi o Romih. *Medijska preža* 19, 39–40.
33. Koman Perenič, Lidija (2000): *Odškodninske tožbe naraščajo*. Dostopno na <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/08/intervju/#18> (22. maj 2007).
34. Korošec, Tomo (1998): *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

35. Korošec, Tomo (2002): Razčlemba razžalitev v tiskanih medijih (Jezikoslovna izhodišča). V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 3–30. Ljubljana: FDV.
36. Košir, Manca (1988): *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
37. Košir, Manca (1994): Razkriti prikrito in napisati zgodbo. V Matjaž Šuen: *Preiskovalno novinarstvo*, 9–17. Ljubljana: FDV.
38. Košir, Manca (2003): *Surovi čas medijev*. Ljubljana: FDV.
39. Košir, Manca in Rajko Ranfl (1996): *Vzgoja za medije*. Ljubljana: DZS.
40. Kovač, Edvard (1994): Pravica do imena in temelj etike. Intervju (Janez Markeš). *Slovenec: Sobotno branje*, 22. 10., 32–33.
41. Kovač, Edvard (1996): Meč, pero, kamera. V Marjan Sedmak (ur.): *Mediji, etika in deontologija*, 5–7. Ljubljana: Založba FDV.
42. Kralj Zatler, Simona (2002): Sodno varstvo časti, dobrega imena in drugih pravic osebnosti pred posegi s sredstvi javnega obveščanja. V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 47–84. Ljubljana: FDV.
43. Lambeth, Edmund B. (1997): *Časnikarstvo kot zveza: poklicna etika*. Ljubljana: FDV.
44. *Leksikon Cankarjeve Založbe* 1998. Ljubljana: Cankarjeva založba.
45. Leskovic, Alenka (1993): Poravnava je mati modrosti. *Delo*, 30. 1., 20–21.
46. Logar, Nataša (2004): Nove tvorjenke v publicistiki. V Melita Poler Kovačič in Monika Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva danes in jutri*, 175–199. Ljubljana: Založba FDV.
47. Merrill, John C. (1997): *Journalism Ethics: Philosophical Foundations for News Media*. New York: St. Marin's Press.
48. Mihelčič, Ivanka (1993a): Postajamo ostri in žaljivi ... *Republika*, 31. 10., 9.
49. Mihelčič, Ivanka (1993b): Udba je tako rekoč dobrodelna organizacija. *Republika*, 16. 11., 3.
50. Mill, John Stuart (2003): *Utilitarizem in O svobodi*. Ljubljana: Krtina.
51. Milosavljević, Marko (2004): Primanjkljaj javnega delovanja: (ne)transparentnost novinarstva in množičnih medijev v Sloveniji. V Melita Poler Kovačič in Monika Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva danes in jutri*, 139–156. Ljubljana: Založba FDV.
52. Nahtigal, Neva (2002): Ombudsmani, največji samotarji z najvišjimi cilji. *Medijska preža* 15, 40–41.
53. Nahtigal, Neva (2003): »Obrekovalci pred Evropskim sodiščem. *Medijska preža* 17–18, 22.

54. Perić, Toni (1993): Zahtevamo dokaze. *Dnevnik* 4. 9., 3.
55. Poler Kovačič, Melita (1996): *Etika nove dobe: Kant in novinarska etika*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
56. Poler Kovačič, Melita (2001): O novinarski odgovornosti. V Slavko Splichal (ur.): *Vatovčev zbornik*, 587–594. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, FDV.
57. Poler Kovačič, Melita (2002): Razžalitve in dostojanstvo osebe. V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 89–107. Ljubljana: FDV.
58. Poler Kovačič, Melita (2004): Podobe (slovenskega) novinarstva: o krizi novinarske identitete. V Melita Poler Kovačič in Monika Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva danes in jutri*, 85–112. Ljubljana: Založba FDV.
59. Poler Kovačič, Melita (2005): *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: FDV.
60. Poler, Melita (1997): *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
61. Poljšak, Marjan (1998): *Razkrinkajmo prevare!* Ajdovščina: Nacionalna stranka dela.
62. Primožič, Sonja (2006): *Raba vrstnih pridevnikov senzacionalistični, rumeni in tabloidni v strokovni literaturi*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
63. Ravnikar, Edo (1995): *Udbomafija: priročnik za razumevanje tranzicije*. Ljubljana: Slon.
64. Ropac, Iva (2000): Oprostilna sodba za novinarja Maga. *Delo*, 7. 8., 7.
65. Rosenberg, Göran (2006): *Svoboda izražanja in njene meje*. Dostopno na http://www.eurozine.com/articles/article_2006-05-24-rosenberg-sl.htm (29. junij 2007).
66. Rovšek, Jernej (2005): *Zasebno in javno v medijih: pravna ureditev in praksa v medijih*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
67. Simonič, Janja (2005): Pravno zatiranje novinarske svobode. *Finance* 19, 4.
68. Splichal, Slavko (1988): Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva. V *Teorija in praksa* 25(5), 619–624.
69. Šelih, Alenka (1993): Mediji vzbujajo strah, politiki zahtevajo višje kazni. Intervju (Gojko Bervar). *Medijska preža* 17–18, 19–20.
70. Šelih, Alenka (1997): Žaljiva mnenja pred sodiščem. Intervju (Bernard Nežmah). *Mladina*, 4. 3., (9), 42–43.
71. Šuen, Matjaž (1994): *Preiskovalno novinarstvo*. Ljubljana: FDV.
72. Šuštar, Alojzij (1988): Nekaj misli o novinarski etiki. *Teorija in praksa* 25(5), 613–616.
73. Taškar, Jana (1999): Svoboda izražanja je temelj družbe. *Delo*, 28. 7., 2.

74. Tekavec, Janez (2004): *Odškodninska odgovornost novinarja*. Dostopno na <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/20/medjavno/#5> (22. maj 2007).
75. Teršek, Andraž (2006): *Svoboda medijev in varstvo zasebnosti: kritika dveh precedensov, predlog razvrstitve »javnih oseb« in predlog ustavnopravnih standardov*. Dostopno na http://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/Tersek_Mediji_in_zasebnost.pdf (15. avgust 2007).
76. Tomc, Gregor (2002): Razžaljeni in ponižani Svet prava s perspektive kognitivne znanosti. V Tomo Korošec (ur.): *Razžalitve v tiskanih medijih*, 121–137. Ljubljana: FDV.
77. Toporišič, Jože (1965): Pogovori o stilu. V France Vurnik (ur.): *Jezikovni pogovori*, 157–181. Ljubljana: Cankarjeva založba.
78. Toporišič, Jože (1974): Stilna vrednost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 22(3), 245–262.
79. Toporišič, Jože (1992): *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
80. Trampuš, Jure in Peter Petrovčič (2005): Sodba v imenu ljudstva. *Mladina*, 19. 12., (51), 22–27.
81. Vatovec, Jadran (2005) Evropski poslanec toži simpatizerja. *Slovenske novice*, 16. 11., 2.
82. Verčič, Dejan (2002): *Odnosi z mediji*. Ljubljana: GV Založba.
83. Veyne, Paul (1998): *So Grki verjeli v svoje mite?* Ljubljana: *cf.
84. Zei, Lada (1995): Retorično vprašanje sodnikov. *Delo*, 22. 9., 2.
85. Zupančič, Boštjan M. (2007): Evropa je prehitela Ameriko. Intervju (Ali H. Žerdin). *Dnevnik: Objektiv*, 28. 4., 10–12.
86. Žišt, Damijana (2001): Pet milijonov tolarjev zaradi žalitve I. Kristana? *Večer*, 11. 11., 4.

Viri

1. Društvo novinarje Slovenije in Sindikat novinarjev Slovenije (1999): *Pravilnik o delu Novinarskega častnega razsodišča*, 26. novembra. Dostopno na http://www.razsodisce.org/razsodisce/pravilnik_ncr.php (16. avgust 2007).
2. Društvo novinarjev Slovenije (1991): *Kodeks novinarjev Republike Slovenij*.

3. Društvo novinarjev Slovenije (2002): *Kodeks slovenskih novinarjev*, 10. oktober. Dostopno na <http://www.novinar.com/dnevi/novica.asp?id=31> (10. avgust 2007).
4. Državni zbor Republike Slovenije (2001): *Obligacijski zakonik Republike Slovenije*. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200183&stevilka=4287> (10. junij 2007).
5. Državni zbor Republike Slovenije (2004): *Kazenski zakonik Republike Slovenije*. Ljubljana: Uradni list RS 95. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200495&stevilka=4208> (16. maj 2007).
6. Državni zbor Republike Slovenije (2005): *Zakon o Radioteleviziji Slovenija*. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200596&stevilka=4191> (14. maj 2007).
7. Državni zbor Republike Slovenije (2006): *Zakon o medijih*. Dostopno na <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&sm=k&q=zakon+o+medijih&mandate=-1&unid=UPB|6B78512342FFB952C125718E00336F2F&showdoc=1> (2. september 2007).
8. *Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah*, sprejet in razglašen z resolucijo Generalne skupščine 2200A (XXI), 16. decembra 1966. Dostopno na <http://www.ip-rs.si/index.php?id=229> (10. avgust 2007).
9. *Münchenska deklaracija* 1971. Dostopno na <http://www.media-forum.si/slo/pravo/pravni-viri/munchenska-deklaracija.pdf> (8. avgust 2007).
10. Nadzorni svet RTV Slovenija (2006): *Statut javnega zavoda Radiotelevizija Slovenija*. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=2006106&dhid=85224> (3. september 2007).
11. Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki (1993). *Predpisi o novinarjih in medijih*. Ljubljana: ČZ Uradni list RS, 245–252.
12. Skupščina Republike Slovenije (1991): *Ustava Republike Slovenije*, 23. decembra. Dostopno na <http://www.dz-rs.si/?id=150&docid=28&showdoc=1> (16. maj 2007).
13. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1997. Ljubljana: DZS. Elektronska izdaja.
14. *Slovenski pravopis* 2001. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
15. *Splošna deklaracija o človekovih pravicah*, sprejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948. Dostopna na <http://www.ip-rs.si/index.php?id=221> (16. maj 2007).
16. Svet Evrope (1950): *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Ljubljana: Uradni list RS 7-41/1994. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=108> (10. junij 2007).

17. Svet RTV Slovenija (2000): *Poklicna merila in načela novinarske etike v programih RTV Slovenija*. Dostopno na http://www.razsodisce.org/razsodisce/kodeks_rtv_txt.php (14. maj 2007).